

**Estudi sobre
la situació de la dona
al Magrib i a Turquia**

© Diputació de Barcelona
Comissionada de la Presidència pels
Programes Internacionals d'Igualtat i Ciutadania
Disseny i maquetació Clavell Cultura, SL

Tots els drets reservats. No és permesa la reproducció total ni parcial d'aquest llibre, ni la recopilació en un sistema informàtic, ni la transmissió per medis electrònics, mecànics, per fotocòpies, per registre o per altres mètodes, sense l'autorització prèvia i per escrit del propietari del copyright.

**Estudi sobre
la situació de la dona
al Magrib i a Turquia**

Eulàlia Mestres Domènech

Introducció

Probablement un dels primers errors que es cometien en intentar apropar-se al món musulmà és la tendència a uniformar i a l'estereotip.

El món musulmà no és monolític ni uniforme, ni pel que fa a la situació política dels diferents països que el componen, ni pel que fa al tema més concret que aquí ens ocupa: la situació de la dona. Encara que existeixin similituds regionals i, moltes vegades, una història compartida.

Quan es parla de *món musulmà* o de *civilització musulmana* (sense entrar en l'encert de la utilització dels termes món o civilització) s'intenta agrupar, com si es tractés d'una mateixa realitat, societats i països tan diferents com Aràbia Saudita, Indonèsia, Malí, Marroc, Sudan o Síria.

Aquesta assimilació, present en l'actualitat a la majoria de discursos acadèmics i polítics, no és innocent. Amb ella, es pretenen presentar els reptes que han d'afrontar les societats actuals, tant en el pla internacional com en el marc intern, com una confrontació entre dues concepcions del món oposades, antitètiques i contradictòries. Des de la publicació del ja famós assaig de Huntington sobre el xoc de civilitzacions, que sembla confirmat pels conflictes existents a l'Orient Mitjà i els terribles atemptats comesos des del 2001 a diferents països, el discurs dominant subratlla aquest antagonisme.

En aquest context, i sempre situant a Occident com referència davant "l'agressor d'Orient" ens podem trobar amb interrogacions del tipus "són compatibles l'Islam i la democràcia o l'Islam i els drets humans?"; "és possible una evolució de l'Islam envers la laïcitat?".

Per poder respondre a aquestes preguntes, i encara que crec que pot ser útil apropar-se a l'islam i als seus fonaments, és necessari dur a terme una anàlisi laica, no teològica. Hem de recórrer als mateixos principis des dels quals analitzaríem –i jutjaríem– les nostres societats. Així, des d'aquesta perspectiva, ens hauríem de preguntar, per exemple, si podem contestar afirmativament a la pregunta de si la religió catòlica ha evolucionat cap al laïcisme. I la resposta és clarament negativa, per raons de concepte.

Una religió, per essència, mai no podrà esdevenir laica. Són les societats les que adopten el laïcisme com a principi organitzador. Són les societats les que decideixen que la religió passi a l'esfera privada de l'individu, que deixi de ser rellevant en l'àmbit públic, si no és per garantir la llibertat de consciència. Per aquesta raó, quan la llei deixa d'emanar dels homes i d'estar al servei dels homes i és convertida en *imperatiu diví*, sigui quina sigui la divinitat escollida, esdevé intolerant, independentment de les normes que estableixi, perquè exclou i deixa fora de la societat a aquells que no puguin o vulguin creure en els seus preceptes. Uns preceptes que, en una societat democràtica, no poden sortir de l'àmbit privat de l'individu.

Pel que fa a la compatibilitat o incompatibilitat de l'islam amb els drets humans resulta molt interessant l'anàlisi que sobre aquesta qüestió fa Katerina Dalacoura¹, centrant-se en l'estudi concret de l'evolució política de dos països, Egipte i Tunísia.

Encara que en la primera part del seu assaig realitza una anàlisi de caràcter teològic, endinsant-se en els preceptes de l'islam i en les possibilitats que permet la *ijtihad*, la interpretació dels textos sagrats de la religió musulmana (a la qual es farà referència més endavant, quan s'estudiï la recent reforma de la Mudawana al Marroc), per extreure la conclusió que la religió musulmana no és en essència incompatible amb el respecte dels drets humans, la part que considero més interessant és la segona, en la qual aplica les conclusions obtingudes de l'anàlisi anterior a l'estudi de dos casos concrets.

1 *Islam, Liberalism and Human Rights*. I.B. Tauris & Co Ltd. 1998,2003

Tot i que no dona l'últim pas, és a dir, no arriba a afirmar que la qüestió fonamental no és que existeixi un *Islam liberal*, sinó un poder polític liberal –en el sentit il·lustrat del terme–, sense mencionar-ho de forma explícita, conclou que la situació en la que es troben els països musulmans no deriva de la religió sinó d'una opció política.

Referint-se al cas concret de Tunísia, afirma que la legitimitat del règim en el moment de l'assoliment de la independència hauria permès una reforma profunda de la societat i la desvinculació de la religió de la vida pública tunisiana. No obstant això, la creixent identificació entre l'estat i el govern, l'opció per a la conservació del poder en detriment del procés de democratització, i la consegüent pèrdua de legitimitat, varen conduir al recurs a la religió per fundar una legitimitat que ja no existia.

Va ser el propi règim tunisià el que obrí les portes a la religió per acabar amb una oposició laica que posava en perill el manteniment del poder; va ser el govern el que fomentà al moviment islamita per contrarestar l'acció dels partits que reclamaven la instauració d'una veritable democràcia a Tunísia.

Des d'Occident són moltes les explicacions que s'intenten donar sobre la suposada resistència del món àrab al model democràtic. El factor religiós (o el recurs a un mal entès concepte de cultura) és sovint invocat per subratllar que l'Islam és incompatible amb la democràcia o que les *masses musulmanes* són incapaces de formular demandes democràtiques. El que la majoria d'analistes no tenen en compte o subestimen és una dada fonamental a la ciència política: l'obsessió hobessiana per retenir el poder, representada al passat per l'absolutisme a l'Occident i avui per l'autoritarisme als països musulmans.

De fet, i com assenyala Edward Said² en el seu assaig sobre *l'orientalisme*, l'Orient, *la civilització musulmana*, en rigor no existeix. No és més que una matriu conceptual europea a través de la qual

² *Orientalisme. Identitat, negació i violència*. Edward W. Said. 1978. Eumo Editorial (1991)

es “pensa a l’altre”, se li atorga una identitat que és antitètica a la que els europeus estem disposats a donar-nos a nosaltres. Qualsevol aproximació a la realitat dels països musulmans no cerca trobar explicacions, sinó confirmar unes construccions ideològiques que només permeten moure’s entre l’exotisme i l’obscurantisme.

A més, com afirma Said, les anàlisis que es duen a terme sobre aquestes societats només tenen en compte el factor religiós, oblidant el gran nombre de circumstàncies que conflueixen i influeixen en l’estructuració d’una determinada societat. “(...) a diferència de qualsevol altra religió l’islam ho és tot o ho significa tot. Com a descripció d’un fenomen humà penso que la hipèrbole només apareix a l’orientalisme”³.

Per una altra banda, en les pàgines anteriors he expressat el convenciment que per apropar-nos a l’anàlisi d’aquestes societats ho hem de fer amb els mateixos principis que considerariem aptes per a les nostres pròpies societats. En aquest sentit, Said remarca que “mentre ja no és possible escriure disquisicions erudites (o fins i tot populars) sobre *la ment dels negres* o *la personalitat jueva*, és perfectament possible comprometre’s en un estudi sobre temes com *la ment islàmica* o *el caràcter àrab*”.

El recurs a aquest tipus de discurs determinista, hereu d’èpoques passades que consideràvem definitivament superades, ens semblaria intolerable si s’apliqués a les nostres societats. I el que no es veu o no es vol veure és que encara que aquesta aproximació, de moment, només s’aplica “a l’altre”, també debilita les nostre pròpies democràcies, en acceptar un discurs radicalment incompatible amb els principis democràtics bàsics.

I la única opció possible per enfrontar-se als reptes que es presenten per a les nostres societats sense posar en perill aquests

³ Aquesta cita de Said és comentari a un paràgraf del llibre de Gibb (orientalista anglosaxó de prestigi que fou director del Center for Middle Eastern Studies de Harvard durant els anys 50) *Whither Islam? Survey of modern movements in the Moslem World*. No es reproduïx aquí per raons d’espai, però és molt reveladora de les reduccions que s’utilitzen quan es parla de les societats musulmanes, fins i tot quan la veu la tenen els *especialistes* en la matèria.

principis, i no només en el pla internacional sinó també en el intern, és la defensa de la ciutadania. Des d'Occident partim de la convicció que ens trobem en el bàndol correcte, que estem en possessió de la veritat i la raó, però no s'hauria d'oblidar que, citant encara a Said, el nostre bàndol "ha estat cometent violència en nom de les virtuts, l'humanisme i la moralitat occidentals".

Les democràcies occidentals no es poden convertir en aliades de governs autoritaris en nom de la seguretat internacional perquè serà justament aquesta opció la que, a llarg termini, suposarà una amenaça més directa contra la seguretat que es cerca. Les guerres preventives, la desaparició de *l'habeas corpus*, o el recurs a *mesures de pressió* sobre les persones detingudes no són la millor manera de salvaguardar les nostres democràcies.

Tenint en compte les consideracions precedents, en l'estudi que s'exposa a continuació sobre la situació de les dones al Magrib i a Turquia, he intentat allunyar-me de qualsevol descripció essencialista de la realitat.

Es veurà com, en aquests països no només la realitat, sinó sovint també les lleis, desmenteixen les proclamacions solemnes sobre la igualtat. I si bé s'ha de reconèixer que les discriminacions que han de patir les dones es fan en nom i es justifiquen amb el recurs a l'islam, s'hauria de tenir present el context polític en el qual aquestes tenen lloc.

En el cas del Magrib, la manca de legitimitat dels governs que han dirigit aquests països s'ha intentat pal·liar amb el recurs a la religió. D'aquesta manera, l'Islam es converteix no només en font de legitimitat, sinó també, i pel que fa a la situació de les dones, en coartada davant la discriminació. I, tot i que la situació de Turquia és diferent –la revolució laica d'Ataturk allunyà la religió de l'esfera pública fa gairebé vuitanta anys– la realitat que han de viure moltes dones turques no és massa diferent a la que viuen les magrebines (malgrat que en el pla legal avui les diferències són profundes).

A despit de les diferències existents en l'evolució de tots quatre països i en la seva situació política a l'actualitat, un tret que comú a tots ha estat el caràcter autoritari dels règims polítics que els han

governat. I sense democràcia la igualtat, també la igualtat entre homes i dones, no és possible.

El paradigma patriarcal no és privatiu de les societats musulmanes, sinó comú a la immensa majoria de societats del planeta. Ha estat la consolidació dels estats democràtics la que ha permès que l'existència de la discriminació no fos tolerable. Però mentre la legitimitat del sistema polític no trobi el seu fonament en la decisió lliure i sobirana de les poblacions que ha de governar, es podrà continuar recorrent a l'Islam com a coartada i, no només per evitar el reconeixement dels drets de les dones, sinó també per sotmetre a tots els ciutadans.

1. Situació legal

Per raons històriques i geogràfiques, l'estatut legal de la dona als tres països del Magrib presenta certes semblances.

Tant Tunísia, com Algèria i el Marroc es proclamen estats democràtics en les seves constitucions i tots tres països estableixen solemnement la igualtat de tots els ciutadans davant la llei. Però a despit de les declaracions constitucionals solemnes, el corpus legislatiu, a vegades, i la realitat, massa sovint, desmenteixen aquests principis democràtics i d'igualtat.

1.1. Tunísia

La regulació més favorable de l'estatut de la dona la trobem a Tunísia. Després de la proclamació de la independència el 1956, el primer president del nou estat independent, Habib Bourguiba, va dur a terme importants reformes jurídiques, socials i econòmiques. Dos grans reformes ja es van dur a terme el mateix any 1956: la del Codi de l'Estatut Personal i la deposició del bey. La primera cercava introduir una regulació de l'estatut personal que, sense separar-se radicalment de l'Islam, fos més respectuosa dels principis democràtics esgrimits com a bandera pel moviment d'alliberament. La segona buscava disminuir la influència de la religió en l'esfera pública i va anar acompanyada d'altres grans reformes, com la unificació del sistema legal o la reforma del sistema educatiu.

De totes maneres, i com es veurà en l'apartat dedicat a l'anàlisi de la situació política, la relació dels poders públics amb la reli-

gió des de la independència ha estat moltes vegades ambigua. Així, mentre d'una banda s'intentava reduir la influència de la religió, l'any 1959 s'aprovava la nova Constitució i en ella s'establia que "Tunísia és un Estat lliure, independent i sobirà; la seva religió és l'Islam, la seva llengua l'àrab i el seu règim, la República". De forma solemne, s'establien també els principis d'igualtat de tots els ciutadans davant la llei, tot i que, al mateix temps, Tunísia es declarava com un Estat confessional. Segons la lletra del text constitucional, la República de Tunísia quedava constituïda com un Estat democràtic, però s'instaurava l'Islam com la religió de l'Estat.

Si analitzem el Codi de l'Estatut Personal adoptat el 1956, encara que inspirat en fonts religioses, es basava en una interpretació lliberal de l'Islam, i la regulació que va instaurar no tenia precedent en cap altre país de majoria musulmana. En paraules del President Bourguiba, s'intentava integrar l'Islam en els esforços de modernització del país. I el Codi de l'Estatut Personal era l'estendard d'aquesta política de modernització. El Codi, a més a més de reconèixer formalment la igualtat davant la llei, abolí la poligàmia i el repudi, fixà una edat mínima pel matrimoni, introduí la necessitat del consentiment de la dona per contraure matrimoni i instaurà el divorci judicial. No obstant això, la regulació que s'introduí en l'estatut personal no garantia la igualtat proclamada. La lletra i l'esperit del codi perpetuaven la situació de desigualtat, refugiant-se darrera d'una visió patriarcal del marc familiar. Així, per exemple, l'home continuava essent considerat com el cap de família; subsistí l'obligació d'obediència de la dona al marit i la regulació tradicional de la dot o dels drets de successió també es van mantenir, reconeixent a la dona només el dret a la meitat del que correspon a un home del mateix grau de parentesc.

De totes maneres, les successives esmenes introduïdes en el Codi aprovat inicialment van anar avançant en la línia de la igualtat de drets. La reforma de l'any 1981, atorgà a la dona el dret a una pensió, en lloc d'una quantitat que havia de fer-se efectiva una única vegada després del divorci. També reconeixia la possibilitat d'obtenir la custòdia dels fills en cas de divorci. L'última gran reforma,

de l'any 1993, va fer desaparèixer la clàusula d'obediència deguda al marit, i la redacció del nou article 23 subratllà el deure de tractament respectuós recíproc entre els cònjuges. La modificació del Codi instaurà la pàtria potestat compartida i va regular de forma més detallada l'obligatorietat de l'ajuda econòmica en cas de divorci, establint igualment la creació d'un fons per garantir la percepció de la pensió. En aquesta reforma també es va introduir el principi de reciprocitat en la restitució dels regals en el cas de ruptura del compromís matrimonial (fins la modificació de l'article 28, només tenia dret a aquesta restitució el promès).

Tanmateix, encara hi ha punts de discriminació que subsisteixen. En matèria successòria continua la desigualtat. En cas de divorci, encara que la custòdia dels fills s'atorga a la dona –de forma pràcticament automàtica–, la pàtria potestat és sempre del marit.

I la persistència d'una regulació discriminatòria no es troba únicament en el Codi de l'Estatut Personal. El Codi de la Nacionalitat no atorga els mateixos drets a homes i dones. Fins la reforma de l'any 1993, una dona tunisiana casada amb un no tunisià no podia transmetre la seva nacionalitat als fills: la nacionalitat només es transmetia per línia paterna.

Encara que des de l'any 1993, la mare pot transmetre la nacionalitat als seus fills, aquesta transmissió està *de facto* sotmesa al consentiment del pare (ja que és necessari presentar un document signat per ambdós cònjuges que demostrï l'acord del pare).

Per una altra banda, el matrimoni amb una tunisiana no atorga automàticament el dret a obtenir la nacionalitat, mentre que una dona no tunisiana sí té dret, de forma automàtica, a obtenir la nacionalitat per matrimoni amb un tunisià. A més a més, ni tan sols es pot tramitar l'expedient de nacionalitat en cas que el marit no sigui musulmà: és necessari que es converteixi a l'Islam.

Igualment en el cas de matrimoni mixt (d'un estranger amb una tunisiana), fins els canvis introduïts en el Codi de Dret Internacional Privat el 1998, la llei aplicable al matrimoni era la del marit en el moment de la conclusió del mateix. La regulació modificada estableix ara com a connexió per fixar la llei aplicable, la de l'última

residència, i en el seu defecte, la *lex fori* (la llei del país on s'han començat tràmits judicials, en cas de divorci, desavinences patrimonials,...).

Pel que fa als preceptes del Codi Penal, s'ha de subratllar que la regulació que establien (especialment fins la modificació de l'any 1993) estava presidida per un tractament discriminatori clar envers la dona. I encara que la millora és perceptible des de les darreres esmenes introduïdes, subsisteixen punts que evidencien la subsistència de desigualtats.

Fins l'any 1993 el marit que assassinava a la seva dona, descoberta en *flagrante delicto* d'adulteri era jutjat per homicidi sense premeditació i es beneficiava de la consideració del delicte com a simple falta (antic article 207). És a dir, els lligams matrimonials i la consideració de l'adulteri de la dona eren considerats com circumstàncies atenuants. Amb la modificació del Codi, s'introduí la qualificació de delicte major per l'anomenat "crim d'honor" i es van reforçar les penes de presó, podent arribar a presó a perpetuïtat en cas de provar-se la premeditació.

En la mateixa línia, l'article 218 va introduir la consideració dels lligams matrimonials com circumstància agreujant en cas de violència conjugal.

De totes maneres i a despit d'aquests progressos, el concepte de violència conjugal no està ni definit ni reconegut expressament per la llei; tampoc estan reconeguts l'assetjament sexual ni la violació en el marc del matrimoni. Aquestes imprecisions no són innocents i compliquen en gran mesura l'efectivitat de la repressió de la violència exercida contra la dona en el marc familiar (i també en el laboral).

De fet, i encara que el govern afirmi (com en el darrer informe presentat a la Comissió sobre l'eliminació de la discriminació contra la dona de Nacions Unides) que la violència domèstica ha deixat de ser un tema tabú, la veritat és que moltes dones que pateixen abusos en el marc de la família no gosen denunciar-los. En l'informe presentat a Nacions unides, el govern considera, textualment, que la falta de denúncia per part de les dones agredides és deguda a "la

modèstia o a la preocupació per mantenir la dignitat”. Aquesta afirmació és molt reveladora de la mentalitat vigent pel que fa la violència domèstica: es continua pensant que aquest tipus de problemes s’han de resoldre en la intimitat de la família i que no s’han de fer públics. Una situació molt similar es dona en els casos de violació.

Fruit també d’aquesta mentalitat, és que, tot i que existeixen des de les últimes modificacions legislatives mesures que penalitzen aquest tipus de violència, sovint no s’apliquen degut a la resistència dels jutges. D’una altra banda, ni la policia, ni el personal sanitari (ni tampoc molts polítics) no estan sensibilitzats sobre la gravetat del problema i el tracten de forma trivial, a vegades fins i tot el legitimen.

Altres problemes que dificulten la denúncia d’aquest tipus d’agressió és el desconeixement que tenen moltes dones sobre els drets que les protegeixen i la manca de recursos per fer front a un possible procés judicial.

Tanmateix s’ha de reconèixer que el govern tunisià, a més a més de les mesures legislatives, ha donat passos per adreçar aquesta problemàtica: s’han creat les magistratures de família, que s’ocupen sobretot de la protecció de la infància, i registres en els ambulatoris per comptabilitzar i denunciar els casos de violència. Així mateix, s’han dut a terme campanyes de conscienciació, com la de l’any 1995 amb l’eslògan “la responsabilitat cívica comença a casa” o s’ha promogut tant a nivell públic com privat l’establiment de centres de consell i refugis per dones amb problemes. Dos grans estudis es van dur a terme en el marc del Pla d’Acció per a la Família els anys 1998 i 2000 sobre la situació, però hi ha una clara reticència a reconèixer l’amplitud del problema i no existeixen dades suficients sobre el mateix. Així, per exemple, existeixen documents com el llibre “*La violence envers les femmes*” resultat de la recerca de l’Associació de Dones Demòcrates que espera des del 1994 l’autorització per ser publicat.

En matèria econòmica i social, el dret de la dona al treball està reconegut en la legislació tunisiana, no només en el Codi Laboral, sinó també en les lleis que regulen la funció pública i en el Conveni

Col·lectiu del Treball. En el Codi es va introduir el principi de no discriminació de forma expressa l'any 1993. Aquest principi, segons la regulació de la llei, ha de regir en qualsevol matèria lligada al treball, des de la igualtat d'accés al mercat del treball, a la remuneració, passant per les condicions d'exercici del treball. La infracció d'aquest principi, comporta la imposició d'una multa (no obstant, s'ha de reconèixer que es produeixen molt poques denúncies).

Com a conseqüència de les esmenes introduïdes en el Codi Laboral, es va modificar el Codi d'Obligacions i Contractes, eliminant la necessitat d'obtenir el permís del marit per poder accedir al treball.

El Codi Laboral estableix l'edat mínima de treball, que encara que varia segons el sector d'activitat, és sempre igual per ambdós sexes i regula les condicions de treball per a dones i nens, particularment el treball nocturn i perillós (d'acord amb la normativa fixada per les Convencions de la OIT) i la protecció de la maternitat.

Així, per exemple, el treball nocturn està prohibit als nens de 14 a 18 anys i a les dones, tot i que en determinats sectors (formació professional, espectacles públics,...) es pot derogar aquesta prohibició, subjecte a una autorització especial. Prerogatives especials en aquesta matèria s'apliquen a les dones en el cas de determinats treballs, com els serveis socials o càrrecs de direcció que impliquin determinades responsabilitats.

Pel que fa a la baixa per maternitat, la regulació és precària. En el sector públic, les funcionàries tenen dret a un permís de dos mesos amb el 100% del salari. Al final d'aquests dos mesos, es pot aconseguir una baixa de quatre mesos més amb la meitat del salari. En el sector privat, el Codi estableix una baixa d'un mes (prorrogable dues setmanes més amb la presentació d'un certificat mèdic) amb un 66% del salari. En el sector privat, tota empresa que ocupi almenys a 50 dones a de posar a disposició de les empleades una sala de lactància.

Es podria dir doncs, en línies generals, i tot i que hi ha determinats punts de la regulació que són clarament millorables, que el dret de la dona al treball està protegit per la legislació vigent.

Pel que fa a la situació real, les dades que es tenen sobre el mercat laboral estableixen que actualment les dones representen gairebé el 25% de la població activa. Aquestes dades reflecteixen el treball remunerat i moltes dones, especialment en el sector agrícola, treballen sense obtenir cap tipus de remuneració (en el sector rural, els treballs no remunerats representen un 97% dels temps d'ocupació quotidiana de les dones). Per una altra banda, i degut a l'elevat percentatge d'atur entre les dones, moltes han hagut d'optar per treballs precaris en el sector informal (es calcula que una cinquena part dels treballadors en el sector informal són dones), sense cap tipus de protecció laboral o social i amb una remuneració molt baixa.

Una altra conseqüència de l'atur ha estat que moltes dones hagin derivat cap al treball autònom, creant micro-empreses. I la primera dificultat que han d'afrontar és el finançament. Tot i que les reformes legislatives permeten ara que les dones puguin accedir a fonts de finançament (puguin demanar crèdits de forma independent i sense acord familiar), la veritat és que molt sovint la concessió dels crèdits es refusa pel fet que sigui una dona qui el demana. Moltes micro-empreses s'han format amb l'ajut de ONGs.

D'una altra banda, i en el marc del treball remunerat, un 15% de la força laboral femenina està subocupada. I en el nivell directiu les dones només representen un 7,3% dels treballadors.

Pel que fa a l'accés al treball, tot i que legalment ja no es necessita l'acord del marit o del pare, la realitat és que les convencions socials encara obliguen i, moltes dones, davant l'oposició familiar, es troben amb dificultats serioses per poder accedir al treball, especialment quan el lloc de treball no es troba en la mateixa població on viuen.

Encara en el pla d'accés al treball, les dades demostren el mercat laboral és més exigent amb les dones: per accedir a un mateix nivell professional la qualificació que es demana a una dona és més alta. Així, el 51,4% de les dones assalariades tenen estudis secundaris o superiors (davant d'un 40% en el cas dels homes); l'analfabetisme entre les dones és d'un 14% i dels homes un 19%; en el cas de

propietaris de negocis, un 48,2% de les dones tenen estudis secundaris i un 19,3% estudis superiors (un 33,9% i 12,2% respectivament en el cas dels homes).

Ja hem vist com la regulació de la maternitat (especialment en el sector privat) és encara precària. A aquesta regulació s'uneix la manca d'ajuda pública per poder compatibilitzar treball i família (no hi ha pràcticament jardins d'infància públic, i els privats resulten inaccessibles per la majoria de la població). De totes maneres, les polítiques de promoció de la planificació familiar que s'han fet des del govern han ajudat a millorar l'accés de la dona al mercat laboral. Altres mesures adoptades recentment en matèria de Seguretat Social també s'han dirigit a buscar la compatibilitat entre el desenvolupament professional i personal de la dona (per exemple, s'ha creat un fons a la Seguretat Social per ajudar a finançar els jardins d'infància o s'han reformat alguns punts del sistema de Seguretat Social en el sector privat, unificant la regulació amb la del el sector públic, que atorga un nivell més alt de protecció social).

En l'anàlisi de la regulació del Codi penal, ja he mencionat que el assetjament sexual no està tipificat com a delicte. L'assetjament sexual és encara un tema tabú a Tunísia. Les dones que han d'enfrontar-se a aquest tipus de pràctiques en el lloc de treball pràcticament mai les denuncien. No només per por a perdre la feina, sinó també per evitar ser objecte de crítiques malintencionades (com en el cas de la violació, socialment encara està molt estesa la visió que existeix "una certa culpabilitat" de la víctima).

L'any 2002, a iniciativa de l'Associació de Dones Demòcrates, un grup de ONGs va presentar al Parlament una proposició per regular aquesta qüestió, però encara no ha donat cap resultat.

Estretament relacionat amb el món del treball i, en general, amb l'efectivitat dels drets socials i econòmics està la regulació del sistema educatiu. En aquest pla, el progrés de la dona des de la independència de Tunísia és ben evident. Si als anys 60 el percentatge d'analfabetisme de les dones era d'un 82,4% (davant d'un 67,9% dels homes) en l'any 2004 havia baixat fins un 31% (19% pels homes). S'ha de reconèixer que no només ha baixat dràsti-

cament el percentatge general d'analfabetisme de les dones, sinó que també ha disminuït de forma substancial la diferència entre homes i dones.

Si les primeres reformes introduïdes en el sistema educatiu després de la independència van cercar la generalització d'un ensenyament públic gratuït, la llei de reforma del sistema educatiu de 1991, va introduir el concepte d'educació obligatòria. Aquesta mesura cercava, d'una banda, evitar el fenomen del desistiment escolar i, de l'altra, reforçar el dret fonamental a l'educació de les nenes. Especialment a les zones rurals, el percentatge de nenes que abandonaven l'escola abans de acabar l'educació primària o que no eren escolaritzades era molt alt. Actualment, l'ensenyament és obligatori fins els 16 anys i la no escolarització dels fills fins aquesta edat suposa la imposició d'una multa. Tot i així, l'analfabetisme femení en les zones rurals, on l'aparell de l'Estat no arriba amb tanta eficàcia, continua essent molt alt (al voltant del 40%).

Pel que fa a la presència de noies en l'educació secundària i en la universitària, segons dades oficials, en el curs 2004-2005 el 97% de les noies en edat escolar assistien als estudis de secundària i la proporció de noies a l'educació universitària és més alta que la de nois (un 57%, per un 43% de nois).

En la mateixa llei del 1991, s'establia com un dels principals objectius del sistema educatiu "preparar als alumnes per una vida en la que no hi hagi lloc per cap tipus de discriminació o segregació per raó de sexe, origen social, raça o religió".

En línia amb aquest objectiu, el Ministeri d'Educació va procedir a una revisió general dels llibres de text de l'educació bàsica a fi de fer desaparèixer qualsevol imatge discriminatòria sobre les dones. Aquesta revisió va ser jutjada favorablement per un estudi del 1995 de la UNFT sobre la imatge de la dona a la societat tunisiana.

Per completar l'estudi sobre la situació legal de la dona a Tunísia, s'ha de fer referència als tractats internacionals ratificats per l'Estat tunisià, a la seva relació amb el Dret intern i al grau d'acord d'aquest últim amb l'articulat dels instruments internacionals que consagren la no discriminació entre els sexes.

Tunísia no només ha ratificat un gran nombre de convenis internacionals, sinó que des del 1996, el Tribunal Administratiu ha reconegut de forma expressa la superioritat del dret internacional sobre les lleis internes –especialment pel que fa als convenis relatius al respecte dels drets humans– d’acord amb l’articulat de la Constitució que en els seus articles 32 i 33 estableix que els tractats tenen força de llei després de la seva ratificació i una autoritat superior a les normes internes.

Formen així part de l’ordenament jurídic tunisià, les grans convencions de Nacions Unides en matèria de drets fonamentals i els seus protocols facultatius, a excepció dels dos protocols facultatius de la Convenció Internacional relativa als drets civils i polítics, del protocol facultatiu de la Convenció sobre l’eliminació de tota forma de discriminació envers la dona i del protocol facultatiu de la Convenció contra la tortura. Els protocols que no han estat ratificats permeten als particulars adreçar-se als organismes internacionals encarregats de vetllar pel compliment de l’articulat de les convencions.

Pel que fa a la Convenció sobre l’eliminació de tota forma de discriminació envers la dona, la més important en matèria de drets de la dona pel seu caràcter global, va ser ratificada l’any 1985, cinc anys després de la seva signatura. I l’actitud de l’estat tunisià davant d’aquesta Convenció podríem dir que ha estat ambigua.

En primer lloc, tot i la ratificació, Tunísia no ha volgut signar el protocol addicional degut als mecanismes de control que institueix i a la possibilitat que el particulars puguin adreçar-se, directament o a través d’ONGs, al comitè creat per la Convenció, en cas de violació d’algun dret consagrat per la mateixa.

En segon lloc, s’hauria de mencionar el retard en la publicació de la Convenció. En matèria de drets humans, la publicació dels instruments internacionals suscita un gran interès de la doctrina i dels defensors dels drets humans a causa de l’hesitació dels poders públics tunisians a l’hora d’acomplir aquesta tasca i del silenci de la Constitució sobre la qüestió.

Pel que fa a la CEDAW, la publicació no es va dur a terme fins 6 anys després de la ratificació (de totes maneres, no es va demorar

tant com la dels Pactes Internacionals relatius als drets econòmics, socials i cultural i als drets civils i polítics, que van haver d'esperar 23 i 15 anys, respectivament, per ser publicats; ni tampoc va córrer la sort d'algunes convencions relatives a l'estatut particular de determinades categories de persones, com els refugiats, que no han estat mai publicades).

S'ha de tenir present que la publicació de les convencions no és una qüestió banal. L'absència de publicació constitueix una agressió a la universalitat dels drets reconeguts en les convencions i serveix de pretext a la justícia per a la no aplicació dels seus preceptes.

Finalment, s'hauria de citar el fre que suposa a la plena aplicació de la convenció el recurs a les reserves.

Tunísia ha formulat reserves als articles 9 a 12 de la Convenció i a l'article 16. Els primers articles, fan referència a la nacionalitat i l'article 16 al reconeixement de la igualtat de drets en el matrimoni i en el marc familiar.

A més a més de les reserves específiques, l'estat tunisià ha formulat Declaracions generals i particulars que concerneixen a la necessitat de no adoptar, en virtut de les disposicions de la Convenció, decisions administratives o legislatives que siguin susceptibles de vulnerar les disposicions de l'article 1 de la Constitució, i de no interpretar l'article 15.4 de la Convenció, relatiu als drets de les persones a circular i a escollir lliurement el seu domicili, en desacord amb les disposicions del Codi de l'Estatut Personal.

La declaració general es refereix a l'article 1 de la Constitució, que com hem vist anteriorment estableix que: "Tunísia és un Estat lliure, independent i sobirà. La seva religió és l'Islam, la seva llengua l'Àrab i el seu règim la República". I la declaració es fa clarament en relació a la religió.

No obstant això, el dret positiu tunisià no menciona en cap cas de forma explícita que s'hagi de recórrer al dret musulmà per a la interpretació de la llei o com a font de la llei (encara que el Codi de l'Estatut Personal s'hagi inspirat en algunes de les seves normes). A més a més, per poder considerar la religió com a font del dret, aquella hauria de tenir les característiques d'una norma

legal: és a dir que formi part del dret positiu i que sigui d'aplicació uniforme.

Cap dels dos requisits s'acompleixen en aquest cas: pel que fa al primer requisit, tot i que l'Islam és la religió oficial de l'Estat, no forma part del ordenament jurídic tunisià (com és el cas, per exemple, de l'Aràbia Saudita) i ni tan sols es menciona com a font d'interpretació. I pel que fa al segon, s'ha de subratllar que no existeix una sola lectura de la religió musulmana, una única interpretació, sinó que les formes d'entendre l'Islam i les pràctiques d'aquesta religió varien segons les regions i els contextos.

D'aquesta manera, en fer prevaler la religió sobre les convencions internacionals, es multiplica el dret aplicable (i es genera, per tant, inseguretats jurídiques: tot dependrà de la interpretació que a una determinada norma vulgui donar el funcionari públic que l'hagi d'aplicar) i s'obra la porta a la discriminació, ja que una mateixa norma podrà ser aplicada de diferent manera. A més a més, també implica que es privilegi el dret intern sobre l'internacional.

Així, en aquest cas, el mecanisme de les reserves i les declaracions és utilitzat per limitar els drets de la dona, especialment en l'àmbit familiar, on el sistema patriarcal troba la seva millor consagració. I una vegada més, hem de referir-nos a l'ambigüitat de l'Estat tunisià.

D'una banda, Tunísia té una legislació que evoluciona cap a la igualtat de drets (tot i que encara persisteix la discriminació), que no menciona expressament fonts religioses; instaura mecanismes estatals de promoció de la dona que actuen en els diferents àmbits de la societat i ratifica els instruments internacionals que institueixen en el seu articulat el principi de no discriminació. Però de l'altra, no acaba de conduir fins al final aquesta política i posa obstacles a l'efectivitat real dels drets que reconeix en ratificar les convencions.

Crec que aquesta ambigüitat, relacionada amb la religió, està estretament lligada a un problema de legitimitat interna i a la situació internacional. Si bé s'analitzarà amb més deteniment en estudiar la presència de la dona en els afers públics i la política, s'ha de tenir present que l'actual govern tunisià va accedir al poder per

mitjà d'un cop d'estat. A Tunísia molts drets fonamentals no són respectats i tot i les proclamacions formals, no es tracta d'un Estat democràtic. I moltes vegades el règim tunisià recorre a la religió com a font de legitimitat.

Per una altre costat, l'acceptació, moltes vegades simbòlica, de les convencions, el desenvolupament d'un cert feminisme d'Estat i la promoció de determinats drets de la dona, li dona bona imatge a l'estranger, crea la il·lusió de l'existència d'un estat democràtic, que a més a més, es bastant estable. Aquesta última característica unida a la imatge que ha sabut crear a l'exterior, en l'actual context internacional, assegura a Tunísia un grau elevat de tranquil·litat pel que fa a possibles censures en relació amb la falta de respecte de molts principis bàsics de la democràcia.

De totes maneres, s'ha de tenir present que el reconeixement dels drets fonamentals de la dona en la seva integritat, només és possible en una determinada societat, quan els drets fonamentals són reconeguts a tots els ciutadans.

1.2. Marroc

El Codi de Família, també conegut com Mudauana, aprovat just després de la independència l'any 1957, consagrà legalment el sistema patriarcal vigent. Basat en la interpretació majoritària de l'Islam present al Magrib, l'escola Malaquita, el codi va fer seva la visió de la dona com eterna menor d'edat, sotmesa sempre a l'autoritat de pares, germans o marits.

Tot i que des de la seva promulgació va ser objecte de successives modificacions, cap d'elles va adreçar el problema principal: el fonament de la regulació partia de la desigualtat intrínseca entre l'home i la dona pel que fa a la possibilitat de gaudir de la igualtat de drets (malgrat la igualtat davant la llei de tots el ciutadans, reconeguda al text constitucional).

I encara que la darrera reforma de Mudauana té, en certa manera, el mateix defecte, s'ha de reconèixer que ha suposat un

gran pas endavant. I no només pels canvis legislatius que introdueix –de gran importància–, sinó també pels motius esgrimits per a la defensa dels mateixos.

Si analitzem les modificacions introduïdes, veurem que aquestes han estat profundes, però la desigualtat subsisteix.

El nou Codi, situa a la família per primera vegada sota la direcció comuna de tots dos cònjuges. Desapareix la clàusula d'obediència al marit. Ja no hi ha un cap de família amb autoritat sobre l'altre cònjuge i sobre la resta de la família, sinó que la família es troba sota la responsabilitat conjunta dels cònjuges.

La igualtat també s'assegura en relació a les condicions del matrimoni: des de la reforma, l'edat legal per poder contraure matrimoni és de 18 anys, la mateixa per a l'home i per a la dona (la capacitat matrimonial s'alinea, a més a més, amb la majoria d'edat legal). La dispensa d'edat per al matrimoni de menors, és igual per a tots dos sexes. Està sotmesa a una autorització del jutge de família, que ha de donar una resolució motivada explicant les raons que la justifiquen. A fi d'evitar els matrimonis forçosos, la demanda de dispensa ha d'estar signada pel menor i pel seu tutor legal. A més a més, el Codi Penal sanciona tot frau per obtenir l'autorització de matrimoni d'un menor.

En la nova redacció, la dona ja no necessita un tutor que la representi per poder contraure matrimoni. És a dir, el matrimoni serà vàlid encara que no es compti amb la presència del tutor. No obstant això, no s'aboleix aquesta figura, la qual cosa farà difícil que la dona pugui sostreure's a la pressió familiar en cas que el seu entorn vulgui imposar-li aquesta presència.

Una modificació de gran importància, ja que potencialment afecta a un gran nombre de ciutadans marroquins, és el reconeixement dels matrimonis civils celebrats a l'estranger. Aquests matrimonis celebrats segons la normativa del país estranger, poden ser reconeguts sempre que s'acompleixin les condicions següents: el consentiment, l'aptitud matrimonial dels cònjuges, que no es renunciï a la dot i que es faci en presència de almenys dos testimonis musulmans (i del tutor si fos necessari).

Per una altra banda, es manté la poligàmia, encara que queda sotmesa a unes condicions que la fan pràcticament impossible. La dona pot condicionar el matrimoni al compromís del marit de no tenir més esposes. El marit necessitarà una autorització judicial abans de contraure matrimoni amb una segona dona i només la pot aconseguir en cas que la seva dona no hagi exigit la renúncia a la poligàmia i si existeix una justificació objectiva i excepcional que la justifiqui. També es denegarà l'autorització en cas que es pugui témer una situació injusta per les esposes i si el marit no disposa de recursos suficients per mantenir totes dues famílies.

S'ha de dir que, tot i les bones intencions que presideixen aquesta modificació (dificultar la poligàmia de tal manera que s'aconsegueixi que caigui totalment en desús i fer així possible la seva abolició), la mateixa pervivència d'aquesta institució suposa un atac directe al principi d'igualtat. I donada l'essència de la poligàmia, una norma que la reguli no podrà mai inspirar-se en principis progressistes. Per aquesta raó en aquesta regulació, i malgrat la millora que suposa en relació amb la normativa anterior, es pot trobar un compendi de estereotips sexistes: des de l'obligació de l'home de subvenir a les necessitats de la família (o famílies, en aquest cas) a la mateixa consideració que aquesta situació pot no ser injusta (ja que la situació injusta en la qual es poden trobar les esposes és un dels motius de denegació de l'autorització).

La reforma introduí també canvis en la regulació del divorci i del repudi. Pel que fa al divorci, a partir d'ara l'esposa pot demanar el divorci (abans, el jutge només acceptava la demanda en *casos excepcionals*, i si la dona presentava proves dels perjudicis soferts i aportava testimonis dels mateixos).

Encara que no es reconeix la igualtat entre els cònjuges, ja que la dona pot demanar el divorci només per motius taxats, aquests són suficientment amplis com per poder permetre a la pràctica la demanda de divorci.

En quant al repudi, les consideracions que es poden fer són similars a les comentades en el cas de la poligàmia. El manteniment del repudi evidencia la diferència feta entre els drets reconeguts a

ambdós sexes, així com la mentalitat que permet la seva existència. De totes maneres, la regulació almenys ha minorat alguns dels efectes més perniciosos (abans l'esposa repudiada es podia trobar al carrer sense cap tipus de recurs de subsistència), ha establert el casos en els quals es pot produir el repudi i l'ha sotmès a autorització judicial (abans era un dret exclusiu del marit).

En cas de repudi, la llei imposa una temptativa de reconciliació, així com el dipòsit, per part del marit, en un termini de 30 dies, de la indemnització que s'hagi fixat. Si no es fa efectiu aquest dipòsit, es considera que el marit ha renunciat al repudi.

El drets reconeguts a la dona són els següents: la dot, una pensió, el domicili conjugal (o un domicili equivalent) i una indemnització, que s'anomena *donació de consolació*.

Tant en cas de repudi com en cas de divorci, la guàrdia i custòdia dels fills s'atorga a la mare i ha d'estar garantida per una pensió (que a falta d'acord és fixada pel jutge) i per un domicili. De totes maneres, la mare només pot obtenir la pàtria potestat en cas de mort del pare o si aquest és declarat legalment incompetent.

En matèria successòria, els únics canvis introduïts per la reforma del 2004 es refereixen als drets dels néts a heretar dels avis materns, com també es reconeixia el dret a heretar dels avis paterns. No obstant, es manté la regulació discriminatòria. La dona no té dret a heretar ni la meitat del que correspon als seus germans. La filla, ni el cas que no hi hagi hereu de sexe masculí, no té dret a la totalitat de l'herència, sinó que una part passa als oncles.

La norma que prohibia a una dona marroquina no musulmana heretar del seu marit musulmà s'ha mantingut també sense canvis.

Aquesta regulació legal dels drets successoris, clarament discriminatòria, es veu encara exacerbada en la realitat, especialment en les zones rurals, on moltes dones es veuen directament privades d'accés a l'herència. El govern no ha pres mesures per garantir el respecte a la legalitat i moltes dones de les zones rurals es veuen privades directament dels bens i terres que els hi pertanyen per dret.

Pel que fa als bens adquirits durant el matrimoni, el Codi estableix la possibilitat de fixar el règim en un contracte, abans de

contraure matrimoni. En cas de no existir contracte, el règim que s'aplica per defecte és el de separació de bens.

La normativa actual també atorga a la dona el dret de disposar de la seves propietats lliurement, així com de gaudir lliurement dels seus ingressos (aquests drets s'han vist reforçats en suprimir-se l'obligació d'obediència al marit).

Així doncs, tot i l'evolució positiva, estem davant d'una regulació que no reconeix els mateixos drets a tots els ciutadans.

De totes maneres, i com he mencionat anteriorment, un tret que s'ha de destacar especialment de la reforma de 2004 per la seva transcendència, són les motivacions que es van adduir per dur-la a terme, així com la justificació que va utilitzar el monarca marroquí per poder-la tirar endavant, minimitzant la possible oposició islamita. Si les motivacions de la reforma eren, en paraules de Muhamad VI, “fer desaparèixer la iniquitat que pesava sobre la dona, protegir els drets de la infància i preservar la dignitat de l'Home”, pel que fa a la justificació, s'afirmà que les modificacions introduïdes no eren contràries a l'islam, sinó que trobaven la seva inspiració directa en la *Ijtihad*, en la interpretació de les fonts de l'islam. No s'havia violentat l'Alcorà, sinó que el propi Alcorà era la font directa de la reforma. L'Alcorà demana de forma explícita la interpretació (“recórrer a la raó i a la intel·ligència” a l'hora de llegir els textos).

I així, si a l'islam tenen cabuda diverses interpretacions, per què escollir justament la més regressiva?

El moviment feminista marroquí ha jutjat positivament la reforma, i en particular el fet que per primera vegada s'introduïx la idea d'igualtat en el marc de la família, fent desaparèixer la clàusula d'obediència al marit i la seva consideració com a cap de família. I malgrat que en general es considera que es podria haver anat més lluny, com afirmava Latifa Jbadi, presidenta de La Unió d'Acció Femenina, en una entrevista a *l'Express*, el camí que es va utilitzar –el recurs a *l'ijtihad*– era el bo: “Provar que l'islam no està en contra del principi d'igualtat és un pas molt positiu. I no només per al Marroc, sinó també per a la resta de països àrabs”.

De forma menys positiva ha estat jutjada l'estratègia de comunicació sobre les reformes. Encara que un sondeig realitzat a finals de l'any 2004 estimava que un 65% de la població era favorable a les modificacions introduïdes, estudis del mateix any demostraven que una gran part de la població marroquina desconeixia el contingut de les mateixes. Com afirmava un membre de l'Associació Democràtica de Dones Marroquines: "l'Estat és responsable de fer accessibles els drets i promulgar lleis no és suficient. Per aconseguir que les lleis siguin realment útils, se les ha de dotar d'una sèrie de mesures d'acompanyament, entre les quals es troben les estratègies de comunicació i de sensibilització.... No dur-les a terme és posar en qüestió els drets consagrats a la llei". Efectivament, si les dones no coneixen els drets que se'ls atorguen, mai no podran fer-los valer.

Passant a un altre àmbit, en matèria de nacionalitat, la regulació del Codi de 1958 estipula que les marroquines casades amb un estranger no poden transmetre la nacionalitat de forma automàtica als seus fills. Només es transmet de forma automàtica en els casos que no es coneix al pare, quan el pare no té nacionalitat o en el cas que el nen/a hagi nascut en territori marroquí, i opti per la nacionalitat marroquina dos anys abans d'arribar a la majoria d'edat.

Per una altra banda, mentre una estrangera casada amb un marroquí pot obtenir fàcilment la nacionalitat, el marit estranger d'una marroquina ha de recórrer al procés de naturalització (procés llarg i de resultats incerts).

Si passem a la regulació del Codi Penal, tot i que la revisió del text legal que es va dur a terme l'any 2003 va introduir certes millores, trobem també una normativa no igualitària.

En aquesta darrera reforma, encara que es manté la sanció pel delictes d'adulteri, almenys s'igualen les sentències per ambdós sexes. També continuen estant penalitzades les relacions fora del matrimoni (la pena va d'un mes a un any de presó).

En cas d'homicidi o agressió a un cònjuge per part de l'altre, el fet d'haver-lo descobert en flagrant delictes d'adulteri es considera una circumstància atenuant. Però també aquí trobem que aquesta circumstància és aplicada des del 2003 a tots dos cònjuges per igual.

Una nova norma va ser introduïda en el Codi en matèria de violència domèstica. A excepció del cas anterior (flagrant delictes d'adulteri), l'agressió a un cònjuge és considerada com circumstància agreujant, imposant-se penes més severes. Les penes també s'agreugen en cas de reincidència.

Altres normes d'aquest mateix Codi suposen un atemptat, no ja només a la igualtat, sinó també a la pròpia dignitat de la persona.

Així, per exemple, si una menor és segrestada, tant el procés penal com l'aplicació de la sentència quedaran en suspens si el segrestador contrau matrimoni amb la nena. El raptor només pot ser perseguit legalment si presenten denúncia les persones que legalment podrien demanar l'anul·lació del matrimoni i solament podrà ser condemnat després de l'anul·lació. A més a més, i encara que no està estipulat a la llei, la família de la víctima pot *oferir* al raptor de contraure matrimoni a fi de *preservar l'honor familiar*.

Els articles 494 i 496 determinen les penes aplicables a la persona que rapta o amaga a una dona casada (de dos a cinc anys de presó). La llei, no obstant, no considera la possibilitat que sigui la dona casada la que decideixi deixar al marit o amagar-se d'ell. Per aquesta raó, qualsevol persona que doni refugi a una dona maltractada, és susceptible de ser condemnada a penes de presó. Normes com aquestes perpetuen l'estatut inferior de la dona i dificulten en gran mesura l'evolució de les pràctiques socials vigents.

Pel que fa a la violació o a altres formes de violència sexual, la regulació del Codi estableix penes severes. Però malgrat la normativa vigent, les dificultats de provar la violació o l'agressió, unides als prejudicis socials que envolten el tema, fan que les dones no acostumin a denunciar aquests tipus d'agressions. Una característica que s'ha de subratllar en la regulació és que la violació no és jutjada com un delictes contra la persona, sinó com una agressió contra la decència pública. Per una altra banda, també s'ha de destacar el fet que la legislació vigent no considera delictes la violació dins del matrimoni.

No obstant això, i a diferència de la legislació tunisiana, el Codi Penal tipifica com a delictes el assetjament sexual i estableix

una pena d'un a dos anys de presó. Encara que la regulació sobre aquest tema encara és vaga, el reconeixement d'aquest delictes suposa un gran pas endavant.

En matèria processal, s'han adoptat diverses mesures per facilitar l'accés de les dones a la justícia i fer així més efectius els drets que s'han anat reconeixent en els diferents àmbits de l'ordenament jurídic. Així, per exemple, en el Codi Processal Penal l'any 2002 es va eliminar la necessitat de demanar autorització als tribunals per tal de poder presentar una querella contra el marit. Altres mesures han estat: l'accés a la justícia gratuïta per a dones divorciades i/o que han estat abandonades per als seus marits, la creació d'un fons per garantir l'efectivitat de les indemnitzacions fixades per sentència ferma i la creació dels Tribunals de Família, que ha anat unida a l'establiment de cursos de formació de jutges per a l'aplicació de les reformes introduïdes en la Mudauana.

Si passem a l'anàlisi de la normativa relativa als drets econòmics i socials, veiem que la legislació marroquina reconeix la igualtat dels sexes en el pla laboral. L'article 13 de la Constitució estableix que "tots els ciutadans tenen per igual dret a l'educació i al treball". Aquest dret va ser reforçat en el nou Codi Laboral del 2003, el qual prohibeix de forma expressa el tractament discriminatori i, en general, qualsevol pràctica que suposi una desviació del principi d'igualtat d'oportunitats, particularment pel que fa a la contractació, a les condicions de treball, als beneficis socials, a les mesures disciplinàries i a l'acomiadament. Tanmateix, les mesures que sancionen aquest tipus de comportaments s'han establert de forma vaga, la qual cosa els hi resta efectivitat.

En la regulació laboral de la funció pública, també es reconeix el principi d'igualtat en l'accés al treball i el principi de no discriminació en el marc dels criteris de selecció i de promoció. Tot i així, les dades demostren que les dones representen un terç dels funcionaris, però que la seva presència als càrrecs de direcció continua essent ínfima. Malgrat aquesta escassa presència, els poders públics marroquins han volgut demostrar la voluntat d'integrar a la dona en les tasques de direcció amb mesures que, si d'una banda són simbòli-

ques, de l'altre tenen una influència certa en l'imaginari col·lectiu. En la línia de demostrar que no hi ha tasques vedades a la dona es pot emmarcar el nomenament per primera vegada d'una dona com a consellera del rei, càrrec de gran influència política, o el nomenament d'una dona al Consell Suprem dels Ulemes del Marroc (òrgan que estableix la doctrina religiosa). També voldria mencionar, una altra actitud simbòlica, encara que pugui semblar frívola i no estigui relacionada directament amb el reconeixement dels mèrits professionals de la dona: el paper que ha volgut donar el rei a la seva esposa, perquè crec que té una forta repercussió pública que pot ajudar a l'evolució i final superació d'alguns estereotips. Fins l'arribada al tron de Muhamad VI, la esposa (o esposes) dels reis marroquins no existien a l'àmbit públic. Ara, per al contrari, és freqüent veure a l'única esposa del monarca en actes oficials o rebent mandataris estrangers en lloc del rei. Donat que la visió més tradicional del rol de la dona en la societat marroquina la relega a l'esfera privada, el fet que el rei –que és a la vegada comanador dels creients– vulgui donar rellevància pública a la seva esposa i a les funcions que realitza, pot ajudar a fer evolucionar certes imatges sobre el paper de la dona.

Pel que fa a la normativa sobre la maternitat, es reconeix, tant pel sector públic com pel privat, una baixa de maternitat de 14 setmanes amb la percepció del la totalitat del salari i després, una hora al dia per lactància. A més a més, des del 2003, les empreses que tenen contractades més de 50 dones han d'habilitar un jardí d'infància. No obstant, moltes empreses incompleixen aquesta obligació.

La legislació també protegeix a la dona en cas d'acomiadament per raó de maternitat. Es considera punible l'actuació de l'empresari que rescindeix el contracte d'una dona embarassada o durant la baixa per maternitat. No obstant, no està obligat a reincorporar la dona al seu lloc de treball, sinó que la llei l'obliga a pagar una indemnització.

Per una altra banda, i a fi de permetre compatibilitzar la vida familiar i la professional, s'ha creat un pla d'habilitació de jardins d'infància públics, els nombre dels quals és encara insuficient, especialment en les zones rurals. Els privats, tot i que més

nombrosos, no estan a l'abast de la majoria de famílies marroquines pel seu elevat cost.

En el mateix camp, també s'ha de mencionar la introducció de polítiques de planificació familiar en el marc més general de l'estratègia per reduir el percentatge de fecunditat. La venda de contraceptius no està sotmesa a restriccions i és promoguda per la premsa oficial (a finals dels anys 90, la utilització de contraceptius havia augmentat fins un 65,8% en les zones urbanes i un 51,7% a les zones rurals). El percentatge de fecunditat l'any 2003 era de 2,7 nens per dona (l'any 80 era de 5,9). Aquest descens en la talla de la família, unit a l'accés a l'educació i al retràs de l'edat del matrimoni, han facilitat la promoció professional de la dona.

I aquesta promoció professional de la dona s'ha donat també en l'àmbit del treball autònom, especialment a partir dels anys 80. Aquesta tendència es va reforçar amb les reformes introduïdes en el Codi de Comerç durant els anys 90. Es va reconèixer de forma expressa el dret de la dona a començar un negoci i a contractar sense necessitat d'obtenir l'autorització del marit. No obstant això, les dones propietàries de negocis o de empreses comercials representen només el 0,8% de la força laboral femenina (davant d'un percentatge d'un 4,6% en el cas dels homes) i solament un 5% del percentatge total dels empresaris amb personal contractat són dones.

Per a les dones, la principal font de finançament és el capital personal i familiar (77%). Això és degut sobretot a un problema d'accés a crèdits financers.

Encara que la llei assegura la igualtat en aquesta matèria, a la pràctica les institucions financeres es mostren reticents a l'hora d'atorgar crèdits a les dones que volen invertir de forma individual, sense actuar conjuntament amb la família o el marit. S'han adoptat diferents mesures legislatives a nivell estatal per facilitar l'obtenció de crèdits i també s'ha treballat amb diferents associacions i organismes internacionals, com el Banc Mundial o l'UNICEF, per proporcionar consell i suport financer a les dones empresàries.

De forma general, es podria dir doncs, d'una banda, que els poders públics han demostrat, especialment a partir dels anys 90,

el seu compromís envers l'efectivitat del dret al treball de les dones, i d'una altra, que la situació a la pràctica en aquest camp ha millorat substancialment a les dues últimes dècades. Les dones representen avui el 24,7% de la força laboral marroquina, ha augmentat el nombre de dones en els càrrecs de direcció i el de dones propietàries de negocis. Cada vegada hi ha menys professions "vedades" a les dones (malgrat que la normativa del sector públic encara prohibeix l'accés de la dona, per exemple, al servei actiu de l'exèrcit). La dona comença a estar protegida contra les diferents formes de discriminació en el món laboral, tot i que encara podem trobar mancances legislatives i falta d'efectivitat d'algunes normes.

I són justament les mancances normatives i aquesta falta d'efectivitat (junt amb la continuïtat de certs estereotips), les que permeten la subsistència de les diferències. M'agradaria citar dos exemples: els salaris i l'atur.

Es calcula que en el sector industrial (que inclou el tèxtil i l'artesanía, on hi ha una elevada presència de dones), les diferències salarials són d'entre un 30 i un 40% i que, com a mitja, una assalariada d'aquest sector percep només un 50% del salari mínim garantit.

L'atur afecta a un 12,5% de la població, però afecta més a les dones. Així a les zones urbanes un 24,7 % de les dones estan a l'atur (davant d'un 18% dels homes) i entre les dones amb un nivell superior d'educació l'atur és d'un 35% (pels homes d'un 21%). Pel que fa a les zones rurals, l'atur és difícil de valorar perquè hi ha poques dades i, com en el cas de Tunísia, moltes dones no perceben cap salari en retribució pel seu treball, i no s'inclourien en el percentatge.

De totes maneres, considero que aquesta evolució positiva no té marxa enrera. Les profundes transformacions polítiques, socials i econòmiques que ha experimentat el Marroc en les darreres dècades (la urbanització, la disminució de la importància de l'agricultura, les millores en el pla polític,...) estant donant lloc a canvis en els models socials que existien després de la independència.

L'accés de la dona al treball que començà essent una resposta a les dificultats econòmiques (un únic salari no era suficient per mantenir

la família) va esdevenir després un factor de promoció social. Aquesta transformació es va començar a percebre a finals dels anys 80 amb l'arribada d'una gran nombre de llicenciades al mercat laboral i amb l'obertura del Marroc a un procés profund de modernització.

I en garantir la seva autonomia financera, la dona ha començat a afirmar la seva identitat i el seu estatut com a actor social i econòmic.

En aquest procés, ha tingut una gran transcendència l'escolarització de les nenes i l'accés a l'educació superior.

Les portes de l'escola es van obrir per a les nenes sota el regnat de Muhamad V (dos gestos simbòlics del que després s'anomenaria el "feminisme de palau" i que van tenir una gran importància en el seu moment van ser que el rei va escolaritzar a les seves pròpies filles i el discurs de la princesa Lalla Aïcha el 1947, en públic i amb el cap descobert, en favor de la política d'escolarització). Aquest procés es va consolidar sota els regnats de Hassan II i Muhamad VI. I actualment, el dret a l'educació està reconegut a la Constitució. Existeix educació pública gratuïta a tots els nivells i des de l'any 2000 l'educació elemental és obligatòria.

Tot i així, s'estima que un 49% de la població major de 15 anys és analfabeta; gairebé el 40% de les dones en les zones urbanes no saben llegir (davant d'un 25% dels homes). La situació a les zones rurals encara és més greu i 8 de cada deu dones són analfabetes. Encara que el percentatge de participació a l'educació elemental (6 a 11 anys) ha arribat al 90% l'any 2002, aquesta millora no ha permès d'absorbir el dèficit d'escolarització a les zones rurals (on un 22% de les nenes no rep cap tipus d'educació).

I si aquestes dades són negatives, s'ha de reconèixer no obstant que la situació general ha millorat de forma important des de la independència i que s'han adoptat diverses mesures per fer efectiu el dret a l'educació. L'estratègia per aconseguir el ple accés de la dona a l'educació, en els darrers anys, s'ha desenvolupat a diferents nivells: d'una banda, per tal d'ajudar a famílies sense recursos, s'ha distribuït gratuïtament material escolar, s'ha subvencionat el transport públic i l'establiment de menjadors escolars (mesures especialment

importants a les zones rurals); s'ha promogut la presència de la dona entre el personal docent i s'han dut a terme campanyes de sensibilització i d'informació.

De l'altra, s'ha col·laborat amb la societat civil i amb organismes internacionals per fer més efectives les mesures estatals adoptades. Així, s'han executat diferents projectes internacionals que han permès la formació de mestres per a les zones rurals, s'han creat biblioteques "mòbils" a les zones rurals o s'ha millorat la infraestructura de molts establiments escolars (moltes escoles de les zones més deprimides del país no tenen ni electricitat ni aigua potable). També s'han signat acords de col·laboració amb associacions privades en el marc de la política per l'eradicació de l'analfabetisme de la dona, que s'han desenvolupat particularment en l'àmbit rural: s'han donat cursos d'alfabetització i s'han creat centres a diferents regions del país que no només dispensen formació, sinó també consell, a l'hora que duen a terme campanyes de sensibilització.

Així mateix, s'ha adreçat el problema dels continguts dels llibres de text. En el marc d'un acord entre el Ministeri d'Educació Nacional i el Ministeri dels Drets Humans, es va realitzar un estudi per tal d'identificar els conceptes i imatges contraris als drets humans i que poguessin considerar-se discriminatoris. Els resultats d'aquest estudi van permetre la revisió dels llibres de text l'any 2000. En aquesta línia, el Programa Nacional per promoure la Cultura dels Drets Humans a l'escola, en el marc de la qual s'han format mestres i inspectors d'educació, estipula que els principis i drets reconeguts a homes, dones, nens i nenes han de ser respectats en tots els àmbits del sistema educatiu.

En el nivell educatiu superior, i conscients de la importància de les institucions universitàries en aquest àmbit, s'han creat, des de finals dels anys 90, departaments de recerca a diferents universitats i estudis de postgrau sobre temes de gènere. Una dada que s'ha d'assenyalar en aquest àmbit és que, actualment, les dones representen més d'un 40 % dels estudiants universitaris.

Per últim, m'agradaria també mencionar una mesura adoptada recentment, de gran transcendència simbòlica. El Ministeri

d'Assumptes Religiosos ha creat una escola per a la formació dels predicadors de les mesquites. Cada any sortiran d'aquesta escola 150 predicadors, dels quals, segons la quota fixada pel govern, un terç seran dones. Aquesta era una àrea fins ara vedada a la dona. Les dones no tenien veu en matèria religiosa, però en endavant, podran participar en la fixació de la doctrina, en la interpretació de les fonts religioses.

Aquesta mesura, segueix la línia de la reforma de la Mudauana i s'emmarca en la decisió de les autoritats marroquines de frenar la influència creixent de l'islamisme radical. Com veurem també quan analitzi la situació del moviment associatiu femení, aquesta política del govern ha afavorit el debat públic sobre les qüestions de gènere i està permetent una revisió profunda del rol que fins ara s'atorgava a la dona.

Per acabar amb l'estudi de la situació legal, s'hauria de fer una anàlisi de la relació del Dret marroquí amb al Dret internacional.

L'Estat marroquí ha ratificat la major part de les Convencions i Pactes de Nacions Unides relatius als drets humans i que consagren el principi de no discriminació. No obstant això, la majoria dels protocols facultatius (que funcionen com a mecanismes de control i que permeten la denúncia directa de ciutadans i ONGs en cas de violació dels drets reconeguts) no han estat ratificats. La no ratificació d'aquests protocols resulta significativa, ja obstaculitza l'efectivitat dels drets consagrats en aquests instruments internacionals.

De totes maneres, en el cas del Marroc, l'obstacle principal a l'efectivitat dels tractats internacionals ratificats en matèria de drets humans, és la posició que ocupa el dret internacional respecte al dret intern, posició que en estudiar la legislació no resulta gaire clara. Sobre aquest punt s'han de fer diverses consideracions.

En primer lloc, i des de la reforma constitucional de l'any 1992, al preàmbul de la Constitució s'estableix: "Conscient de la necessitat d'inscriure la seva acció en el marc dels organismes internacionals, dels quals és un membre actiu i dinàmic, el Regne de Marroc subscriu els principis, drets i obligacions que es desprenen de les Cartes dels mencionats organismes i reafirma el seu compro-

mís envers els drets del home tal i com són universalment reconeguts”. Si bé aquest reconeixement podria indicar la voluntat de respecte als drets consagrats en els tractats internacionals dels quals Marroc és part signatària, s’ha de tenir present que el preàmbul d’una constitució és una declaració de principis i si posem aquesta declaració a costat de la l’absència a l’articulat de la mateixa d’una norma que estableixi la primacia del dret internacional sobre el dret intern, hem de dubtar de la voluntat real d’aplicació dels drets que han estat reconeguts. Sobre tot si es té en compte que la legislació interna contradiu sovint la regulació establerta en els tractats que han estat ratificats.

Tot i que en les seves declaracions públiques les autoritats marroquines estableixin que la judicatura ha de donar primacia a l’aplicació del dret internacional, la realitat és que no es tracta d’una obligació que derivi d’un mandat legal. Aquesta situació pot conduir directament a la no aplicació dels drets o a una situació d’inseguretat jurídica en la qual certs drets s’apliquin o es reconeixin de diferent manera.

En aquest context, l’any 1999, el Ministeri dels Drets Humans va començar un projecte d’harmonització de la legislació interna amb les convencions internacionals ratificades, especialment pel que fa a la CEDAW. El Ministeri va expressar la voluntat d’associar a la societat civil per dur a terme aquesta tasca. Però a despit de les aportacions rebudes de diverses associacions i del treball que es va realitzar, fins ara aquest projecte no ha donat cap resultat tangible.

En segon lloc, s’ha de parlar del retard en la publicació. Com en el cas de Tunísia, l’Estat marroquí retarda la publicació dels tractats internacionals que han estat ratificats i amb aquest retard, d’una banda, posposa la integració en el dret intern, la seva entrada en vigor (i, per tant l’efectivitat real dels tractats) i, de l’altra, impedeix el coneixement públic de les obligacions concretes per l’Estat.

En el cas de la Convenció sobre l’eliminació de tota forma de discriminació envers la dona, encara que aquesta va ser ratificada l’any 1993, no es va publicar fins l’any 2001. En el darrer informe presentat pel Marroc sobre l’aplicació de la Convenció es menciona

que “tots els documents relatius als instruments internacionals estan a disposició d'aquells que tenen autoritat per aplicar-los i tant la judicatura com les autoritats administratives poden fer referència directa a ells”. Però, com s'ha vist abans, aquests tipus de declaracions no són en absolut suficients per garantir l'efectivitat dels drets reconeguts en aquells instruments, ja que sense publicació, no passen a formar part del dret intern.

En tercer lloc, s'ha de parlar del recurs a les reserves i a les declaracions. Si ens centrem en la Convenció sobre l'eliminació de tota forma de discriminació envers la dona, s'ha de subratllar que el Marroc la va ratificar, però va introduir una declaració, que afecta a l'article 12 i al 15.4 de la Convenció, i reserves en relació amb els articles 9.2, 16 i 29. Encara que a continuació s'estudiaran de forma detallada, s'ha d'avançar que l'essència de la declaració i de les reserves, així com la seva amplitud, desvirtuen substancialment els objectis que s'adreçaven amb la redacció de la Convenció.

La declaració fa referència a dos articles. La referència a l'article 2, estableix que el regne del Marroc expressa la seva voluntat d'aplicar les seves previsions sempre que no contradiguin els requisits que regulen les normes de successió al tron o les previsions de la *Sharia*, fent al·lusió en particular a les disposicions incloses en el Codi de la Família. I pel que fa a l'article 15.4, es declara que el regne del Marroc només es considera obligat per les disposicions que fan referència al dret a escollir lliurement el domicili sempre que no entrin en contradicció amb la regulació del Codi de Família. S'ha de dir que aquesta part de la declaració ha quedat superada per la recent reforma de la Mudauana, la qual cosa hauria de permetre la seva desaparició.

Però pel que concerneix l'article 2, la seva transcendència és profunda. Al preàmbul de la constitució marroquí es declara “El regne del Marroc, Estat musulmà sobirà, la llengua oficial del qual és l'àrab, constitueix una part del Gran Magrib Àrab”. Marroc es declara així com un Estat musulmà. Tot i que, com s'ha vist, aquest és també el cas de Tunísia, a diferència d'aquest país, el dret positiu marroquí sí fa referència a l'Islam com a font de Dret. A més a més,

el Cap de l'Estat és a la vegada "Comanador dels Creients" i segons l'article 19 del text constitucional "ha de vetllar pel respecte a l'Islam i a la Constitució"

El paper que juga la religió al Marroc és, des d'un punt de vista estructural, més important que a Tunísia. La legitimitat dinàstica deriva de la religió i l'ordenament jurídic no pot entrar en contradicció amb la llei islàmica. Ja he comentat anteriorment els problemes que pot generar aquest recurs a l'Islam com a font normativa, atès que no existeix una interpretació única. No obstant, també s'ha vist que ha estat justament el recurs a la interpretació el mecanisme utilitzat pel rei Muhamad VI per justificar la important reforma de la Mudauana del 2004. Així doncs, es podria dir que aquesta al·lusió a la *Sharia*, tot i que ara desvirtua els drets continguts a la Convenció, hipotèticament podria arribar a no ser així. Sempre que s'avancés en la línia marcada per l'última reforma del Codi de Família. I aquesta possibilitat depèn en gran mesura de la voluntat real, no només si es tenen en compte els poders que li confereix l'actual estructura de l'Estat, sinó també per la seva qualitat de "Comanador dels creients".

És veritat que s'hauria d'anar més enllà, és a dir, desvincular la religió de l'Estat, però ara com ara i tenint en compte l'actual estructura de l'estat, es podria dir que el Marroc és un estat confessional *per essència*.

Si passem a l'anàlisi de les reserves, la primera es refereix a l'article 9.2, que tracta la nacionalitat. Aquesta reserva suposa la no aplicació d'aquest article de la Convenció perquè entra en contradicció amb la regulació del Codi de la Nacionalitat, el qual només permet la transmissió automàtica de la nacionalitat de la mare als fills en casos taxats.

La segona concerneix l'article 16 i fa referència a la legislació que regula el matrimoni i la seva dissolució. Crec que val la pena transcriure literalment la primera part de la reserva perquè resulta força il·lustrativa: "El Govern del Regne del Marroc estableix una reserva a les previsions d'aquest article, particularment a les previsions relatives a la igualtat d'homes i dones pel que concerneix els

drets i responsabilitats en contraure i dissoldre el matrimoni. La igualtat d'aquest tipus es considera incompatible amb la *Sharia*, la qual garanteix a cada un dels esposos drets i responsabilitats en un marc d'equilibri i complementarietat a fi de preservar el lligam sagrat del matrimoni”.

La darrera reserva, fa referència al recurs a l'arbitratge en cas de divergències entre dos o més Estats parts en relació a la interpretació o aplicació de la Convenció, que Marroc només accepta en cas d'acord entre les parts implicades, però no de forma automàtica.

Com veiem, tant la declaració com les reserves, es remetent a la *Sharia*. La *Sharia* és la llei islàmica que deriva de la interpretació dels textos fonamentals de l'Islam (l'Alcorà i la *Sunna*). Anteriorment he comentat com, mitjançant la interpretació, en el seu nom es podia arribar a conclusions diferents. És una qüestió d'opció. I en aquest cas l'opció va ser clara: el no reconeixement de la igualtat de drets i obligacions. També he expressat la convicció que la única manera d'evitar qualsevol tipus de discriminació és confinar les creences religioses a l'esfera privada i que a l'àmbit públic només ha d'estar present la llibertat religiosa i de consciència. I que el debat sobre les societats de majoria musulmana no pot ser de caràcter teològic (una anàlisi de l'essència de la religió), sinó que s'ha de fixar en el grau de respecte dels principis democràtics. Però atès que des d'Occident es recorre reiteradament a l'essència islàmica per explicar la continuïtat de les desigualtats considero útil apropar-nos en certa manera a aquesta *essència*.

En aquest context podríem així demanar-nos si la llei islàmica és intrínsecament discriminatòria. Resulta interessant citar els treballs etnològics de Germaine Tillion sobre els països de la conca mediterrània. Els resultats d'aquests estudis mostraren com l'opressió de la dona era un tret comú tant als països musulmans com als cristians. I que la discriminació que sofria la dona no derivava de cap dogma islàmic, sinó que era inherent a una determinada estructura de la família: l'estructura patriarcal. Afirmava fins i tot que els drets reconeguts a la dona per l'Alcorà representaren un progrés en comparació a les costums socials de l'època.

La mateixa opinió té Ghaleb Bencheikh, Doctor en Ciències, especialista en Islam i vice-president de la Conferència Mundial de les religions per la pau. En el marc d'una entrevista al diari *l'Humanité*, Bencheikh parla de la interpretació regressiva de l'Islam com d'una manipulació de la tradició islàmica per raons, no només polítiques, sinó també socials. Reitera la necessitat del recurs a la interpretació i a la contextualització dels textos religiosos. Es refereix a la perpetuació dels sistema patriarcal com una opció.

I efectivament, s'ha de tenir present que el respecte als drets humans en general, i als drets de la dona en particular, és una opció política, una opció pel respecte de la democràcia. Quan ens trobem davant de legislacions que els vulneren, no hauríem de referir-nos a essències de cap tipus, sinó a problemes de voluntat política i de falta de respecte als principis democràtics.

1.3. Algèria

Si passem a l'anàlisi del tercer país del Magrib, hem de dir que és el que té la regulació més discriminatòria. La reforma del Codi de Família aprovada el març d'aquest any ha provocat una gran decepció entre els moviments i associacions feministes i de defensa dels drets humans.

Sota la pressió dels moviments islamites (però fruit també de l'ambigüïtat que sempre hi ha hagut entre el poder algerià i la religió) la reforma finalment aprovada no ha adreçat tots els punts que en un principi s'havien introduït en el projecte de llei preparat pel govern. Així doncs, no s'ha aprofitat aquesta oportunitat per aconseguir una transformació radical de la regulació que contenia el Codi de la Família aprovat l'any 1984.

S'ha de dir que l'aprovació d'aquest Codi va suposar una regressió en comparació amb la normativa vigent des de la independència. Fins la promulgació del Codi de la Família, la dona no es veia obligada, per exemple, a recórrer a la figura del tutor per contraure matrimoni. O la legislació vigent abans del Codi preveia

el suport a les mares solteres i als nens abandonats (protecció que es suprimí l'any 1985).

La normativa continguda en la llei del 1984 legitimava, donant-li rang legal, la inferioritat de la dona algeriana. Amb l'aprovació de la Constitució de 1989, la regulació de la família va entrar en contradicció amb les previsions constitucionals que estableixen la igualtat davant la llei de homes i dones i la majoria d'edat, sense distincions, als 18 anys (ja que la dona, segons la regulació del Codi, era considerada com eterna menor, sota la tutela del pare o del marit).

No obstant, s'ha de reconèixer que la pròpia Constitució donava peu a les contradiccions. Si bé es cert que en el seu article 29 estableix la igualtat de tots els ciutadans davant la llei "sense que pugui prevaler cap tipus de discriminació per raó de naixement, raça, sexe, opinió o qualsevol altra condició o circumstància personal o social", per la seva banda, l'article 2 consagra l'islam com la religió de l'Estat. I l'article 1 del Codi Civil desenvolupa l'estipulació de la Constitució disposant: "La llei regeix totes les matèries a les quals es refereixen la lletra o l'esperit de les seves disposicions. En absència d'una disposició legal, el jutge es pronunciarà segons els principis del dret musulmà, i en el seu defecte, de la costum". Es reconeixia, d'aquesta manera el valor normatiu de la llei islàmica. I la interpretació majoritària present a Algèria, la tradició malaquita, condueix a un conjunt normatiu clarament discriminatori envers la dona.

Aquesta dualitat de la Constitució ha servit per justificar l'immobilisme de les polítiques algerianes envers la dona des de fa molts anys. I el conflicte civil que assolí Algèria durant més d'una dècada va agreujar encara més la situació de la dona algeriana i no va permetre el debat públic no ja entorn del respecte als drets de la dona, sinó tampoc dels drets humans en general, la violació sistemàtica dels quals no va ser només resultat de les accions terroristes.

Ens podríem preguntar doncs quines raons han conduït al govern a promoure aquesta reforma. Si atenem a l'informe alternatiu presentat al Comitè de la CEDAW pel *Collectif 95 Maghreb-Egalité*, d'una banda es tractava d'oportunisme electoralista, ja que

l'anunci sobre la proposta de modificació de la legislació algeriana en aquest àmbit, es va fer durant la campanya presidencial. De l'altra banda, trobem la reforma de la Mudauana al Marroc. Aquesta reforma aïllava a Algèria en el marc de Magrib. Abans de la mateixa, Marroc i Algèria tenien legislacions similars pel que concerneix els drets de la dona –al contrari que Tunísia, que havia promulgat una legislació més avançada. Però des del 2004, Algèria es quedava sola i justament per sortir d'aquesta posició incòmoda en el pla internacional els poders algerians varen reaccionar. De fet, un mes després de l'adopció del nou text de la Mudauana la cambra de representants marroquí, Algèria va constituir un grup de treball per començar a preparar la reforma del seu propi Codi de Família.

Si passem a l'anàlisi del contingut de la reforma, el primer tret que subratllaria és el manteniment de la figura del *wali* o tutor matrimonial, fins i tot en el cas de la dona major d'edat (tot i que el projecte de llei preveia en principi la seva supressió). La continuïtat d'aquesta figura té una gran importància, simbòlica i a la pràctica. Simbòlica, perquè demostra la manca de voluntat de reconèixer a la dona com a ciutadana plena. A la pràctica, perquè malgrat que les esmenes introduïdes en la regulació, que declaren de forma expressa que el tutor no pot impedir a una dona de contraure un matrimoni que ella desitgi, ni tampoc pot forçar-la a contraure'l, la realitat és que en ser la presència del tutor obligatòria, la dona necessitarà sempre la seva aprovació.

Subsisteix igualment la prohibició de contraure matrimoni amb un no musulmà, mentre que un home algerià sí pot fer-ho amb una dona *kitabia* (és a dir, que pertanyi a una de les religions del Llibre, jueva o cristiana). La regulació d'aquests tipus de matrimonis, es completa amb l'estipulació de l'obligació d'una dona no musulmana casada amb un algerià d'ajustar el seu comportament al Codi de la Família i amb les disposicions que determinen que pot quedar fora de l'herència del seu marit (en no ser musulmana). Aquestes previsions no només consagren la diferència de drets entre els musulmans i les musulmanes, sinó que també suposen una discriminació clara per motius religiosos. Aquesta normativa discriminatòria a més a

més es corona amb la consideració de l'apostasia com una causa de nul·litat del matrimoni.

S'ha de dir que les disposicions en aquesta matèria obvien una realitat creixent: els matrimonis d'algerianes amb no musulmans es multipliquen, tant a Algèria com a l'estranger. La llei dona doncs l'esquena a l'evolució de la societat i condemna a aquestes algerianes a situacions jurídiques insolubles: en no poder fer reconèixer els seus matrimonis es veuen obligades a l'exili i a la ruptura amb el seu país.

Un canvi positiu, no obstant, ha estat la uniformització del requisit de l'edat. Si abans l'edat fixada per l'home era de 21 anys i de 18 per la dona, ara és de 19 anys tant per l'un com per l'altra.

També s'ha de valorar positivament la desaparició del matrimoni per procuració, tota vegada que aquesta pràctica permetia els matrimonis forçosos, especialment freqüents a les zones rurals.

No obstant, es manté la poligàmia (fins a quatre esposes). En la regulació s'ha introduït la necessitat del consentiment de l'esposa per a un segon matrimoni, l'existència del qual haurà de ser verificada pel jutge (qui també haurà de comprovar "els motius i l'aptitud" del marit per garantir "l'equitat i les condicions necessàries per a la vida conjugal"). A la realitat, però un dona difícilment podrà oposar-se a posteriors matrimonis del seu marit. Sobretot si es té en compte que al Codi aprovat aquest any, continua present la clàusula del deure d'obediència al marit. Si legalment es considera un deure d'obeir al marit, atesa la pràctica social i la probable pressió familiar, resulta poc creïble que les dones algerianes gosin oposar-se o, encara que ho facin, que puguin tenir èxit.

El Codi, a part de la clàusula citada, considera també deures de l'esposa: prendre cura dels fills i el seu l'alletament, si es troba en mesura de fer-ho, o respectar els parents del seu marit. Malgrat que es mencionen les responsabilitats i els deures conjunts, la veritat és que la regulació com un tot desmenteix l'existència d'un mínim equilibri en aquest sentit.

S'estableix, per una altra banda, el dret d'estipular un contracte matrimonial, en el moment de la conclusió del matrimoni o en un

moment posterior, en el qual es pot incloure tota clàusula que els cònjuges puguin jutjar útil, particularment pel que fa a la poligàmia i al dret de l'esposa a treballar, sempre que les disposicions introduïdes no siguin contràries a la llei. De totes maneres, i una vegada més, ens hem de referir a l'escassa efectivitat de qualsevol disposició mentre es consideri com un deure de l'esposa l'obediència al marit.

Pel que fa al divorci, també la discriminació és clara. Un home pot divorciar-se lliurement (a banda de poder també repudiar la dona), sense necessitat d'al·legar motius concrets, mentre que la dona només pot fer-ho per motius taxats com, per exemple, malaltia sexual del marit o absència de més d'un any del domicili conjugal.

Alguna millora, no obstant, ha estat introduïda per tal d'evitar situacions escandaloses. Abans de la modificació del Codi, les dones podien trobar-se literalment amb els seus fills al carrer, sense domicili (ja que el marit conservava el domicili conjugal) i sense cap tipus de recurs econòmic. A partir d'ara, el marit té l'obligació de garantir l'habitatge dels seus fills menors, la guàrdia i custòdia dels quals s'atorgarà sempre, en primer lloc, a la dona. La tutela dels fills s'atorgarà a la mare divorciada que hagi obtingut la guàrdia i custòdia. Tota vegada, perdrà la tutela si contrau nou matrimoni.

S'institueix així mateix la fiscalia com part en els processos de divorci per garantir l'aplicació del Codi de Família i es reforcen els poders judicials en matèria de guàrdia i custòdia, dret a l'habitatge i dret d'aliments.

S'ha de dir que, tot i que hi ha encara mancances evidents a la nova normativa, com a mínim es podran evitar d'ara endavant, algunes situacions d'injustícia flagrant.

Pel que concerneix al dret successori, no hi ha hagut modificacions. La dona té dret només a la meitat de la part que correspon a l'home. Ja hem vist també que les dones no musulmanes poden veure's privades del seu dret a l'herència.

En veure les disposicions del Codi de Família, i encara que s'hagin de reconèixer certs avenços, no es pot més que afirmar que a Algèria està encara bastant lluny de l'objectiu de la igualtat de drets. A més, si tenim en compte el valor no només normatiu de la llei, sinó

també simbòlic, i el seu paper en l'estructuració del pensament, s'ha de dir que la llei algeriana en aquest àmbit demostra l'escassa voluntat de l'Estat de reconèixer aquesta igualtat. Semblen així confirmar-se les raons que citava al principi com a motors de la reforma.

En l'àmbit de la nacionalitat, sí que s'han produït esmenes de gran importància: a partir d'ara es reconeix també la nacionalitat per filiació materna (i no només per la paterna) i es permetrà l'obtenció de ple dret de la nacionalitat per matrimoni amb una algeriana (abans, en cas de matrimoni amb una algeriana, s'havia de recórrer al procediment de la naturalització, de resultats incerts perquè la concessió de la nacionalitat era discrecional).

En matèria de justícia, la legislació considera a la dona igual a l'home pel que fa a l'accés als tribunals i davant dels mateixos. L'article 140 de la Constitució estableix que la justícia està basada en els principis de legalitat i d'igualtat. El Codi Penal considera d'igual valor el testimoni d'un home i el de una dona. Però, tot i les previsions constitucionals i les disposicions del Codi, una Directiva del Ministeri de Justícia de l'any 1984 que no ha estat derogada, en matèria d'escriptures notariales, considera necessari el testimoni de dues dones per igualar el d'un sol home. A la pràctica els notaris apliquen aquesta directiva tot i que contradiu la igualtat reconeguda a normes de rang superior.

L'accés de la dona a la justícia, per una altra banda, és molt restringit, encara que els obstacles no tinguin base legal. Aquests obstacles són principalment la manca de recursos financers (a la majoria de famílies els homes continuen mantenint el control de les finances familiars i l'accés a la justícia gratuïta està reconegut per la llei, però a la realitat aquest dret no té efectivitat) i la falta de coneixement dels drets que tenen reconeguts i que poden fer valer davant la justícia.

Pel que concerneix a la regulació del Codi Penal, si bé es podria dir que en línies generals estableix una legislació igualitària, encara existeixen disposicions concretes que són clarament discriminatòries. Així, el Codi encara sanciona el delictes d'adulteri (d'un any a dos anys de presó, sense diferències). No obstant, els homes solters que cometin

adulteri amb una dona casada no són castigats si “desconeixien que la dona era casada”. Per contra, una dona soltera que cometi adulteri amb un home casat serà sempre castigada amb la pena prevista.

Encara més greus són les previsions que regulen el rapte o la violació de menors. En aquests casos, el Codi Penal permet al culpable evitar la imposició de la pena en cas que accepti contraure matrimoni amb la víctima (com hem vist, podem trobar la mateixa regulació en el Codi Penal marroquí. Les consideracions fetes en l'apartat anterior són doncs aplicables aquí).

En matèria penal, considero necessari, en el cas d'Algèria, tractar de forma més detinguda la violència exercida contra les dones. No perquè als altres països del Magrib o a Turquia no es tracti d'un problema ampli i greu, sinó perquè en el cas d'Algèria, les dones han sofert, en el transcurs del conflicte civil que assolí el país, actes de violència sistemàtica per part de grups armats. Aquests actes no eren aïllats i van afectar a un gran nombre de dones. I donat el nombre de dones afectades, les conseqüències socials dels mateixos han estat profundes. Per aquesta raó, crec que resulta important d'estudiar detingudament no només la legislació vigent en aquesta matèria, sinó també l'efectivitat de les mesures adoptades pel govern per adreçar la situació en la qual s'han trobat moltes algerianes, especialment en les zones rurals.

L'article 34 de la Constitució declara que tot tipus de violència física o moral o de violació de la dignitat de la persona està prohibida i l'article 35 condemna les violacions dels drets i llibertats de la persona i els atacs físics o psicològics a la seva integritat.

No existeix legislació específica que adreci el problema de la violència contra les dones (encara que va ser una de les observacions del Comitè de la CEDAW a l'informe presentat per Algèria l'any 1999), però el Codi Penal regula i castiga les agressions físiques. L'article 264 d'aquest codi, sanciona les agressions que tinguin com a conseqüència una malaltia o una incapacitat laboral total de més de 15 dies amb penes de dos a cinc mesos de presó i una multa de 500 a 10.000 dinars (de 5 a 100 euros). Si com a resultat de la violència exercida la incapacitat és permanent, la pena és de 5

a 10 anys de presó i, finalment, si la víctima mor com a resultat de les ferides, la pena màxima és de 20 anys. La regulació també considera delictes la violació. Tanmateix, no dóna una definició de la mateixa ni tampoc la considera en el marc del matrimoni. La violència domèstica no és contemplada com una de les causes que poden justificar la demanda de divorci per part de la dona. Pel que fa a la violació de menors, ja he comentat anteriorment la norma que la regula i la possibilitat que l'agressor pugui evitar la pena si contrau matrimoni amb la víctima.

En aquest context ens hauríem de demanar quina és l'actitud de l'Estat envers aquest problema.

Resulta clarificador en aquest sentit el darrer informe presentat per Algèria al Comitè de la CEDAW. En ell, no es tracta en cap moment el lligam que existeix entre la discriminació que existeix envers la dona, la violència de gènere i les violacions dels drets humans perpetrades a Algèria. El govern no forneix cap informació sobre els actes violents soferts per les dones en el marc del conflicte civil ni cap estadística fiable sobre les altres formes de violència, com les exercides en el marc familiar. L'actitud sembla doncs: un problema que no es fa explícit és menys real.

No obstant això, el problema existeix i és molt real. Com explica Amnistia Internacional en un informe fet públic el gener d'aquest any, tot i que el nombre de dones raptades i violades per grups armats ha disminuït dràsticament des de l'any 1999, aquest tipus d'agressions es continuen produint. Els autors dels atacs no són identificats ni detinguts pràcticament mai. Un cas flagrant es va produir l'any 2001 a Hassi Messaoud.¹

En aquest cas es van produir denúncies, però en molts altres casos no és així. Nombroses dones ignoren els drets a obtenir justícia i a una reparació, no saben on poden obtenir assistència jurídica o no tenen els mitjans per fer-ho.

¹ Uns 300 homes van agredir i violar cinquanta dones que vivien soles a aquesta localitat. L'atac fou extremadament cruel. Les forces de seguretat van intervenir amb retard i no s'ha dut a terme cap enquesta aprofundida. Només hi ha hagut algunes detencions. Cap condemna per violació o agressió sexual

El prejudicis arrelats segons els quals una dona “pot haver incitat” l’agressió, així com l’actitud de molts membres de les forces de seguretat (que no consideren la violació com un delictes) empitjoren la situació. Una dona que denuncia una violació és moltes vegades considerada com una “perturbadora de l’ordre social”.

La manca de definició al Codi Penal del delictes de violació, com ja he mencionat, també suposa un problema. I atès que els responsables d’aplicar les lleis no reben cap tipus de formació sobre el registre i conservació dels elements de prova d’una presumpta violació, en els rars casos que es denuncien aquestes agressions, les proves que podrien conduir a la condemna dels culpables s’han perdut.

Encara que s’han adoptat mesures per augmentar la presència de dones a les forces de seguretat i garantir la presència d’almenys una dona a cada sub-prefectura, aquests passos no són suficients. És necessari així mateix que es duguin a terme programes de formació i sensibilització dels funcionaris implicats, a tots el nivells administratius, en el tractament i judici d’aquest tipus de casos i que es reglamentin els procediments de recollida de proves.

No existeix cap tipus de programa de readaptació per ajudar a les víctimes, tot i que aquestes són nombroses. Aquests programes són particularment necessaris perquè les dones agredides, no només han de superar les conseqüències físiques i psicològiques del delictes comès, sinó que es veuen confrontades als prejudicis i a l’estigmatització social. Les víctimes són considerades com un deshonor per la família i sovint són abandonades.

A més a més de no existir cap programa d’ajuda, les víctimes d’agressions per grups armats ni tan sols poden obtenir la indemnització que el govern atorga a altres víctimes d’aquests mateixos grups –com les persones que han resultat ferides o que han sofert pèrdues materials.

En l’àmbit familiar, la situació no és millor. Com he comentat, no existeix legislació específica que persegueixi la violència contra la dona. Tampoc s’han establert mesures per protegir a les dones que denuncien als seus agressors.

També he mencionat la regulació de l'article 264 del Codi Penal, únic article aplicable en cas d'agressió. Segons els advocats, el marits denunciats, només són detinguts si la incapacitat de la seva dona és superior a quinze dies. A vegades, les seqüeles d'aquests actes no suposen aquesta incapacitat. A més a més resulta necessari presentar un certificat d'un metge forense per poder cursar la denúncia i moltes dones no tenen autorització de sortir del seu domicili i encara menys la possibilitat de trobar un metge forense.

Hi ha molts pocs casos de denúncies per violència domèstica. Les pressions familiars i la por de les conseqüències socio-econòmiques d'un possible divorci dissuadeixen a les víctimes.

La situació en cas de violació conjugal és encara més difícil: les dones es veuen confrontades a una dualitat d'obstacles per interposar una denúncia. Han de fer front, a la vegada, a les dificultats que troben les víctimes d'agressions i a les que troben les víctimes de violacions. A més a més la violació conjugal no està tipificada com a delictes.²

Després d'aquesta anàlisi, costa creure en una voluntat decidida de l'Estat de adreçar el problema de la violència envers les dones. La persistència dels estereotips, els quals es veuen reforçats per una legislació de l'estatut personal que consagra la inferioritat de la dona, té repercussions directes en la violència que aquestes pateixen.

Només l'acció de l'Estat, que ha de començar per una reforma profunda de la legislació vigent i per l'adopció de mesures efectives per a la protecció de la dona (que permetin des de l'accés real a la justícia i a la reparació fins la protecció literal davant del presumpte agressor), pot permetre un canvi en aquest àmbit.

Pel que fa a la participació de la dona a la vida econòmica del país, i si atenem una vegada més a l'informe presentat per Algèria al comitè de la CEDAW, es podria afirmar que la igualtat és un objectiu acomplert. Segons el govern algerià, la legislació actual protegeix la dona contra qualsevol tipus de discriminació.

² Segons Amnistia Internacional a Algèria no s'ha registrat cap condemna per violació conjugal

Si bé és cert, que no hi ha cap disposició en l'àmbit laboral que obstaculitzi l'accés de la dona al treball, la clàusula d'obediència al marit, establerta al Codi de la Família, suposa a la pràctica que les dones algerianes casades solament puguin exercir una professió si tenen l'aprovació del seu marit. Fins i tot la previsió legal que permet incloure en el contracte matrimonial el dret a treballar queda sense efecte en cas d'oposició del marit.

Pel que concerneix a l'elecció d'una professió per part de la dona, es podrien fer el mateix tipus de consideracions. S'ha de subratllar que la majoria de dones que s'incorporen al mercat laboral tendeixen a escollir aquelles professions que socialment es consideren més "acceptables" (especialment a la sanitat i a l'educació).

Al Codi Laboral, es consagra el principi de no discriminació. El seu article 17 declara que: "tota estipulació en un conveni o acord col·lectiu o en un contracte laboral que estableixi qualsevol tipus de discriminació entre treballadors per raons (...) de gènere (...) es considera nul·la i sense efecte".

S'estableix igualment de forma expressa que no poden existir diferències de remuneració entre homes i dones.

En el mateix Codi, s'estableixen sancions pels casos de discriminació. En línies generals, es podria dir que aquesta normativa s'aplica al sector públic. Al sector privat, l'aplicació queda sotmesa al control de la inspecció laboral. La realitat, però, demostra que les dones no gosen denunciar les conductes discriminatòries i, per una altra banda, el nombre extremadament reduït d'inspectors impedeix un control efectiu de les infraccions a aquest principi. Així, per exemple, es calcula que la discriminació salarial mitja és d'un 50 % al sector privat. Aquesta discriminació salarial fins i tot es dona al sector públic, amb una diferència mitjana d'un 10%.

El Codi sí diferencia entre homes i dones en relació amb el treball nocturn. Segons les seves estipulacions està prohibit el treball nocturn de les dones sense l'obtenció d'una autorització especial de la Inspecció Laboral.

També hi ha previsions especials pel que fa a la jubilació i a la maternitat.

L'edat de jubilació per a les dones és de 55 anys (60 anys la dels homes). A més a més poden obtenir una reducció d'un any per fill, fins a un màxim de tres anys (no existeix una previsió similar pels homes, la qual cosa indica que es legisla considerant prioritari el paper de la dona en el marc familiar, més que el seu desenvolupament professional).

Es permet la jubilació anticipada pel homes a partir dels cinquanta anys, i sempre que s'hagi cotitzat a la Seguretat Social almenys durant vint anys. En el cas de les dones, l'edat i el període de contribució es redueixen cinc anys.

Pel que concerneix la regulació de la maternitat, es reconeix un període de baixa per maternitat de tres mesos, amb percepció de la totalitat del salari (després de les deduccions impositives i de la Seguretat Social). La regulació es completa amb la prohibició d'acomiadament en els períodes pre-natal i post-natal i amb la possibilitat de demanar un permís per maternitat (amb dret de reincorporació) en cas de fills menors cinc anys o amb minusvalidesa (una vegada més, aquesta possibilitat només existeix per a les dones). Com es pot comprovar, aquestes disposicions no faciliten en absolut la distribució equitativa de les tasques en l'àmbit familiar.

Si parlem de xifres, les dones representen actualment un 27% de la força laboral, la qual cosa suposa un creixement de més de deu punts des de mitjans dels anys 90. Aquest creixement ha estat induït per l'elevació del nivell d'instrucció de les dones, pel retard de l'edat del matrimoni (actualment de 28 anys), pel descens del percentatge de fecunditat (inferior a 3 fills), i pel creixement sostingut del PIB en els últims anys (passant d'un creixement d'un 1% el 1997 a un 5,9 % l'any 2004).

Tota vegada, també ha augmentat l'atur entre la població femenina. Segons dades oficials, l'atur femení és d'un 25%. No obstant, una enquesta realitzada per un oficina d'estudis privada –Ecotechnics– l'any 2004, donava unes dades diferents: no menys d'un 41% de les dones serien a l'atur (contra un 22% dels homes), amb un percentatge global d'atur situant-se entorn del 26%.

El govern ha creat alguns programes i mecanisme de promoció del treball, que a despit de no contenir intrínsecament principis discriminatoris, són mecanismes concebuts de forma indiferenciada per a homes i dones, mentre que les oportunitats d'accés als mateixos no són les mateixes per a les dones.

Existeixen tanmateix dues excepcions al que s'acaba de dir: d'una banda, alguns programes de capacitació de la dona en l'àmbit rural (però que beneficien a un nombre bastant reduït de dones) i de l'altra, el programa anomenat "Treballs d'Iniciativa Local", dirigit a joves a l'atur, en el qual la representació femenina és d'un 45%.³

No hi ha dades globals recents sobre la presència de dones al sector públic (el informe presentat per Algèria a la CEDAW el gener d'aquest any no les conté), no obstant en un informe publicat aquest any per l'organització *Freedomhouse*, es calcula que el 20% de les funcionàries ocupen posicions intermèdies i que als nivells superiors de decisió la seva presència és ínfima. A pesar de tot, es destaca la presència de dones en la presa de decisions econòmiques (una dona es vice-presidenta del Banc d'Algèria), el nomenament de 5 dones ministres des de l'any 2002, o el nomenament per primera vegada d'una governadora.

Tampoc existeixen dades fiables sobre la presència de la dona al sector informal de l'economia, però es calcula que més de la meitat de persones que treballen al sector privat no estan afiliades a la Seguretat Social. Alguns estudis sectorials estableixen que és justament al sector informal on les dones pateixen més discriminacions, especialment en matèria de remuneració.

En relació amb el treball autònom, s'ha de dir que durant els últims anys ha augmentat el nombre de dones que treballen de forma independent o que han creat el seu propi negoci. Segons la legislació comercial les dones poden dur a terme lliurement tot tipus de contractes. La Constitució reconeix igualment el dret a la propietat i l'article 38 del Codi de Família declara que l'esposa té dret a

³ Segons l'informe del Col·lectiu 95 *Maghreb-Egalité*, aquest cas s'explicaria pel fet que una de les condicions per a poder optar a aquest programa és haver fet el servei militar.

disposar amb llibertat dels seus béns. Un cop més, però, hem de recordar la clàusula d'obediència i l'obstacle que suposa per poder fer valer els drets reconeguts en la legislació.

Per acabar, m'agradaria destacar una modificació del Codi Penal que té una gran transcendència en l'àmbit laboral: la introducció del delictes de assetjament sexual. Aquesta és una modificació que havia estat demanada de forma insistent per sindicalistes i associacions de dones des de feia temps. De fet, l'any 2002 el Comitè Nacional de Dones Treballadores, una secció del sindicat algerià més gran, davant l'amplitud del problema, havia creat un centre per ajudar a les víctimes de assetjament sexual al lloc de treball. Malgrat tot, la seva tasca no podia tenir virtualitat legal perquè l'assetjament no estava tipificat com a delictes. Ara s'haurà de veure, si les autoritats estan disposades a donar efectivitat real a la normativa aprovada.

Si passem a una altra qüestió, s'ha d'assenyalar que, en estreta connexió amb el grau de presència de la dona al món laboral, es troba l'accés a l'educació.

La igualtat d'accés a l'educació és un condició prèvia a la igualtat d'accés de les dones al treball: l'educació gratuïta i obligatòria sense distinció de gènere és un dels fonaments de l'emancipació de la dona.

I a Algèria, les nenes no gaudeixen de les mateixes condicions d'accés a l'escola que els nens, malgrat el reconeixement legal del dret a l'educació (article 53 de la Constitució i article 4 de la llei d'Organització de l'Educació i la Formació).

Tanmateix, s'ha de reconèixer que des de la independència l'any 1962 l'Estat ha fet un esforç important per generalitzar l'escolarització a partir del 6 anys. Si les primeres mesures adoptades van establir l'educació pública gratuïta, recentment el dret a l'educació s'ha reforçat amb l'aprovació de l'ensenyament obligatori fins als 16 anys. El decret que estableix aquesta obligatorietat imposa sancions als pares o tutors que la incompleixin.

Així doncs, si tenim en compte que s'han fet esforços reals a fi d'aconseguir la universalització de l'educació, ens hauríem de dema-

nar per quina raó no s'ha aconseguit (tot i que, com veurem, les xifres demostren la creixent presència femenina a tots els nivells de l'ensenyament).

D'una banda, trobem consideracions de tipus econòmic, tant des del punt de vista de la inversió de l'Estat, com dels recursos de les famílies.

Pel que fa a la inversió de l'estat, un informe del Banc Mundial de l'any 2004 declara que les febleses del sistema educatiu són colpidores i que les restriccions pressupostàries junt amb l'elevat creixement demogràfic les han aguditzades. Literalment l'informe destaca: "Aquestes –les febleses– estan marcades per la ineficiència en la distribució dels recursos, per les desigualtats regionals i per les desigualtats entre els homes i les dones en el que concerneix l'accés i els resultats. Les subvencions públiques, amb una mala definició dels seus objectius, constitueixen un altre obstacle".

I aquesta insuficient i desigual inversió de l'Estat no permet l'accés a l'educació de les famílies amb menys recursos, especialment a l'àmbit rural: la distància que s'ha de recórrer per arribar a l'escola més pròxima, la manca de transport subvencionat o les dificultats econòmiques de les famílies que fa que molts nens i nenes des d'edats molt precoces comencin a treballar, impedeixen que l'escolarització sigui de debò universal.

Aquests obstacles econòmics afecten ambdós sexes. Per tant, ens hauríem de demanar quins són els obstacles que s'uneixen als ja esmentats, en el cas de la dona.

I aquí ens hem de referir a consideracions de caràcter social. Encara és present a la societat algeriana, tot i que en evolució clarament decreixent, la idea que els nens tenen més dret a estudiar que les nenes, atesos els diferents rols que es considera que han d'acomplir en el marc social. En atenció a això, en cas de dificultats econòmiques, es dóna prioritat a l'educació dels nens i, en molts altres casos, simplement no s'escolaritza a les filles.

A aquesta mentalitat s'uneixen altres factors. En primer lloc, la inseguretat que ha viscut –i que en certes zones rurals encara viu– la societat algeriana, i especialment les dones. Molts pares durant els

anys de conflicte civil no han escolaritzat a les seves filles per por, sobretot quan les escoles estaven allunyades del domicili familiar.

S'ha de mencionar també el paper de l'Estat: l'ambigüitat pel que fa la defensa dels drets de la dona. Mentre es mantingui una regulació de l'estatut personal que perpetui la inferioritat de la dona i reforci els estereotips sobre el seu paper a l'àmbit familiar i a la societat en general, l'emancipació de la dona sempre es trobarà dificultada. La voluntat de l'Estat de permetre que les dones puguin realment gaudir dels seus drets es demostraria no només amb una reforma legislativa profunda, sinó també i per començar que almenys s'apliquessin de forma efectiva les normes que ja existeixen (com la que sanciona l'incompliment de l'escolarització obligatòria) i, igualment, la programació de campanyes de sensibilització i d'alfabetització, particularment en aquelles zones on l'escolarització sigui més baixa.

Les xifres que veurem a continuació confirmen dos trets en l'evolució: per un costat, el creixement de la presència femenina a tots els nivells educatius. Per l'altre, les diferències encara existents entre homes i dones, de forma més clara en l'educació primària i pel que concerneix el percentatge d'analfabetisme.

Així, segons un estudi realitzat l'any 2003⁴, un 30% de dones i joves no havien estat escolaritzades (davant d'un 16,9% dels homes) i el percentatge encara era més elevat a les zones rurals (40,2% dant d'un 22%).

El percentatge d'analfabetisme de les dones duplica la dels homes (tot i que les xifres varien en els diferents informes disponibles, tots situen l'índex d'analfabetisme femení per sobre del 40% i entorn del 20% en el cas dels homes). De totes maneres, aquestes xifres disminueixen considerablement si s'analitza únicament la franja d'edat 15-24 anys: en aquest cas, l'analfabetisme es situa en un 15%. Aquest dada demostra la tendència creixent de la presència de la dona a l'escola.

⁴ *Premier rapport sur les objectifs de développement du millénaire pour l'Algérie.*

Pel que fa als diferents nivells educatius, i segons les dades proporcionades pel govern algerià pel curs 2000-01: a l'educació primària la presència femenina era d'un 48%, a la secundària d'un 56% i d'un 53% a l'ensenyament universitari. És a dir, la tendència s'inverteix a mesura que es puja de nivell educatiu.

Aquesta tendència s'explica, segons el sociòleg i escriptor, Djabi Nacer, perquè "la dona no té elecció a la societat algeriana. Ha optat per l'estratègia "escola" per poder imposar-se, treballar, ser respectada i garantir la seva promoció. És un estratègia escollida, individual i col·lectiva de la dona algeriana. Les algerianes saben que poden fer més coses amb un títol. És doncs una estratègia conscient. No és fruit de l'atzar". Nacer també afirma que aquesta és la raó dels millors resultats de la dona i del menor grau de desistiment escolar, especialment a partir de l'ensenyament secundari.

Segons el mateix autor, l'escola permetrà "sacsejar els fonaments de la societat algeriana" perquè, a despit de la subsistència de certes mentalitats, aquesta evolució que s'està produint no té marxa enrera.

Finalment i per acabar amb l'anàlisi legislatiu, ens hem de referir a la relació del dret algerià amb el dret internacional, fent especial menció a la Convenció sobre l'Eliminació de tota discriminació envers la dona.

En principi, els compromisos internacionals de l'Estat algerià tenen primacia sobre les lleis internes. Una decisió del Tribunal Constitucional de l'any 1989 reafirmà aquest principi i declarà que després de la seva ratificació, i una vegada publicat, tot tractat passa a formar part del dret intern i, atenent a les previsions de l'article 132 de la Constitució, adquireix una autoritat superior a la de la llei interna, permetent que qualsevol ciutadà algerià pugui invocar-lo davant dels tribunals.

Aquesta és doncs la teoria. Però això no és obstacle per posar en dubte la efectivitat real dels instruments internacionals ratificats per Algèria.

Com en el cas del Marroc i de Tunísia, Algèria ha ratificat la majoria de tractats internacionals referents als drets humans i que

consagren el principi de no discriminació. Però, com en els dos casos anteriors, no ha ratificat els protocols addicionals i ha fet recurs a les reserves.

Pel que fa a la no ratificació dels protocols addicionals, malgrat que no es menciona de forma explícita, en el darrer informe presentat pel govern algerià al Comitè de la CEDAW, quan es parla dels mecanismes nacionals encarregats de vetllar pel respecte dels drets humans es declara: “(...)les associacions i els mitjans de comunicació atorguen gran importància a les possibilitats de recurs als mecanismes internacionals. A la pràctica, els ciutadans i els seus advocats semblen estar prou satisfets de la multiplicitat d’instruments nacionals (...)”.

És a dir, quina necessitat hi ha de recórrer a mecanismes internacionals de control, si els nacionals ja permeten un control que és jutjat com satisfactori. El raonament podria ser irrefutable, si no fos que està ben allunyat de la realitat. A més, i sense entrar en les raons per les quals es ratifica un tractat internacional (malgrat que, en principi, s’hauria de suposar que es fa per la conformitat que es dóna al seu contingut; contingut que es té la voluntat de respectar), el fet que un estat signatari no vulgui sotmetre’s als mecanismes de control que es creen per vetllar per la seva aplicació, és prou il·lustratiu.

Ja he mencionat anteriorment que durant el conflicte civil que assolí el país, les violacions dels drets humans van ser generalitzades i no només comeses per grups terroristes. Tot i que després de la signatura de la llei de Concòrdia Civil es va constituir una Comissió d’Investigació, la majoria d’associacions de defensa dels drets humans critiquen la manca de poders reals de la mateixa i, sobretot, la manca de voluntat política de trobar i castigar als culpables i d’adreçar el problema dels nombrosos desapareguts durant el conflicte. Aquest passat recent –i la continuïtat de les violacions dels drets humans– marca profundament l’actitud del govern algerià envers les convencions internacionals relatives a la defensa d’aquests drets. I és des d’aquesta perspectiva que s’han de valorar les seves declaracions.

Per un altre costat, i en connexió amb el tema de les reserves, es podrien fer el mateix tipus de consideracions que s'han fet en referir-nos al Marroc i a Tunísia. En el cas de la CEDAW, les reserves que ha introduït Algèria en el moment de la ratificació de la Convenció, desvirtuen totalment l'objectiu de la mateixa. Si bé és cert que aquest mecanisme multiplica les possibilitats de ratificació (en permetre als països adherir-se als instruments internacionals sense l'obligació d'acceptar-los en bloc i possibilitar que a mesura que adapten les seves legislacions internes es puguin anar suprimint les reserves fins arribar a l'acceptació total del contingut del tractat en qüestió), s'ha de tenir en compte que la Convenció de Viena (*el tractat sobre els tractats*) estipula en el seu article 19 que no poden ser autoritzades aquelles que siguin incompatibles amb el contingut i els objectius que es cerquen amb la redacció del tractat que s'hagi de ratificar.

I aquesta és justament la característica de les reserves introduïdes per Algèria (característica que comparteixen igualment les reserves introduïdes a la CEDAW pel Marroc i per Tunísia). Les reserves formulades es refereixen als articles 2, 9.2, 15.4, 16 i 29.1.

Les reserves als articles 9, 15 i 29 estan en connexió amb la nacionalitat, la llibertat de moviment i el recurs obligatori a l'arbitratge, respectivament. Les dues primeres troben la seva raó de ser en la regulació discriminatòria en matèria de nacionalitat i en la manca de llibertat de la dona, atès el deure d'obediència que pesa sobre ella, al qual la legislació li dona rang legal.

M'agradaria no obstant centrar-me especialment en les reserves als articles 2 i 16. Aquestes estableixen que Algèria només aplicarà aquests dos articles en la mesura que no entrin en contradicció amb el Codi de La Família. L'article 2 declara l'obligació dels Estats signataris d'eliminar dels seus corpus legislatius tot tipus de discriminació, d'establir els mecanismes de sanció adequats i de vetllar per la protecció jurídica efectiva dels drets de la dona. L'article 16 fa al·lusió a l'adopció de les mesures necessàries per a eliminar tot tipus de discriminació envers la dona en el marc del matrimoni i de les relacions familiars.

En formular aquestes reserves basades en la incompatibilitat amb el Codi de la Família, Algèria permet l'aplicació de lleis contràries al contingut i objectius de la CEDAW i amb l'amplitud de les mateixes, es demostra la manca de voluntat política de reconèixer i garantir la igualtat de drets.

Per aquesta raó en hauríem de demanar si aquestes reserves s'haurien d'haver autoritzat: d'una banda, hem vist que vulneren el dret internacional en matèria de tractats, tal i com es regula a la Convenció de Viena, donat que entren en confrontació directa amb el contingut i objectius de la Convenció; de l'altra, permeten donar un apareença de credibilitat a una voluntat política, tant en l'esfera interna com en el marc internacional, que, en realitat, és inexistent.

Es comprèn la consideració de facilitar el major nombre de ratificacions per aconseguir després, per mitjà dels informes i de les observacions que es fan als mateixos, una transformació de la realitat sobre la qual ha d'incidir la Convenció, però considero que en aquest cas el resultat ha esta contraproductiu.

1.4. Turquia

En l'anàlisi de la situació legal de la dona a Turquia s'han de tenir molt presents dos trets importants que la diferencien dels països del Magrib: d'una banda, que el procés de transició democràtica que s'està duent a terme s'emmarca en la candidatura de Turquia a l'adhesió a la Unió Europea. D'una altra banda que, encara que es tracta d'un país de majoria musulmana, és un estat laic.

En una primera aproximació general a l'estatut legal de la dona, podríem dir que Turquia amb les modificacions legals que s'han aprovat en els darrers anys ha aconseguit una regulació que, en molts punts, s'aproxima als estàndards europeus. Els grans textos legals turcs, des de la Constitució al Codi Civil, al Codi del Treball o al Codi de Comerç, consagren els principis de no discriminació i d'igualtat davant la llei.

No obstant això, el procés de reforma de la legislació turca, que s'està efectuant en el marc de les negociacions per a l'adhesió a la Unió Europea, està tenint lloc de forma accelerada per tal d'acomplir els terminis fixats per l'agenda europea. I la celeritat i la profunditat d'aquestes reformes fan que aquestes no estiguin exemptes de problemes. Per un costat, s'hauria de parlar de les contradiccions que sorgeixen entre els grans corpus legislatius i normes de rang inferior (de les quals veurem algun exemple en l'anàlisi sobre l'estatut legal de la dona), ja que les esmenes introduïdes en els primers impliquen la necessària modificació d'una gran nombre de normes connexes. Per un altre costat, s'ha de subratllar la distància que separa la regulació legal de la realitat. Malgrat els esforços que s'han produït en l'àmbit legislatiu, les reformes, en alguns aspectes, no han anat acompanyades de canvis sensibles en els comportaments dels poders públics i de la població. Per aquesta raó, en aquests moments els principals esforços s'han de centrar en fer efectives les reformes acomplertes mitjançant campanyes de formació i sensibilització, adreçades no només als funcionaris que han de vetllar per l'aplicació de les normes, sinó també a la població en general. Aquesta afirmació és particularment certa pel que fa a les reformes legals que han incidit de forma directa en l'estatut legal de la dona i que s'analitzaran a continuació.

El procés d'adhesió de Turquia a la Unió Europea, i, per tant, la necessitat d'acomplir els criteris de Copenhaguen abans de l'obertura formal de les negociacions, ha compelt l'estat turc a introduir esmenes profundes de la regulació legal sobre l'estatut de la dona. Així doncs, s'ha de tenir present que la millora substancial d'aquesta normativa s'emmarca en un context general de reforçament del respecte dels drets humans i dels principis democràtics. I considero que el cas de Turquia demostra que la consolidació dels principis democràtics està estretament lligat a la millora del grau de respecte dels drets de la dona.

Des de l'any 1998 Turquia ha adoptat dues reformes constitucionals i vuit grans paquets legislatius que han incidit en la normativa que ara analitzem. L'actual article 10 de la Constitu-

ció estableix que tots els individus són iguals davant la llei, sense distincions per raons de “llengua, raça, color, sexe, opinió política, creença filosòfica, religió, secta o qualsevol altra consideració”. L'article, a més a més, explicita l'obligació de l'estat d'adequar la seva actuació a aquest principi: “Els organismes estatals i les autoritats administratives han procedir de conformitat amb el principi d'igualtat davant la llei en totes les seves actuacions” i prohibeix “atorgar privilegis a cap individu, família, grup o classe”. La redacció d'aquest paràgraf de l'article no ha estat exempta de polèmica i una gran nombre d'organitzacions de defensa dels drets de la dona ha demanat la seva supressió ja que pot conduir a la declaració d'inconstitucionalitat de qualsevol mesura de “discriminació positiva”. I, de fet, la Direcció General de l'Estatut de la Dona, fent-se ressò d'aquestes crítiques, ha presentat una proposta d'esmena constitucional que canviaria l'actual redacció per la següent: “L'home i la dona són iguals en drets. L'Estat adoptarà totes les mesures necessàries per tal de garantir la igualtat de gènere, incloent mesures especials de caràcter temporal”. Aquesta proposta no ha estat encara aprovada.

El Codi Civil turc també consagra la igualtat davant la llei i equipara els drets i deures de tots els ciutadans turcs. La reforma del Codi civil que entrà en vigor el gener del 2002 consagrà la igualtat de l'home i la dona a la família i a la societat. Va desaparèixer la noció de cap de família (l'article 41 de la Constitució va ser esmenat per establir el principi d'igualtat dels cònjuges com a base de la família) i es situà a la família sota la responsabilitat conjunta del marit i de la dona. S'equipararen els requisits de capacitat per poder contraure matrimoni, fixant l'edat legal en 18 anys per l'home i la dona i considerant com a requeriment bàsic per al matrimoni el consentiment lliure i complet d'ambdós contraents. Tanmateix, s'establí una excepció del requisit de l'edat (als 16 anys per ambdós sexes) en circumstàncies excepcionals i que ha de ser aprovat de forma raonada per decisió judicial. S'introduí el dret de la dona a conservar al seu cognom després del matrimoni (desapareixent així l'assumpció automàtica del cognom del marit).

El Codi assegurarà la igual capacitat legal i el dret d'exercir aquesta capacitat, introduint també la mateixa autoritat de representació de la família, la pàtria potestat conjunta i la intervenció del jutge de família en cas de desavinences.

Es suprimí de la regulació la diferència entre fills legítims i il·legítims, equiparant els drets dels fills nascut dins i fora del matrimoni.

La igualtat de drets també es va estatuir en els afers relatius al domicili familiar: cap cònjuge pot, de forma independent, anular el contracte de lloguer del domicili familiar, transferir la propietat o limitar els drets relacionats amb aquest domicili sense el consentiment de l'altre cònjuge.

Per un altre costat, es va reconèixer la llibertat de moviments de la dona, sense distincions entre dones casades o solteres (l'article 23 de la Constitució considera com un dret fonamental, inalienable i inviolable de tota persona, la llibertat de moviments i l'article 109 del nou Codi Penal, que entrà en vigor el juny del 2005, tipifica com a delicte que una persona coaccioni a una altra per tal d'impendir la seva llibertat de moviments).

S'establí també la llibertat d'ambdós esposos d'escollir la seva professió. Abans de la reforma, el dret al treball només estava reconegut a la Constitució des que va desaparèixer del Codi Civil la necessitat d'obtenir l'autorització del marit a la reforma de l'any 1990. No obstant, i tot i la millora que suposa el reforçament d'aquest dret mitjançant la seva introducció expressa en l'article 192 del Codi, el mateix article estableix una clàusula en la qual es declara que "la harmonia i el benestar de la unió matrimonial s'han de tenir presents a l'hora d'escollir i realitzar un treball o professió". I malgrat que, en sí mateixa, aquesta declaració no és discriminatòria, atesa la pervivència dels esquemes tradicionals pel que fa a les relacions de gènere a la societat turca, aquesta clàusula comporta potencialment el perill de limitar la decisió lliure de la dona.

S'han de destacar especialment els canvis introduïts en el règim econòmic matrimonial. Segons la nova regulació del Codi, a falta de capitulacions matrimonials, el règim aplicable serà el de

bens comuns, que estipula que tota plusvàlua o propietat adquirida durant el matrimoni ha de dividir-se en parts iguals en cas de divorci. Aquesta modificació ha estat acollida amb satisfacció pel moviment de defensa dels drets de la dona perquè suposa reconèixer el treball no remunerat que realitza la dona en el marc familiar. Si es té en compte el nombre de dones sense treball remunerat fora del domicili familiar, es pot comprendre fàcilment la millora que suposa davant del règim de separació de bens, aplicable de forma automàtica (sempre a falta de capitulacions) abans de la reforma.

De totes maneres, una modificació introduïda a l'últim moment en la llei d'esmena del Codi establí que aquest règim no s'aplicaria de forma retroactiva, sinó des de l'1 de gener del 2002 (data d'entrada en vigor del nou Codi Civil). Aquesta revisió provocà moltes protestes pel fet que aquest nou règim econòmic beneficiava especialment a les dones de més edat, moltes de les quals havien vist com la possibilitat de treballar els hi havia estat vedada i, per tant, amb la imposició del paper de mestressa de casa a temps complet no tenien cap font de recursos. Així doncs, la regulació actual no aconsegueix el objectiu de protegir contra la discriminació aquella part de la població femenina que més la patia (ja que les generacions més joves es troben, comparativament, en una millor situació, en haver-se reforçat l'accés a l'educació i al treball).⁵

En matèria d'herència, la llei turca reconeix els mateixos drets a tots els ciutadans. La dona i l'home tenen dret a una part igual de l'herència. I aquest dret es garanteix amb la clàusula que declara que aquesta norma no pot ser revocada mitjançant el testament (article 649). La reforma del 2002 modificà l'article 661 que donava prioritat a l'home en el cas de la propietat agrària per tal d'evitar l'excessiva parcel·lació de la terra. La normativa sobre els drets hereditaris es completa amb el reconeixement de la igualtat de drets en el cas dels nens i nenes nascuts fora del matrimoni i reconeguts legalment (de forma voluntària o per sentència judicial) i en el cas d'adopció.

⁵ Un informe recent presentat per un grup d'ONG al Comitè de la CEDAW calcula que 11 milions de dones no podran beneficiar-se d'aquest canvi legal

Abans d'acabar amb l'anàlisi del capítol del Codi Civil consagrat al dret de família m'agradaria de subratllar dos trets. D'una banda, que el matrimoni civil és (i ha estat des de la fundació de la república als anys vint) un dels fonaments de la regulació. La Constitució d'Ataturk no només abolí la poligàmia, sinó que deixà d'atorgar valor legal al matrimoni religiós. A l'actualitat, aquest matrimoni és possible, però només pot tenir lloc després de la cerimònia civil. En cas contrari, s'incorre en el delictes tipificat en l'article 237 del Codi Penal. Com veiem, a diferència de la majoria de legislacions europees –que reconeixen validesa legal a determinats matrimonis religiosos, sempre que s'acompleixen els tràmits administratius pertinents i els requeriments establerts per la legislació civil per poder contraure matrimoni– a Turquia resulta obligatori contraure matrimoni civil. S'ha de dir, no obstant, que a certes regions del país (especialment a la zona del sud-est), no només s'incorre sovint en el supòsit previst en l'article 237 del Codi Penal, sinó que també és relativament freqüent la poligàmia, tot i estar també penada per la llei.

D'una altra banda, que la igualtat de drets i deures que es consagra en el moment del naixement de la unió matrimonial i durant la vida de la mateixa, també regeix la dissolució del matrimoni. La llei es refereix a “la ruptura irreparable del matrimoni”, clàusula que permet incloure una àmplia gamma de supòsits que poden fonamentar la presentació d'una demanda de divorci per part de qualsevol dels cònjuges. De forma addicional, es mencionen situacions particulars, com l'adulteri o el tractament vexatori, que s'apliquen també de la mateixa manera a ambdós cònjuges. El Codi protegeix igualment l'estatut personal que la dona ha obtingut durant el matrimoni (com per exemple, en matèria de nacionalitat) i regula sense cap tipus de discriminació els afers relacionats amb el dret d'aliments i les possibles compensacions en cas de prejudicis potencials o actuals com a resultat del divorci. De la mateixa manera, la guarda i custòdia dels fills en cas de divorci es regula atenent als interessos dels fills i sense discriminació entre els cònjuges.

Així doncs, podem veure com les modificacions introduïdes en matèria de dret de família, tot i que alguns punts podrien millo-

rar-se, han donat lloc a una normativa en la qual no es fan distincions per raons de gènere. Ara bé, com he comentat anteriorment, en aquests moments un dels problemes que s'han produït amb les reformes legals que s'estan duent a terme a Turquia, és la separació entre llei i realitat.

Malgrat l'entrada en vigor d'una normativa igualitària, la visió patriarcal de la família i els estereotips en matèria de gènere estan encara molt arrelats a la societat turca, a tots els nivells. Encara que sobre el paper hi ha hagut una millora notable del respecte dels drets de la dona, aquest progrés ha tingut un reflex reduït en la vida diària de moltes dones turques. I aquesta afirmació és particularment certa quan es parla de les zones rurals i, en especial, de determinades zones dels país.

Tot i la manca de reconeixement legal dels matrimonis religiosos, aquests continuen celebrant-se (sense contraure primer matrimoni civil), i més d'un 50% dels matrimonis religiosos (és a dir, sense validesa legal) celebrats a Turquia tenen lloc al sud-est del país. En aquesta mateixa zona, un estudi recent demostra que més del 40% de les dones afirmen haver estat obligades a contraure matrimoni. Un 16% de les dones asseguraven haver-se casat entre els 10 i 14 anys i un 64% entre els 15 i 19 anys. En aquests casos, els fills són sovint registrats com fills de la mare del marit o simplement no són registrats (no tenen ni certificat de naixement, no tenen "existència legal"). La poligàmia continua practicant-se tot i haver-se abolit fa gairebé vuitanta anys: una de cada deu dones es veu obligada a viure en un matrimoni polígam. Les dones no veuen reconegut el dret al divorci. No són anecdòtics els casos de dones que han estat assassinades per les seves famílies com a "càstig" per haver gosat expressar la seva voluntat de divorciar-se. A més a més, s'ha de tenir present que per poder exercir el dret a divorciar-se s'ha d'estar en possessió d'un certificat de matrimoni. Certificat que només es pot obtenir amb la celebració del matrimoni civil.

La situació de les dones al sud-est és desemparament total. Les estructures socials semi-feudals i patriarcals les condueixen a matrimonis forçosos que, atesa la legislació vigent, són il·legals i que

manquen de qualsevol tipus de validesa. I aquesta falta de reconeixement impedeix que puguin fer valer els seus drets i demanar la protecció que la llei atorga. Es podria afirmar sense exageració que la normativa del Codi Civil que regula els drets i deures dels ciutadans sense distincions de cap tipus, és lletra morta en aquesta zona del país. I una situació així resulta intolerable en un país democràtic. L'Estat democràtic ha de vetllar per l'efectivitat dels drets que la llei reconeix als ciutadans. La simple aprovació de les lleis no és en absolut suficient.

De totes maneres, i pel que fa a la situació concreta al sud-est de Turquia, s'han de tenir presents altres consideracions. Sense entrar en l'anàlisi d'una situació que és força complexa i que l'actual context internacional encara complica més (ja que resultaria del tot impossible fer-ho breument), sí que m'agradaria fer alguna reflexió sobre la qüestió.

El país ha deixat enrera recentment un conflicte que ha durat dècades entre les forces de seguretat turques i el grup armat d'oposició del Partit dels Treballadors del Kurdistan. El conflicte s'ha cobrat més de 30.000 vides i s'ha produït el desplaçament forçós de gairebé un milió de persones; s'han produït milers de violacions dels drets humans, des d'assassinats i desaparicions no investigats, passant pel recurs sistemàtic a la tortura o les severes restriccions imposades a la llibertat d'expressió. En el transcurs del conflicte i en un clima de violència generalitzada, les dones han resultat particularment afectades i l'accés a la justícia ha estat inexistent. La relativa normalització a la zona no ha alterat no obstant la situació.

Els problemes de la zona kurda s'han adreçat sempre, des de l'Estat, des del punt de vista de l'ordre públic: la presència dels poder públics només es feia sentir des d'aquesta perspectiva. La manca d'inversions i el subsegüent endarreriment o la protecció dels drets reconeguts als ciutadans, eren circumstàncies que no es tenien en compte. Actualment, el procés de democratització del país hauria de permetre un altre tipus d'aproximació.

La consolidació d'un estat democràtic ha de permetre i garantir el respecte dels drets de les minories i dels drets humans en general.

L'estat de dret ha de ser present en aquesta zona, i no només per garantir el respecte dels drets de la minoria kurda, sinó també per garantir l'efectivitat dels drets consagrats en la legislació a tots els ciutadans. L'aproximació no ha de ser únicament d'ordre públic, sinó més àmplia: l'estat de dret ha d'estar present a tot el territori. En cas contrari, estariem davant d'un dessistiment de les funcions que els poder públics han d'acomplir envers els ciutadans.

Malgrat tot, s'ha de reconèixer que sempre el primer pas que s'ha de donar és la consagració dels drets a l'ordenament jurídic. Les esmenes introduïdes a la Constitució i al Codi Civil han estat aquest primer pas. A partir d'ara, s'haurà de veure si s'adopten les disposicions necessàries per assolir el respecte dels drets reconeguts en aquests textos legals.

Una altra gran reforma que s'ha de citar per la seva importància ha estat la que s'ha dut a terme en matèria penal. Les primeres mesures importants es van adoptar amb l'aprovació de la llei de Protecció de la Família l'any 1998. No obstant, la reforma profunda de la regulació no s'ha produït fins l'entrada en vigor de la llei d'esmena del Codi Penal aquest any.

La Llei sobre la protecció de la Família, que entrà en vigor el 17 de gener del 1998, va suposar una mesura important per adreçar el problema de la violència exercida contra les dones, ja que, tot i la manca d'estadístiques exhaustives, les dades existents mostraven i mostren que aquest problema es dona principalment en el marc familiar.

Abans de l'existència d'aquesta llei, els casos de violència domèstica quedaven compresos en els delictes tipificats en el Codi Penal. Això posava problemes per a la determinació i càstig d'aquestes conductes, atès que la legislació vigent deixava en gran mesura fora de la seva esfera comportaments que es considerava que pertanyien a l'àmbit privat (com veurem després, aquesta situació ha canviat considerablement a la nova regulació del Codi Penal).

Amb la nova llei la violència exercida en el marc familiar deixà de ser un assumpte privat. Qualsevol persona que hagi sofert actes de violència comesos per un membre de la família pot sol·licitar una

ordre de protecció davant dels tribunals (la sol·licitud també pot ser presentada per la Fiscalia de l'Estat) i que pot comportar diferents tipus de mesures (obligació d'abandonar el domicili familiar, pagament temporal d'aliments, prohibició d'acostar-se al domicili de la persona agredida..). L'incompliment d'aquestes mesures pot suposar una sentència de presó de tres a sis mesos.

A banda de la sol·licitud de l'ordre, l'agressió comesa pel marit dóna base per a la presentació d'una demanda de divorci, de separació i/o de reparació de danys i perjudicis, que poden anar acompanyades de la presentació d'una querrela criminal.

Des de l'aprovació de la llei, s'han dut a terme cursos de formació sobre les seves disposicions pels jutges i fiscals que tenen encomanada la seva aplicació. Així mateix, la Direcció General de la Dona prepararà un prospecte informatiu sobre la nova legislació que va ser difós per tot el país.

Per un altre costat, la Llei Municipal va ser modificada per tal d'introduir l'obligació, per als municipis de més de 50.000 habitants, d'oferir serveis a les víctimes de la violència domèstica, serveis que inclouen centres de refugis per a dones i nens. La gran crítica que s'ha fet a aquesta mesura és que no s'ha dotat als municipis dels mitjans necessaris per fer-la efectiva. Per aquesta raó, el nombre d'aquests centres és encara molt reduït. A més a més, hi ha zones on encara no existeix cap centre d'aquest tipus, com al sud-est del país.

Tot i que aquestes reformes van ser importants, la reforma més esperada i reclamada era la del Codi Penal. Sota la pressió de la Unió Europea i dels moviments de defensa dels drets de la dona –que s'organitzaren en una plataforma–, el govern aprovà el setembre del 2004 una profunda modificació del Codi que ha entrat en vigor aquest any. Tot i així, i com veurem, encara hi ha algunes disposicions de la nova llei que són objecte de crítica per emparar la discriminació per raons de gènere.

Tanmateix, les modificacions introduïdes han estat positives i importants. L'antic Codi Penal no considerava els delictes contra la integritat de la dona –la violació, per exemple–, com delictes come-

sos contra la integritat de la persona, sinó contra la decència pública (estaven codificats sota el títol “Criminals contra la societat”). La nova regulació refusa aquesta aproximació i considera punibles aquestes conductes en considerar-les un atac contra el dret a la integritat de la persona (i les codifica sota el títol de “Delictes contra la persona”).

A més, es considera circumstància agreujant, entre d'altres, el parentiu (per consanguinitat o per afinitat) i s'introdueix la violació conjugal com a delicte tipificat.

Aquestes previsions confirmen la tendència que quedà palesa amb l'aprovació de la Llei de Protecció de la família de no considerar les conductes punibles que es duen a terme en el marc familiar com comportaments *privats*. També evidencien la prioritat que el Codi ha volgut atorgar a la protecció dels drets individuals de la persona per davant de qualsevol altra consideració. Per aquesta raó, aquests dos trets han estat especialment destacats i aplaudits per les organitzacions que s'han implicat activament en aquest procés de reforma.

La nova normativa també tipifica com a delicte l'assetjament sexual i el considera com a delicte qualificat quan aquest es produeix al lloc de treball i es comet valent-se de la superioritat jeràrquica o de les relacions professionals.

Per un altre costat, la present formulació legal no diferencia entre menors i majors d'edat, entre solteres i casades (anteriorment s'atorgava una major protecció a la dona casada) i ha desaparegut la disposició que permetia que l'autor d'una violació o d'un segrest evités la condemna si contraïa matrimoni amb la víctima i aquest matrimoni durava almenys cinc anys.

Una qüestió polèmica de la regulació fa referència als tests de virginitat. Malgrat que no s'anomenen directament al Codi, l'article 287 es menciona “l'examen genital”. A partir d'ara, aquest tipus d'examen només és possible si resulta necessari per a la determinació d'un delicte i es sol·licita de forma motivada pel jutge o el fiscal. En cas contrari, la conducta és considerada punible.

El problema que presenta aquesta previsió –que ha estat durament criticada per les organitzacions de defensa dels drets de la

dona— és el fet que no es demani l'autorització de la víctima del delictes. Tot i que l'examen es realitzi per a la determinació d'un acte criminal, s'hauria d'atorgar a la víctima el dret a decidir sobre la seva integritat física. També és objecte de crítica que l'article 287 no prohibeixi de forma explícita la pràctica dels tests de virginitat.

Una altre punt controvertit de la reforma ha estat la formulació donada als anomenats “crims d'honor”. De fet, el Codi no utilitza aquesta terminologia sinó que es refereix a aquests delictes a l'article 82 com “assassinats basats en la costum”. Les associacions feministes consideren que aquesta terminologia no defineix apropiadament els crims que es cometen en nom de l'honor: són crims comesos per homes i que estan motivats per la percepció que un particular sentit de l'honor masculí ha estat vulnerat. No obstant, i a pesar dels problemes terminològics, les modificacions introduïdes en aquesta matèria han estat positives. A l'antic Codi, els autors d'aquests crims podien beneficiar-se de reduccions importants de les penes. Es considerava com circumstància atenuant el fet que la víctima hagués fet prova d'una comportament que era considerat com “contrari de l'honorabilitat”. L'article 29 del nou codi, sota la rúbrica de “Provocació injustificada” ha estat esmenat i s'ha inclòs una clàusula que determina que l'article no és aplicable als “assassinats basats en la costum”. No obstant, l'article 82, tot i que considera aquests crims com circumstàncies agreujants i la pena prevista és la presó a perpetuïtat, encara fa referència a la “provocació injustificada”. I a despit de la impossibilitat d'aplicar l'article 29 en aquests casos, aquesta menció hauria de desaparèixer de la regulació legal.

Pel que fa als actes de violència, que el Codi defineix com delictes contra “la immunitat de la integritat física” (articles 86 i 87), aquests són sempre considerats com conductes punibles. De més, si són comesos en el marc familiar, el parentiu és considerat com circumstància agreujant.

Com hem vist anteriorment, la legislació turca protegeix el dret a la llibertat de moviments, al qual considera com un dret fonamental i inviolable de tota persona. Per consegüent, el Codi Penal

castiga la conducta de la persona que impedeix l'exercici efectiu d'aquest dret (article 109). Són, a més a més, considerades com circumstàncies agreujants: la utilització de la força, els lligams de parentiu de l'autor amb la víctima o quan la conducta es realitza contra una persona que no té mitjans per defensar-se.

Igualment s'ha fet referència amb anterioritat a la tipificació com a delictes de la celebració del matrimoni religiós (sense haver celebrat en primer lloc el matrimoni civil). La poligàmia també és considerada delictes per la legislació penal. Ambdós delictes estan sancionats amb penes de presó.

Un altre punt de la reforma que s'hauria de destacar és la introducció del concepte de discriminació (article 122). El Codi penal castiga les conductes discriminatòries que impliquen la vulneració de la llei i la privació de drets. L'article menciona de forma expressa "la discriminació entre les persones per raons de llengua, raça, color, gènere, opinions polítiques, creences filosòfiques, religió, culte o consideracions similars".

També es regula en el Codi la violació dels drets a treballar i a l'educació. En l'article 117 es tipifica com a delictes obstaculitzar la llibertat individual en matèria laboral o d'educació, així com les situacions d'explotació laboral. S'ha criticat la redacció d'aquest article per no contemplar de forma expressa la discriminació laboral per raons de gènere. No obstant això, es reconeix que la redacció de l'article 122 permet encabir aquest supòsit.

Per finalitzar amb l'examen de la nova legislació en matèria penal, voldria citar breument dos aspectes que han estat molt censurats: d'una banda, el fet que es mantingui la penalització de les relacions sexuals mútuament consentides entre persones de 15 a 18 anys (article 104) i, de l'altra, que no s'hagi inclòs en els supòsits de l'article 122 la discriminació per raons d'orientació sexual.

Amb tot, s'ha de dir que aquesta reforma ha estat rebuda com un canvi substancial i positiu. Això no obstant, i com ja he comentat en el cas del Codi Civil, en aquests moments la cosa important és aconseguir que els preceptes del nou Codi Penal s'apliquin de forma efectiva.

En aquest sentit voldria mencionar algunes xifres sobre la violència exercida contra les dones perquè resulten reveladores de la magnitud del problema (s'ha de recalcar que existeixen molt poques dades oficials exhaustives i que les dades que es citaran provenen d'estudis de caràcter parcial, ja sigui des del punt de vista geogràfic o per referència als grups socials que són objecte d'anàlisi).

Un estudi del 2002⁶, estimava que el 58% de les dones havien patit algun tipus de violència, no només per part dels seus marits, germans o promesos, sinó també per part dels parents del marit (dones incloses).

Una altra recerca de l'any 2000, duta a terme al sud-est, establí que el 51% de les dones havien sofert violacions conjugals i un 57% havia estat objecte de diferents tipus de violència física.⁷

Les dades demostren que, tot i que les dones amb un nivell més baix d'educació i que pertanyen als grups socials més desfavorits tenen una probabilitat més alta de patir conductes violentes, aquest problema afecta a totes les capes socials. Així, el 1996, un estudi realitzat entre dones de classe mitja-alta trobà que un 23% de les dones afirmaven que el seu marit era violent amb elles. Aquesta dada s'incrementava fins un 71% quan se'ls preguntava de forma expressa sobre tipus específics d'actes violents.⁸

Un altre estudi fet Istanbul l'any 1997 per la Fundació Purple Roof entre gairebé 1.300 dones establí que un 88,2 % de les dones viuen en un ambient de violència i que un 68% de les dones havien estat agredides alguna vegada pels seus marits.

Aquestes dades parlen per sí soles de l'amplitud del problema i demostren que, fins ara, el govern no ha garantit de forma efectiva l'aplicació de les lleis. Si bé es cert que alguns informes d'organismes internacionals (com el darrer present pel Comitè de la CEDAW) certifiquen una certa millora de la situació i una major implicació

6 Simposi sobre la violència contra la dona i la professió mèdica, Col·legi de Metges, Novembre 2002

7 Women and sexuality in Muslim societies. Women for Women's Human Rights.

8 Women in Turkey, 2001. General Directorate on Women's status and Problems

del govern (creació d'organismes públics d'estudi, llançament de campanyes de sensibilització i informació, formació de funcionaris,...), el camí que encara s'ha de recórrer és immens.

Una de les primeres mesures que s'han de prendre ha de ser la compilació de dades exhaustives i el seguiment d'aquestes dades a nivell Nacional (la Direcció General sobre l'estatut i problemes de la Dona, institució que depèn directament de l'Oficina del Primer Ministre, ha començat a treballar en aquest sentit, així com en el seguiment dels problemes derivats de l'aplicació de les reformes legals).

Les campanyes de sensibilització s'han de portar a cap a nivell nacional, però amb especial èmfasi a determinades zones dels països i no només han d'adreçar-se a la població, sinó també als funcionaris que tenen confiada l'aplicació de la llei.

Quan estudiava les reformes introduïdes en la llei de Protecció de la Família, ja he mencionat que s'han adoptat algunes mesures en aquest sentit. Malgrat tot, la realitat demostra que aquestes no han estat suficients.

Un informe recent d'Amnistia Internacional⁹ demostra que la tolerància envers la violència domèstica està molt arrelada a les instàncies oficials. Que les víctimes d'aquestes conductes, quan aconsegueixen armar-se de coratge i denunciar-les, han d'afrontar l'hostilitat de les autoritats que suposadament haurien de protegir-les. Hi ha un gran nombre de barreres que les dones han de superar per fer efectiu el seu dret a la justícia: la majoria de dones no denuncia les agressions perquè no tenen confiança en obtenir reparació i protecció per part del sistema judicial (l'estudi ja citat de WWHR estableix que només un 1,2% gosa denunciar les agressions i que solament un 0,2 % acaba interposant denúncies).

Els prejudicis estan molt arrelats a les forces de seguretat de l'estat, i la policia es mostra reticent en la prevenció i investigació de la violència domèstica. Aquest prejudicis també estan presents a la carrera judicial. I malgrat que la justícia gratuïta està garantida

⁹ Turkey: women confronting family violence. Amnesty International. 2004

per la llei, els mitjans no són suficients i l'advocacia no està lliure tampoc dels prejudicis arrelats en les altres instàncies oficials. No hi ha prou refugis per dones maltractades i moltes dones que interposen denúncies i que es veuen després obligades a tornar al domicili familiar, acaben ingressades a l'hospital o assassinades.

La situació és doncs molt greu i les mesures s'han d'adoptar a diferents nivells i han de tenir un abast nacional. En aquest procés, les activistes en favor dels drets de la dona atorguen una gran confiança al paper de la Unió Europea. I no només per la pressió que exerceixen les institucions europees sobre el govern turc, sinó també perquè s'espera que els fons d'ajuda al procés d'adhesió permetran dotar a les institucions turques del finançament que necessiten per garantir l'efectivitat de les profundes reformes legals que s'han acomplert.

Abans d'entrar en l'anàlisi de la legislació en matèria de drets econòmics i socials, m'agradaria fer una breu al·lusió als canvis introduïts recentment a la normativa sobre nacionalitat. L'antic article 66 de la Constitució declarava que "El fill de pare turc o de mare turca és turc. La nacionalitat del fill de pare estranger i mare turca es definirà per la llei". L'esmena de la Constitució de l'any 2001 va eliminar la última part de l'article, fent així també desaparèixer la desigualtat de tractament.

Amb aquesta modificació, es feia necessari introduir canvis en la llei que regulava la nacionalitat. Actualment, els fills de mare o pare turc, nascuts dins o fora del matrimoni (en aquest últim cas han d'estar reconeguts legalment) són turcs de forma automàtica.

Tot i que el naixement en territori turc no atorga el dret a obtenir la nacionalitat quan els pares són estrangers, hi ha una excepció: els nens nascuts a Turquia i que, per la raó que sigui, no obtinguin la nacionalitat del pare o de la mare, seran considerats ciutadans turcs.

En relació amb l'obtenció de la nacionalitat per matrimoni, també s'han uniformitzat els requisits. Anteriorment, una dona estrangera casada amb un turc obtenia la nacionalitat de forma automàtica –per simple notificació i sense necessitat d'aprovació

administrativa—, però aquest no era el cas en la situació inversa (d'un estranger amb una ciutadana turca). La nova regulació, estipula que un estranger o estrangera casat amb un ciutadà/na turc/a podrà sol·licitar la concessió de la nacionalitat després de tres anys de matrimoni. La concessió queda sotmesa a l'aprovació de l'expedient pel Ministeri de l'Interior. La llei també estatueix que s'atorgarà la ciutadania en els casos que el cònjuge estranger sigui apàtrida o perdi la ciutadania com a resultat del matrimoni.

Si passem ja a l'estudi de la normativa en matèria de drets econòmics i socials, i si ens fixem, en primer lloc, en l'articulat de la Constitució, l'article 45 estableix que "tota persona té el dret a treballar i a signar contractes" i l'article 49 defineix el treball com dret i deure de tot individu i proclama que l'estat té l'obligació de millorar les condicions de treball i de protegir als treballadors. Des de l'esmena de l'any 2001, la Constitució també garanteix la protecció de l'estat a les persones en l'atur.

El principi de no discriminació es troba consagrat en l'article 10 de la Constitució i des de l'entrada en vigor del nou Codi Laboral l'any 2003, aquest prohibeix de forma expressa la discriminació en el marc de les relacions laborals "per raons de llengua, raça, sexe, opinió política, creença filosòfica, religió, secta o consideracions similars" (article 5). La violació d'aquest principi també es troba sancionada pel Codi Penal a l'article 122, la redacció del qual, malgrat que no menciona de forma explícita la discriminació laboral, és prou àmplia per acollir aquest supòsit.

D'una altra banda, la protecció de l'accés al treball s'ha vist reforçada amb la inclusió (com s'ha comentat anteriorment) a l'article 192 del Codi Civil de la clàusula que declara que "cap cònjuge està obligat a obtenir l'autorització de l'altre amb relació a l'elecció del treball o de la professió". No obstant, i com també s'ha vist, la segona part d'aquest article estableix que l'harmonia i benestar de la unió matrimonial han de ser tinguts en compte a l'hora d'escollir i exercir una professió, consideració que, atenent a les actuals estructures familiars i socials, podria conduir a la justificació d'actituds que coartin l'efectivitat del dret al treball.

Així doncs, es pot dir que en el pla legal el dret al treball i el principi de no discriminació en l'accés al mateix es troba clarament reconegut. Ara bé, la realitat demostra que la igualtat d'oportunitats està lluny de ser un fet acomplert. Ben al contrari, les dones han d'afrontar la discriminació des del mateix moment de prendre la decisió de treballar o d'escollir una professió.

Tot i que la necessitat d'obtenir el consentiment del marit per poder treballar ha desaparegut de la legislació i que la llibertat de moviments està garantida, el fet és que moltes dones no tenen la possibilitat de treballar perquè alguns membres de la seva família no permeten que surtin de casa.¹⁰ De fet, la participació de les dones al mercat laboral oscil·la entre el 25-29% i la tendència des dels anys 90 ha estat clarament decreixent (l'any 1998 era d'un 35%). La participació en les zones urbanes –indicador més precís– baixa fins un 17%. A les zones rurals les xifres són més altes –entre un 45 i un 49%. Però aquesta participació important és conseqüència d'un altre tipus de discriminació: la majoria de dones entra a la categoria de treballadors familiars no remunerats (les dones representen entre un 85% i un 90% d'aquesta categoria de treballadors).

Tanmateix, s'ha de destacar que una de les raons fonamentals d'aquesta baixa presència de dones a la força laboral activa és conseqüència de l'elevada migració interna cap a les zones urbanes. Les dones que arriben de les zones rurals troben dificultats serioses per poder treballar a les ciutats a causa del seu baix nivell educatiu i de la manca d'experiència professional en àrees diferents de l'agricultura i, per consegüent, esdevenen mestresses de casa.

Quan a causa dels baixos ingressos familiars necessiten treballar de forma indefectible, moltes passen a formar part de l'anomenat sector informal –i no s'inclouen a les estadístiques–, amb treballs molt poc qualificats, sense cobertura social i amb una remuneració molt baixa.

10 Un estudi realitzat a Istanbul trobà que un 36% de les dones entrevistades citava com a principal raó per la qual no es plantejaven treballar la negativa de marits, germans o pares.

Amb tot, s'ha de dir que la principal dificultat que han d'afrontar les dones a l'hora d'accedir al mercat del treball és la tradicional divisió del treball per gènere. I en aquest punt la legislació no ajuda a modificar aquesta visió.

Un exemple clar és la regulació de la maternitat. D'una banda, la normativa actual protegeix el dret de la dona a fer compatibles la vida persona i la professional. Així, tant al sector públic com al sector privat, la legislació atorga un permís de maternitat de 16 setmanes (8 abans del part i 8 després). Permís que pot ser prolongat, si les circumstàncies ho requereixen, amb la presentació d'un certificat mèdic. Aquest període és considerat com temps de treball. Igualment, la dona té dret a una hora i mitja diària per alletament durant un any, que pot distribuir lliurement dins l'horari laboral. En cas de part múltiple se li atorga, un cop finalitzat el període de les 8 setmanes, 6 mesos addicionals sense dret a salari. També té el dret de sol·licitar, en tots els casos, un permís addicional de 8 setmanes sense remuneració. La regulació es completa amb la prohibició de rescissió del contracte durant l'embaràs o durant el període de baixa per maternitat. En cas de terminació indeguda del contracte, l'empresari està obligat a tornar a contractar a la persona que ha estat acomiadada en el termini d'un mes.

Però, de l'altra banda, el permís de maternitat no s'atorga de forma indiferenciada al pare o a la mare. Només la mare té el dret (¿l'obligació?) de demanar aquest permís. Aquesta regulació evidencia que el punt de partida de l'actual normativa no és la igualtat en la divisió de les responsabilitats a la família. I aquesta desigualtat té un influència directa en les oportunitats de promoció professional de les dones. Tampoc ajuda el nombre precari de jardins d'infància subvencionats per l'Estat.

La discriminació també es fa palesa en els criteris de selecció. Tot i que la llei (article 5 del Codi Laboral) prohibeix expressament qualsevol tipus de discriminació per raons de gènere, per un altre costat, per exemple, les mesures legals concebudes en principi com a protecció per a les dones, cauen sovint en el proteccionisme –o paternalisme. Així, els articles 72 i 73 del Codi Laboral que prohi-

beixen el treball de la dona sota l'aigua o sota terra i limiten el treball nocturn.

Aquest tipus de normes que podrien ser positives, no obstant, limiten la lliure elecció de la professió per part de les dones. D'aquesta manera, la presència femenina en algunes carreres, com l'enginyeria és ínfima (i les poques llicenciades en enginyeria han de fer front a una clara discriminació, que sovint condueix directament a la no contractació o a l'obligació de desenvolupar tasques d'oficina).

La discriminació en l'accés al treball és particularment forta al sector privat (al sector públic existeixen directives i reglaments específics que reforcen el principi de no discriminació). Un estudi realitzat al sector bancari dona testimoni de certes pràctiques corrents al sector privat: les dones que cerquen treball són qüestionades durant les entrevistes sobre la seva intenció de contraure matrimoni i fins i tot se'ls hi demana de signar una declaració en la qual es comprometen a no tenir fills durant un determinat període de temps (pràctica clarament inconstitucional).

Hi ha determinades àrees que es consideren socialment "apropiades" per a les dones, com el sector serveis o el sector industrial (en gran mesura la manufactura): de cada 100 dones turques, 57 treballen a l'agricultura, 29 al sector serveis i 14 a la indústria.

La discriminació que pateixen les dones també continua quan es fa referència a les condicions de treball. Un exemple clar són les diferències salarials.

El paràgraf quatre de l'article 5 del Codi Laboral declara que "no es pot estipular un salari inferior per un treball igual o equivalent per raons de sexe". Turquia també ha ratificat la Convenció de l'OIT relativa a la igualtat salarial entre homes i dones. Però a despit d'aquesta normativa, la discriminació *de facto* continua existint. I tant al sector privat com al públic.¹¹

¹¹ L'informe del Comitè de la CEDAW de l'agost del 2003 calculava que al sector privat les diferències oscil·laven entre un 30% i un 150% i al públic, entre un 20% i un 60%. Tanmateix, determinava que les diferències salarials pràcticament desapareixien als nivells directius (però en aquest últims, la presència de dones és molt baixa).

Les possibilitats de promoció no són les mateixes per a homes i dones. Malgrat les poques dades existents, alguns estudis demostren que les dones, i especialment les dones casades, tenen una probabilitat més baixa que els homes d'accedir als cursos de capacitació i perfeccionament, la qual cosa limita seriosament les possibilitats de promoció professional.

Un progrés important en matèria de condicions de treball, al qual ja s'ha al·ludit abans, ha estat la introducció del delictes d'assetjament sexual, que es tipifica de forma qualificada en el marc de les relacions laborals.

Pel que fa als beneficis socials i econòmics, les diferències també continuen existint. D'una banda, hi ha tres sistemes diferenciats de seguretat social (per la funció pública, pels treballadors per compte d'altri i pel treballadors autònoms) que no ofereixen el mateix grau de cobertura. Així, per exemple, el sistema pels treballadors autònoms no inclou l'assegurança per maternitat. De l'altra, tot i que s'han fet esforços per introduir la igualtat de gènere en la regulació, encara existeixen previsions discriminatòries: malgrat que el concepte de cap de família ha desaparegut del Codi Civil, l'article 203 de la Llei de la Funció Pública determina que, en cas que es tingui dret a prestacions familiars "si tots dos cònjuges són funcionaris, aquestes prestacions només es pagaran al marit". S'ha de dir que aquesta llei està en procés de revisió.

Un cas similar es dona a la normativa que regula la cobertura dels treballadors agrícoles autònoms: el concepte de cap de família continua apareixent com a requisit per accedir als programes de la seguretat social (aquesta norma té una forta repercussió, atès el nombre de dones que treballen al sector agrícola).

S'ha de dir, no obstant, que moltes de les deficiències del sistema de seguretat social afecten a tota la població i que en l'actualitat s'està treballant en un paquet legislatiu que, per un costat, cerca la uniformització de la cobertura i la supressió de qualsevol previsió discriminatòria i, per l'altre, fixar les prestacions social en un nivell que permetin cobrir de forma efectiva les necessitats mínimes

(aquesta reforma és particularment urgent amb relació al sistema de pensions per jubilació).

En matèria de drets econòmics, la Constitució, en el seu article 35 estableix que “tota persona té dret a la propietat i a l’herència” i la normativa del Codi Civil ja no inclou cap mena de restricció d’aquest dret per a les dones. Tots els ciutadans i ciutadanes turcs tenen el mateix dret de disposar dels seus bens.

S’ha de mencionar el fet que la llei d’imposició sobre la renda de 1998, introduí el dret de les dones casades a presentar de forma separada la declaració sobre la renda, reconeixent d’aquesta manera el dret de la dona a la independència econòmica.

Pel que fa a les possibilitats d’accés al finançament, tampoc existeix cap tipus de restricció de caràcter legal. Tanmateix, i malgrat la manca d’estadístiques disgregades per sexe sobre el recurs a crèdits financers, les dades resultants d’estudis sectorials demostren que les dones troben més dificultats que els homes per accedir al mercat financer.

Per tal de promoure la presència de les dones a les activitats empresarials, s’han creat alguns programes de crèdits a la petita empresa (que funcionen des de mitjans dels anys 90) en els quals participen dos gran bancs turcs amb suport estatal. L’any 2003, segons el Comitè de la CEDAW, gairebé 22.000 dones s’havien beneficiat d’aquests programes. De totes maneres, com reclamen les organitzacions de defensa dels drets de les dones, seria necessari desenvolupar un pla nacional amb programes concrets segons la problemàtica de les diferents regions i, en el marc d’aquest pla, adoptar mesures temporals per afavorir de forma global l’accés al finançament.

Actualment es calcula que un 11% dels propietaris de negocis o treballadors autònoms són dones.

Així doncs i recapitulant sobre el que s’ha dit en matèria laboral, des del punt de vista legal, les reformes han estat profundes i s’ha avançat de forma substancial cap a l’equiparació de drets, a despit que encara es poden trobar algunes previsions discriminatòries (amb tot, la majoria estan en procés de revisió). No obstant

això, la realitat ens mostra una panorama diferent. L'accés al treball no es fa en condicions d'igualtat malgrat que es pot comprovar un clara evolució positiva. En algunes professions la presència de dones és bastant alta (al voltant d'un 30% en el cas d'advocats, metges o professores universitàries; el 50% dels farmacèutics són dones; les dones representen gairebé un 30% dels càrrecs alts i intermedis a l'administració estan ocupats per dones), però hi ha d'altres professions que estan vedades *de facto* a les dones; la discriminació es fa sentir en les condicions de treball (salaris, oportunitats de promoció,..) i, davant la carència d'inspectors de treball, la lluita contra les actituds discriminatòries només es pot dur a terme mitjançant denúncia.

Les organitzacions de defensa dels drets de les dones reclamen un compromís de l'estat envers una efectiva igualtat d'oportunitats, la qual cosa requereix no només un aprofundiment de les reformes, sinó també vetllar per l'efectivitat de les normes aprovades i l'adopció de mesures que ajudin a superar els obstacles que afecten de forma privativa a les dones.

Un dels factors que determinen la participació de les dones al mercat del treball és l'educació. A mesura que millora el nivell educatiu, la participació de la dona a la força laboral també s'incrementa.¹² En el cas dels homes, les dades demostren que el treball no està tan estretament lligat al nivell educatiu. Per aquesta raó, l'educació apareix (com en el cas dels països del Magrib) com un instrument de promoció i superació de les desigualtats.

A Turquia l'educació secular ha estat una institució bàsica i central del procés de construcció nacional des de la fundació de la República. Per consegüent, la igualtat de oportunitats a l'educació és un dret consagrat a l'ordenament jurídic turc. L'article 42 de la Constitució turca declara que "ningú no pot ser privat del dret a l'educació i al coneixement". I la Llei d'Educació Nacional Bàsica estableix que l'accés a l'educació és igual per a homes i dones i que

12 Segons dades del 2001, al voltant d'un 70% de les dones amb educació superior formen part de la població activa a les zones urbanes, mentre que solament un 5% de les dones analfabetes tenen un treball al sector formal.

les institucions del sistema d'ensenyament estan obertes a tothom, sense que es puguin fer diferències per raons de llengua, religió, raça o sexe. Legalment, doncs, no existeix cap impediment que exclogui a les dones del dret a l'educació.

No obstant això, les xifres demostren que les dones encara estan molt per darrera dels homes a tots els nivells educatius. I les desigualtats es fan més paleses si es tenen en compte altres factors, com l'edat, les regions o les diferències entre zones urbanes i rurals.

L'educació bàsica obligatòria a Turquia és gratuïta i per un període de vuit anys, des de la reforma de la llei d'educació Nacional Bàsica l'any 1997 (abans era de cinc anys). I la no escolarització dels fills està sancionada. Però tot i que el percentatge d'escolarització de les nenes augmenta de forma sostinguda, segons un estudi realitzat per l'UNICEF 640.000 nenes no reben cap tipus d'educació.

El percentatge d'analfabetisme entre les dones és encara d'un 19% (d'un 6,1% el dels homes) i al sud-est de Turquia arriba fins un 39%. Si ens fixem en diferents franges d'edat, per sobre dels 65 anys, el 90% de les dones són analfabetes (davant d'un 62% dels homes); dels 45 als 50 anys, el percentatge baixa fins un 30 % (23% pels homes) i dels 15 als 20 anys està al voltant d'un 10% (d'un 5% pels homes).¹³

El Ministeri d'Educació, en col·laboració amb organitzacions no governamentals i organismes internacionals ha dut a terme diferents projectes amb l'objectiu d'aconseguir la plena efectivitat de l'educació bàsica obligatòria, atorgant un èmfasi especial a la conscienciació sobre l'educació de les nenes per reduir les diferències de gènere i les diferències regionals. D'aquesta manera, en el marc de l'anomenat "Projecte 2000 per a l'Educació Contemporània" s'han implantat programes de subvenció del transport escolar; s'han creat internats femenins gratuïts en algunes zones rurals o s'han establert centres d'educació a distància per tal de superar les objeccions que es posen a la mobilitat de les nenes en determinades zones rurals i que també estan oberts a dones de qualsevol edat que no hagin

¹³ Estadístiques oficials de l'any 2000

completat l'educació bàsica obligatòria. L'any 2002, segons dades oficials, el percentatge de matriculacions a l'educació primària era d'un 87 % per a les dones i d'un 92,4% pels homes.

Pel que fa a l'educació secundària, les xifres demostren també un increment gradual de la presència de dones, a pesar que continua existint una notable diferència en comparació amb la presència masculina (52,7% i 68,7% respectivament, segons dades oficials del 2002).

La discriminació en aquest segment de l'ensenyament no es reflexa només en els diferents percentatges de participació, sinó també en la segmentació educativa per gènere, que es fa especialment evident a les escoles tècniques i de formació professional. La situació es produeix en gran mesura per la pròpia naturalesa de l'estructura d'aquestes escoles, per mitjà de les quals es dirigeix als estudiants cap a professions considerades masculines o femenines. Tot i així, s'ha de reconèixer que una certa evolució comença a fer-se notar: l'any 2002 la presència d'homes a escoles tècniques considerades "femenines" era d'una 18% i la de dones a les escoles "masculines" d'un 10,3%.

Per accedir a l'ensenyament universitari és necessari passar un examen de caràcter nacional. En els últims anys els resultats de les dones han estat millors que els dels homes. Tanmateix, la participació de les dones és encara inferior a la dels homes: les dones representen un 41% dels estudiants universitaris. I el percentatge de dones que arriben a l'educació universitària és només d'un 18,2% (un 24,1% en el cas dels homes). S'ha de subratllar, a més a més, que l'educació superior a Turquia és encara un privilegi accessible a una minoria de la població.

El govern turc, en el darrer informe presentat al Comitè de la CEDAW, explica els nivells d'analfabetisme i les diferències evidents per raons de gènere (particularment amb relació a l'educació bàsica) en termes de pervivència "de valors culturals tradicionals" i "falta de motivació". L'informe presentat al mateix Comitè per un grup d'ONG considera un eufemisme aquesta explicació i cita, textualment "el recurs a la religió com excusa", "la no obtenció de certificats de naixement per a moltes nenes" (que ni tan sols apareixen en

les xifres de població en edat escolar), la consideració que les nenes “han de quedar-se a casa per dur a terme les tasques domèstiques” o el “matrimoni arranjat de nenes que encara estan en edat escolar”. I considera que, donat que les bases legals d'un sistema educatiu igualitari estan ja establertes, són aquests problemes els que s'han d'adreçar per tal de fer-lo efectiu.

En primer lloc, i com ja s'ha dit anteriorment, l'estat ha de garantir l'efectivitat dels drets reconeguts a l'ordenament jurídic a tots els ciutadans i sancionar aquelles conductes que els vulnerin directa o indirectament.

En el camp de l'educació, a més a més, ha d'adoptar mesures específiques que permetin reforçar el respecte del principi de no discriminació.

L'estructura del personal docent té el seu reflex en la composició dels estudiants. I a les regions del país on l'escolarització de les nenes és més baixa pràcticament no hi ha dones mestres. I és justament en aquestes zones on resulta més necessari que els models de comportament amb els quals els nens i nenes es troben en contacte no s'ajustin als estereotips patriarcal vigents a la societat. És molt important que, a les zones on existeixen les estructures socials més tradicionals, des de l'escola els nens percebin que el rol de la dona no té perquè respondre als estereotips.

Els llibres de text tenen també una importància transcendental a l'hora de conformar el pensament. En aquest sentit, s'han creat diferents comissions al Ministeri d'Educació per dur a terme un estudi sistemàtic dels seus continguts i identificar els textos i imatges discriminatoris i s'han començat a introduir les modificacions necessàries des de la perspectiva de la igualtat de gènere i del respecte dels drets humans. No obstant i a despit dels canvis ja introduïts, encara existeixen programes i materials educatius que nodreixen la visió tradicional dels rols de gènere.

En la mateixa línia, el Ministeri d'Educació signà un protocol de col·laboració amb la Secretaria d'Estat responsable del Drets Humans l'any 1999 per tal d'introduir als nivells superiors de primària un curs en matèria de drets humans (una hora lectiva

per setmana). També des del mateix any s'ofereix com assignatura optativa a l'ensenyament secundari un curs sobre democràcia i drets humans.

Una política de gran influència fa referència a l'organització del sistema de beques i d'altres subvencions a l'estudi. Del total d'estudiants que reberen ajuts del Ministeri d'Educació als nivells de primària i secundària l'any 2001 un 36,3% eren nenes. Les autoritats educatives haurien de portar a terme un esforç d'informació per donar a conèixer a les famílies amb menys recursos les possibilitats de recórrer als ajuts i de sensibilització per tal d'aconseguir que aquests arribin justament als grups de població que més ho necessitin, a les zones on les diferències siguin més considerables. De totes maneres, s'ha de dir que l'actual sistema de beques és clarament insuficient (circumstància que afecta a tota la població en edat escolar), la qual cosa és en part conseqüència de la política de contenció pressupostària imposada pels organismes financers internacionals com a conseqüència de la crisi econòmica dels darrers anys (el pressupost d'educació a començaments dels anys 90 representava un 13% del pressupost nacional. Actualment està a l'entorn d'un 7%).

Una altra iniciativa important són les mesures adreçades a la població que ja no es troba en edat escolar i que cerquen tant la disminució de l'índex d'analfabetisme entre les dones adultes com la seva capacitat professional. En aquest camp, el govern turc ofereix diferents serveis. Ja s'ha parlat abans de la creació de centres d'educació primària a distància oberts als adults.¹⁴ L'educació a distància també s'ofereix per l'ensenyament secundari i per la formació professional.

Paral·lelament es desenvolupen diversos programes d'educació d'adults amb l'objectiu de millorar els índexs d'alfabetització, la conscienciació sobre els drets i deures de ciutadania o la capacitat professional, entre d'altres. Quant als cursos d'alfabetització, les dones representen un 52% de la participació total. En el pla de la

¹⁴ Entre l'any 2001 i el 2002 gairebé 90.000 dones es van beneficiar d'aquest servei, constituint les dones un 41% dels estudiants que van seguir aquest ensenyament a distància

formació professional destaca el Programa METGE (Programa de Formació Tècnica i Professional) que té com objectiu millorar les oportunitats laborals de les dones que no han assistit mai a l'escola o que l'han abandonada. En general, les dones que han assistit als cursos oferts en aquest programa s'han concentrat en aquelles activitats que són considerades com "tradicionalment femenines".

En el marc de la campanya nacional per l'educació, que començà l'any 2001, i en col·laboració amb universitats i ONGs, el govern ofereix cursos d'alfabetització i de capacitació professional adreçats particularment a la zona del sud-est (el 62% dels participants en aquests cursos des de la seva creació han estat dones).

Igualment a la zona del sud-est i dins del Projecte GAP (Projecte pel sud-est d'Anatòlia) s'han establert els anomenats Centres Comunitaris per a Diferents Objectius (ÇATOM). Aquests centres, oberts a dones d'entre 14 i 50 anys, cerquen, per un costat, integrar les dones al procés de desenvolupament del projecte GAP mitjançant la formació en diferents àrees que van des de l'alfabetització, a la formació professional o la capacitat de lideratge; per l'altre, donar visibilitat als problemes i necessitats de les dones i millorar les seves oportunitats d'independència econòmica.

Si ens remetem a les línies anteriors, s'ha de reconèixer que el govern, a part de les reformes legals, també ha adoptat polítiques específiques per tal de millorar la situació de les dones en matèria d'educació. Tanmateix, el que es reclama de forma insistent al govern és un pla integral d'adaptació del sistema educatiu que no només inclogui el Ministeri d'Educació (amb reformes legals, revisió del material educatiu o mesures concretes de caràcter temporal i a llarg termini), sinó també aquells ministeris que, ja de forma directa o indirecta, puguin ajudar a millorar l'efectivitat de les polítiques educatives. I, per una altra banda resulta imprescindible que les mesures que s'adoptin puguin comptar amb els mitjans financers necessaris per no convertir-se en ben intencionades declaracions d'intencions.

Abans de concloure l'anàlisi de la política educativa s'hauria de fer referència a un problema que afecta al dret de les dones a la

igualtat d'oportunitats en l'accés de l'educació i sobre la incidència del qual el govern turc no ofereix dades concretes.

He comentat amb anterioritat que l'educació secular ha estat un dels pilars de la construcció nacional turca des de la fundació de la República. En nom i en defensa del secularisme, des de l'any 1997 es prohibeix que les dones que utilitzin *hiyab* (mocador de cap) tinguin accés a la universitat (com estudiants o professores). Segons la organització *Human Rights Watch*, aquesta mesura afecta cada any a milers de dones.

La prohibició del *hiyab* es va imposar com una barrera per fer front a la potencial amenaça d'invasió del camp polític per l'Islam. Es considerava la defensa d'aquesta peça de vestir com el primer pas d'una estratègia islamita per ocupar l'esfera pública.

Tanmateix, s'ha de fer notar que la protecció de la llibertat religiosa és perfectament compatible amb la protecció del caràcter secular de les institucions. De fet, el respecte de la llibertat religiosa evidencia el respecte a la llibertat de consciència, fonament del secularisme en una societat democràtica.

La polèmica creada entorn d'aquesta mesura no afecta només a Turquia, sinó també a les societats europees, on el *hiyab* és considerat com un forma d'opressió de la dona.

M'agradaria aquí fe referència a l'estudi sociològic dut a terme per la sociòloga turca Nilüfer Göle, directora d'estudis a *L'Ecole des hautes études en sciences sociales* i investigadora al *Centre d'Analyse et d'Intervention Sociologiques, a Paris*.¹⁵

Abans d'entrar en l'anàlisi dels resultats de l'estudi que realitzà entre les dones defensores del vel, Nilüfer Göle fa un revisió de les diferents aproximacions que s'han donat en la història recent turca sobre el paper de la dona a la societat i com aquestes aproximacions han estat al centre de l'enfrontament polític entre dos models de societat.

15 *Musulmanes et modernes. Voile et civilisation en Turquie*. Éditions la Découverte. Paris. 1993, 2003

No obstant, ja al pròleg fet per l'edició del 2003 ens avança, referint-se a les defensores del vel, que "l'adopció del vel no és un simple retorn al passat, a les tradicions. Darrera del vel apareix un nou perfil de dona musulmana: educada, urbana, reivindicativa i que, pel fet de portar vel ja no és ni passiva, ni submissa, ni està aïllada a l'espai privat. Ella acaba així amb la imatge de la dona musulmana tradicional (...) Les joves militants islamites són estudiants a la universitat, futures executives, fins i tot intel·lectuals (...) Darrera del que pot semblar un moviment de protesta política, es perfila la gènesi d'èlits islamites que cerquen posar fi a l'assimilació entre ésser civilitzat i ésser occidental".

Aquestes darreres línies tenen una certa similitud amb l'anàlisi de Edward Saïd¹⁶, citat a la introducció d'aquest estudi, el qual intenta demostrar que sovint l'aproximació europea a les realitats que queden més enllà del *món occidental* són tributàries del que Saïd anomena "la construcció de l'altre".

En el seu estudi Göle mostra que la majoria de les dones que utilitzen *hiyab* o vel provenen de famílies musulmanes tradicionals i modestes d'Anatòlia. Però es diferencien de les seves famílies tant per la manera de viure l'Islam com pel seu elevat nivell educatiu. I tot i que el medi familiar conservador resulta decisiu en la seva elecció religiosa, la decisió d'usar aquestes peces de vestir és vist en molts casos per les famílies com "una exageració". Les famílies s'hi oposen per por que no puguin acabar els seus estudis, que pateixin rebuig social o que no puguin casar-se.¹⁷

Per consegüent, en la majoria de casos l'ús del *hiyab* no es pot explicar per imposició familiar. L'usen per voluntat pròpia i "la seva manera de viure l'Islam s'oposa al comportament islàmic tradicional

16 *Orientalisme. Identitat, negoció i violència*. Eumo Editorial.1991

17 Göle cita l'estudi fet per Chihan Aktaş que estableix que un 24% de les famílies aprovava l'elecció de les seves filles, un 20% demanava que deixessin de portar-lo per a poder continuar els seus estudis, un 40% s'hi oposava frontalment. Aquest resultat afèbliria la tesi segons la qual l'ús del *hiyab* és imposat per les famílies i demostra que les famílies d'aquestes noies atorga un valor positiu als estudis.

de la seva família". Göle considera que "les dones islamites formen part d'una corrent radical que intenta crear un nou sistema alternatiu entre la crítica del tradicionalisme musulmà i la del modernisme occidental. El vel de la dona musulmana urbana i estudiant simbolitza aquest Islam radical".

Les dones que han estat el centre de la recerca d'aquesta sociòloga reiteren contínuament que la religió islàmica no impedeix estudiar a les dones. I afirmen que "nosaltres, les musulmanes, ja no corresponem a la definició clàssica de reaccionari".

Una cosa és certa: des d'una visió occidental, una dona instruïda, combativa i amb vel és en sí mateixa una paradoxa, una contradicció. És un desafiament. I no només a la imatge construïda des d'Occident, sinó també a la visió patriarcal i sexista que es vol imposar en nom de l'Islam.

Perquè efectivament, aquestes dones han de fer front, a la vegada, al refús dels *occidentalistes* i a la desconfiança i fins i tot agressivitat dels propis islamites.¹⁸

Les islamites consideren que han de parlar en el seu propi nom. No volen ser defensades pels homes. Consideren que "no és possible l'elecció del vel, tot designant les altres dones, aquelles que no el porten, com enemigues". Posen en evidència que darrera de l'actitud dels homes musulmans que donen "consells" a les dones no es troba la religió, sinó el que consideren els seus interessos vitals com a homes.

Quan parlen de la dona occidental, es veu una evolució substancial en la seva aproximació. No agredeixen la seva manera de viure, sinó que posen en dubte els seus assoliments socials. Consideren que les responsabilitats de la dona occidental han augmentat i que es troba explotada. Que treballa a l'exterior i també assumeix el treball domèstic. Emprant una terminologia marxista parlen, per exemple, de "l'explotació d'una força laboral barata". La visió que

¹⁸ En aquest sentit, resulta molt interessant el debat suscitat per un article publicat contra el feminisme occidental per un islamita turc, Ali Bulaç, i els articles publicats com a resposta per dones intel·lectuals islamites a la revista *Le Temps* (pàg.137 i ss.)

expressen sembla tributària de les crítiques a la societat industrial d'origen marxista i feminista.

No obstant, s'ha de dir que, qüestionades sobre la compatibilitat entre el seu nivell educatiu i les perspectives professionals, d'una banda, i les responsabilitats en el marc familiar, d'una altra, Göle demostra que entren en contradiccions. Segons l'autora, es troben immerses en un procés de redefinició del seu rol a la societat. No volen renunciar a la seva identitat islàmica, però tampoc assumeixen la submissió i el recolliment a l'espai privat. "En d'altres paraules, el moviment islamita de dones, amb la seva experiència personal, porta en ell mateix, de forma potencial, la transformació de les relacions entre homes i dones. Com l'islam cultural –i contràriament a l'islam polític– concep el canvi per mitjà de l'individu, no del sistema".

En el llibre de Göle també s'analitzen altres qüestions relacionades com les diferències entre els moviments islamites a la societat turca o el problema de la individualitat davant de l'essència del nacionalisme turc, sobre les quals resulta impossible d'aprofundir perquè haurien de ser objecte d'un estudi separat (tot i el seu interès i la seva relació amb el tema que aquí es tracta).

Amb les línies anteriors no es pretén negar que no existeixin imposicions fetes en nom de l'islam, ni desmentir que els preceptes islàmics s'usin sovint per refusar l'equiparació de drets entre homes i dones. El que s'intenta subratllar és que certes realitats no són tan clares ni tan taxatives com a vegades es representen des de les societats occidentals. Societats que, per un altre costat han "construït" la història perquè han fet sentir la seva veu per explicar-la. Com exposa Saïd en *L'Orientalisme*, els intel·lectuals i polítics occidentals han construït una imatge de "l'altre", de l'oriental, però mai no li han donat veu per expressar-se. I en la mateixa línia, Göle afirma que, "(...) l'islamisme qüestiona l'universalisme de la *civilització* que exclou la diferència islàmica". Segons l'autora, en certa manera "s'apropien de la divisa *black is beautiful*, ja que refusen tota assimilació d'*Home* amb *blanc* i *occidental*".

La recerca de la pròpia identitat, malgrat sentir-se com a necessària quan aquesta ha estat (o es percep com) reprimida, té

els seus límits. La recerca no es pot convertir en un control hegemònic de l'esfera pública que anul·li les eleccions individuals en termes d'estil de vida i que monopolitzi el codis culturals. I aquesta afirmació, aplicada al cas concret al qual fem referència, funciona en tots dos sentits.

És cert que s'ha de preservar l'estat democràtic secular de la irrupció de la religió a les institucions. Però és igualment cert que en una democràcia, vetllar per la preservació del caràcter secular de les institucions ha de permetre, a la vegada, garantir el respecte de la llibertat de consciència. I s'ha de tenir present que els principis democràtics demanen unes institucions laiques i no ciutadans laics. No s'ha de legislar des de la religió, però tampoc en contra seva. En cas contrari, s'estarien vulnerant un bon nombre de principis en nom dels quals es pretén actuar.

El secularisme no significa hostilitat envers la religió, sinó la garantia de la lliure elecció a l'espai privat. L'estat, ha de legislar sobre la forma de vestir dels seus ciutadans? On estan els límits en cas de respondre afirmativament? Quina seria la resposta d'un estat en cas que, per exemple, el dissenyador de moda del moment decidís que el mocador el cap és l'accessori més adient a les tendències de la temporada? Potser posar policies a les portes de les institucions públiques per demanar si l'accessori en qüestió es porta per estètica o per convicció religiosa? La pregunta que ens hauríem de fer és si decisions com aquestes reforcen els drets consagrats en les legislacions democràtiques o, per contra, els afebleixen.

Considero que aquestes qüestions tenen una gran transcendència i que no afecten només al dret a l'educació. Per aquesta raó he trobat adient introduir en l'exposició aquesta referència sobre la prohibició del vel a les universitats.

Reprement però l'estudi legislatiu, per acabar s'hauria d'examinar l'aproximació de l'ordenament turc al dret internacional.

Turquia ha subscrit un gran nombre d'instruments internacionals relatius als drets humans en el marc de Nacions Unides que consagren el principi de no discriminació. A més a més, Turquia és membre del Consell d'Europa des del 1949 i també és part

signatària dels instruments referents als drets humans i promoguts per aquesta institució.

Però com s'ha vist en els apartats anteriors –en parlar de la legislació als països del Magrib–, la ratificació dels tractats internacionals no resulta suficient a l'hora de garantir que els drets consagrats en els mateixos siguin efectius en els ordenaments jurídics interns.

Per un costat, s'ha de tenir en compte quin és el rang jurídic atorgat pel dret intern als instruments internacionals ratificats. En el cas de Turquia, abans de la darrera reforma constitucional, la legislació interna no reconeixia de forma explícita la primacia del dret internacional sobre el dret intern. Si bé és cert que el Consell d'Estat, en una decisió de l'any 1991, establí que els tractats internacionals eren jeràrquicament superiors a la legislació interna i que el ciutadans turcs estaven emparats pels drets reconeguts en ells, la manca d'una previsió legal expressa establint aquesta primacia, dificultava la invocació d'aquests drets davant dels tribunals.

No obstant, el nou article 90 de la Constitució turca consagra la primacia del dret internacional i declara que “els acords internacionals degudament adoptats tenen força de llei. No es poden apel·lar aquest acords davant el Tribunal Constitucional invocant la seva inconstitucionalitat”.

Per l'altre, com s'ha vist anteriorment, una altra circumstància que podia limitar la virtualitat de la normativa internacional és el recurs a les reserves.

En aquests sentit, i si ens centrem en la Convenció sobre l'eliminació de tota forma de discriminació envers la dona, Turquia signà la Convenció l'any 1985 i la ratificà amb reserves l'any 1986. Aquestes reserves feien referència als articles 15 i 16 (incompatibilitat amb la normativa interna relativa a la llibertat de moviments i als drets de la dona en el marc familiar), 29 (que estableix que tot desacord entre dos o més estats signataris sobre la interpretació o aplicació de la Convenció que no es resolgui mitjançant la negociació serà sotmès a l'arbitratge a petició de qualsevol d'ells). També introduí una declaració relativa a la nacionalitat. Tanmateix, les reserves als articles 15 i 16 van ser retirades l'any 1999. Com s'ha

mencionat en l'anàlisi sobre els països del Magrib, aquestes reserves (especialment les de l'article 16) afecten de forma directa l'acompliment dels objectius de la CEDAW. Per tant, amb l'eliminació d'aquestes reserves s'ha reforçat clarament el respecte als objectius globals de la Convenció.

Pel que fa a la declaració sobre l'article 9, la recent reforma de la Llei de nacionalitat ha permès que aquesta quedi superada. De fet, ja ha començat el procés de revisió de la mateixa que ha de permetre la seva pròxima supressió.

En conseqüència, en aquests moments, la única reserva que es manté és la de l'article 29 referent a l'arbitratge (que no afecta al reconeixement dels drets reconeguts a l'articulat del conveni).

El govern turc també signà l'any 2000 el protocol opcional, el qual va ser ratificat el juliol del 2002 i entrà en vigor el gener del 2003. Així doncs, des del 2003 els ciutadans turcs, de manera individual o col·lectiva, poden adreçar-se al Comitè de la CEDAW en cas de vulneració dels drets reconeguts a la Convenció, sempre que s'hagin esgotat els recursos interns.

Aquesta política de compromís envers les obligacions internacionals assumides per l'Estat turc en matèria de drets humans també es fa palesa amb la ratificació d'altres protocols opcionals, no solament en el marc de Nacions Unides, sinó també en el del Consell d'Europa. Així, el govern turc ha signat recentment el Protocol nº 6 de la Convenció Europea per a la Protecció dels Drets Humans i les Llibertats Fonamentals (sobre l'abolició de la pena de mort); el Primer Protocol Opcional al Pacte Internacional relatiu als drets civils i polítics (que reconeix el dret de recurs als individus); o el Segon Protocol Opcional al mateix pacte i concernent l'abolició de la pena de mort.

No obstant, encara no ha signat la Convenció Marc per a la Protecció de les Minories Nacionals o la Carta Social Europea Revisada.

Un altre sector en el qual es pot percebre una evolució positiva fa referència a l'execució de les sentències del Tribunal Europeu dels Drets Humans (ja que Turquia reconeix la jurisdicció del Tribunal, així com la possibilitat de recurs per part de ciutadans i ONG).

S'han introduït previsions legals que permeten la revisió de judicis com a conseqüència de les resolucions del TEDH. Malgrat tot, Turquia encara té pendents d'execució un nombre significatiu de decisions del Tribunal.

En línies generals doncs, es poden reiterar les idees apuntades al principi: les reformes legals empreses per l'Estat turc han estat moltes i profundes, de manera que, en molts aspectes, la normativa legal es troba molt pròxima als estàndards europeus (tot i que encara hi ha punts que necessiten ésser modificats).

Això no és obstacle, tanmateix, per reconèixer que la celeritat amb la qual s'han dut a terme aquestes reformes, no ha permès una evolució substancial de la realitat sobre la qual s'apliquen les normes. En aquests sentit, com s'ha comprovat, el camí que s'ha de recórrer és encara molt llarg.

Per acabar m'agradaria apuntar una idea que podria inferir-se de l'anàlisi que s'acaba de realitzar. La República de Turquia, des de la seva fundació, ha fet del secularisme un dels eixos centrals de la construcció de l'Estat. De les seves lleis i de les seves institucions. El primer Codi Civil aprovat els anys vint era pràcticament un calc del Codi Civil Suís de l'època.

A pesar de ser un país de majoria musulmana, la religió no s'ha mantingut només fora de l'esfera pública, sinó que l'actitud envers ella ha estat fins i tot d'hostilitat. Els preceptes religiosos no han tingut cap influència a l'hora de construir l'ordenament jurídic turc.

Per un altre costat, l'emancipació de la dona ha estat des dels inicis un dels estendards de la revolució *kemalista*: aquesta emancipació era la prova de la modernització del país.

Però a despit de totes aquestes circumstàncies, la regulació legal evidenciava una clara discriminació envers les dones. I si la legislació no és igualitària difícilment es pot produir una evolució en aquest sentit en el marc social: si les normes no sancionen determinades actituds, ajuden a perpetuar-les.

I aquesta falta d'equiparació de drets entre homes i dones en el pla legal no es pot atribuir a la influència de l'Islam, ja que de forma conscient es varen suprimir totes les normes d'origen religiós.

Amb aquesta afirmació el que es vol posar en evidència és que els intents d'eliminació d'un sistema de dominació, sigui quin sigui, sempre es trobarà amb l'oposició frontal del grup que resulti privilegiat pel mateix. I per a la perpetuació del sistema no es busquen arguments sinó justificacions. En aquesta línia, al llarg de la història s'ha recorregut, per exemple, a la biologia o a la religió. I ja coneixem les barbaritats que s'han perpetrat en nom seu. Això no significa, no obstant que hagin de ser desqualificades per essència. Sinó que, en una societat democràtica s'ha de tenir clar el lloc que han d'ocupar.

2. Dona i política

Des del final de la Segona Guerra Mundial, primer en el marc de Nacions Unides, i al llarg de les últimes dècades a molts i diferents nivells, s'ha pres consciència de la necessitat de reconeixement dels drets de les dones. Avui s'admet sense hesitacions que aquesta qüestió s'emmarca en la problemàtica del respecte dels drets de l'home: els drets fonamentals només tenen sentit quan són garantits a tots els éssers humans, sense excepció.

També és un principi acceptat que la participació igualitària de les dones a totes les esferes de la societat, no és únicament l'estendard d'un determinat tipus de moviments, sinó que concerneix a tota la societat. Un societat democràtica no pot acceptar que hi hagi dominis vedats a determinats grups de població, o camps on els ciutadans siguin tractats de forma discriminatòria.

Ara bé, quan s'analitza la presència de dones en l'esfera de decisió política es podria posar en dubte tot el que s'ha afirmat en les línies anteriors. Com veurem a continuació, als quatre països que són objecte d'aquest estudi, la presència de dones a la presa de decisions al més alt nivell és molt poc important.

Tanmateix, hi ha una dada que s'hauria de tenir present a l'hora de valorar els resultats de l'anàlisi que es durà a terme: aquesta situació de desigualtat no és privativa d'un "determinat tipus de país". Deixant de banda algunes rares excepcions (els Països Nòrdics), la presència de dones en política està molt per darrera de la dels homes. Així, segons dades del 2004, només catorze estats del planeta estan dirigits per dones. En sis països, una dona ocupa el càrrec de vice-presidenta. A penes un 7% dels ministres són dones. Entre els

noranta estats membres de Nacions Unides, només nou estats estan representats per dones. Com a conseqüència d'aquest dèficit, solament un 4% de les decisions adoptades al món emanen de dones.

2.1. Tunísia

Una de les primeres dades que s'ha de tenir present en apropar-se a la realitat política tunisiana és que, no obstant les proclamacions solemnes, Tunísia és només una democràcia formal, amb mancances reals i tangibles.

Així, tot i que al preàmbul de la Constitució es declara la voluntat "d'instaurar una democràcia fundada en la sobirania del poble", com es veurà en l'anàlisi que es durà a terme a continuació, el grau de respecte dels drets fonamentals en general, i dels drets polítics en particular, demostra que la realitat del país està molt allunyada de les declaracions recollides a la legislació.

No obstant això, i com s'ha mencionat a l'estudi legal, la situació de la dona és comparativament millor que a d'altres països de majoria musulmana. Des de la proclamació de la independència la millora de l'estatut de la dona ha estat un dels estendards de la política de modernització del país. I malgrat que, com també s'ha vist, la discriminació no ha estat completament relegada a certs àmbits de la legislació i de la vida quotidiana, la situació a l'esfera política, tant pel que fa a la normativa com si fem referència a les xifres, confirma aquest tret.

Des del punt de vista legislatiu, la Constitució consagra a l'article 6, amb caràcter general, la igualtat de tots els ciutadans davant la llei. I la regulació del dret de vot confirma aquest principi d'igualtat. Segons l'article 20, és elector tot ciutadà que posseeixi la nacionalitat tunisiana (d'origen o adquirida almenys cinc anys abans d'exercir el dret de vot), major de vint anys i que aconsegueixi les condicions fixades a la llei.

La Llei electoral, en relació amb les condicions, estableix sis causes d'incapacitat que afecten igualment a dones i homes. Així, no

poden inscriure's al cens electoral els membres de l'exèrcit i les forces de seguretat, els fallits no rehabilitats, els condemnats per delictes penal, els condemnats per qualsevol delictes a determinades penes de presó, els malalts mentals i els membres dels consells judicials.

En referència al dret a ser elegible, l'article 21 de la Constitució des de l'any 1997 també consagra el principi d'igualtat en les eleccions al Parlament. L'actual regulació estableix que és elegible com a diputat "tot elector nascut de pare tunisià o mare tunisiana" major de 23 anys. Amb anterioritat, l'article només feia referència a la nacionalitat obtinguda per via paterna.

La Llei electoral amplia la reglamentació (article 76 i següents) i determina que, a més a més del requisit d'edat i de la nacionalitat, per a ser elegible s'ha de tenir també la condició d'elector.

Com a causes d'inelegibilitat es mencionen la pertinença a determinades institucions (fora que es presenti la dimissió abans de presentar la candidatura) i haver estat privats dels "drets cívics en aplicació de la llei".

La Constitució no al·ludeix a les condicions d'elegibilitat per a les eleccions locals, sinó que aquestes es troben recollides íntegrament a la llei electoral. A l'article 139 d'aquesta llei, es declara que són elegibles pel consells municipals tots els electors del municipi majors de 23 anys al moment de la presentació de la candidatura, establint-se als articles següents els motius d'inelegibilitat (determinats càrrecs de l'administració).

La normativa electoral instaura certes disposicions especials amb relació a les eleccions presidencials, les quals no discriminen per raons de gènere però sí per motius religiosos ja que una de les condicions per presentar la candidatura és ser musulmà. Altres requisits addicionals són: ser major de 40 anys i menor de 70; haver estat en possessió de la nacionalitat tunisiana des del naixement sense discontinuïtat i que tant els pares com els avis –paterns i materns– siguin tunisians des del naixement, també sense discontinuïtat.

En el que concerneix la regulació dels partits polítics, i després de les esmenes introduïdes l'any 1997, l'article 8 de la Constitució declara que els partits "han d'estar organitzats sobre bases democrà-

tiques” i que han de respectar “(...) els drets de l’Home i els principis relatius a l’estatut personal”. També estableix que els partits s’han de comprometre a relegar “tota forma de violència, fanatisme, racisme i discriminació”. A pesar que no es menciona directament la discriminació per raons de gènere, les al·lusions al respecte a l’estatut personal i la prohibició a tota forma de discriminació van ser introduïdes justament per tal d’evitar que es produïssin conductes contràries al principi d’igualtat entre homes i dones.¹

La llei de partits reitera la prohibició de tota forma de discriminació i el deure de dotar-se d’una organització que respecti els principis democràtics. Com a requisits per poder adherir-se a un partit polític s’estableixen: ser major de 18 anys, i estar únicament en possessió de la nacionalitat tunisiana. No poden ser membres d’un partit polític els militars en actiu, els magistrats i els membres de les forces de seguretat.

Quant a la regulació dels sistema electoral, Tunísia ha instaurat un sistema d’escrutini mixt: el sistema majoritari combinat amb el sistema de representació proporcional.

Per a les eleccions legislatives, els electors voten les llistes dels partits, no els candidats, i al partit que aconsegueix el major nombre de vots a la circumscripció se li atribueixen tots els escons assignats a la mateixa. No obstant, un 20 % dels escons s’atribueixen als partits que han resultat menys votats, de forma proporcional.

Per a les eleccions municipals, tot i que s’aplica el sistema majoritari, s’estableix un correctiu que determina que cap llista electoral (és a dir, cap partit) pot obtenir més d’un 80 % de la representació a un municipi. La resta dels electes locals es determinen aplicant el sistema proporcional.

Com es pot comprovar per l’anàlisi anterior, a la legislació no existeix cap tipus d’impediment u obstacle per a la plena participació de les dones a la política.

¹ De fet, i segons l’informe presentat pel govern tunisià al Comitè de la CEDAW al 2000, aquesta era una de les motivacions bàsiques de la reforma constitucional i, després, també de les esmenes introduïdes a la Llei Orgànica sobre els Partits Polítics

I si atenem a les xifres, s'ha de reconèixer que des que es va atorgar a les dones l'any 1959 el dret a votar i a presentar-se a les eleccions, la seva presència als òrgans de representació ha augmentat notablement (és fins i tot més alta que a alguns països europeus).

Així, després de les darreres eleccions legislatives del 2004, les dones representen un 22,7% dels escons parlamentaris i a les últimes eleccions municipals del maig del 2005 la presència als consells municipals arribà a un 26% (per mesurar el progrés que suposa aquest percentatge, s'ha de dir que a l'any 1975 la representació de dones als consells municipals només era d'un 1,75%). No obstant, mentre que a les eleccions del 2000 van resultar elegides 6 presidentes de Consells Municipals, després de les darreres eleccions només són 4.

Dels quatre països que s'estudien en aquest informe, Tunísia és l'únic en el qual la presència de dones al nivell local és més alta que a nivell estatal (abans de les darreres eleccions era lleugerament més baixa, però la diferència no era substancial).

Tot i així, i com es veurà en l'anàlisi dels altres països, a la política local una dada és comuna a tots: la presència de dones és proporcional a la dimensió dels municipis i al seu nivell de desenvolupament.

A les zones rurals i als municipis petits, la presència és molt més baixa que a les ciutats i a les zones desenvolupades del país. I l'explicació plausible d'aquest tret és que la pervivència de determinades tradicions en el marc d'una estructura social patriarcal es fa sentir d'una manera més pronunciada en l'espai reduït dels petits municipis i a les zones més endarrerides, on, moltes vegades la presència de l'estat és reduïda i no permet de fer acomplir la llei, per sobre de costums i tradicions.

Malgrat aquestes diferències entre les diferents zones del país, s'ha de reconèixer que l'evolució general ha estat força positiva i que aquesta ha estat resultat, en certa mesura, de la voluntat del partit del govern, el RCD (Agrupació Constitucional Democràtica).

Aquesta voluntat d'afavorir la presència de dones a les instàncies de decisió també es comença a reflectir als càrrecs de designació

política (tot i que la presència és encara baixa). En aquests moments hi ha dues dones ministres, cinc secretàries d'estat, una consellera presidencial i una governadora (de 24). El Tribunal de Comptes està presidit per una dona. Les dones representen el 13,3% dels membres del Consell Superior de la Magistratura (i un 34% dels jutges) i el 20% al Consell Econòmic i Social. No obstant només hi ha un 6,3% de dones entre els directors generals.² Com assenyala l'estudi realitzat per Valentine M. Moghadam³, la participació de les dones a les instàncies de decisió generalment s'emmarca als organismes relacionats amb els afers de la dona i als ministeris encarregats de temes socials, com la salut o el medi ambient, i a càrrecs intermedis.

Si fem referència als partits polítics, el RCD instaurà una quota d'un 25% a les llistes electorals, tant per a les eleccions nacionals com per a les locals, quota que també s'aplica en el marc del propi partit, als òrgans de decisió.

I es podria dir sense exagerar que amb la instauració de la quota al RCD les dones ja tindrien garantida una certa presència als òrgans de representació del país. Aquesta afirmació no està feta a la lleugera.

Abans s'ha comentat que Tunísia era una democràcia formal. Els ciutadans tunisians no tenen reconegut a la pràctica el dret a canviar per mitjà de les urnes el govern del seu país. El partit que governa Tunísia des de fa dècades continua guanyant les eleccions de forma aclaparadora. Les darreres eleccions presidencials van ser guanyades pel President Ben Ali *per aclamació*, (més del 94% dels vots). Al 2004, segons l'escrutini oficial, el RCD va obtenir a les eleccions legislatives el 80,42% dels vots. A les eleccions municipals del maig del 2005, el RCD va obtenir gairebé el 90% dels vots.

La llibertat de fundar partits polítics està coartada. Només hi ha set partits legalitzats –a part del partit governamental– i d'aquests partits solament tres són realment independents, mentre que els

² Dades oficials del govern tunisià del 2005

³ Freedomhouse.2005

altres quatre, tot i que formalment són partits d'oposició, estan més o menys tutelats pel RCD.

Els tres partits independents varen intentar presentar-se de forma conjunta a les darreres eleccions municipals –formant l'Aliança Democràtica per a la Ciutadania–, però les autoritats administratives no van acceptar les seves llistes.

La majoria de dones que ocupen càrrecs electes són del partit governamental. I no només perquè els partits legals presentin llistes amb un percentatge més baix de dones, sinó també perquè les possibilitats de resultar elegides són encara més reduïdes en presentar-se a les llistes de l'oposició.⁴

S'ha comentat abans la regulació del sistema electoral. Aquest està modulad, d'una banda, per servir als interessos del partit el govern, però, de l'altra per donar la impressió de l'existència real d'un sistema multipartidista.

Per jutjar els resultats electorals –a tots els nivells, i no només amb referència a la participació femenina– de qualsevol elecció celebrada a Tunísia s'ha de fer un anàlisi del grau de respecte del drets polítics.

L'article 8 de la Constitució declara en el seu primer paràgraf que “les llibertats d'opinió, d'expressió, de publicació, de reunió i d'associació estan garantides i s'exerciran segons les condicions definides a la llei”. No obstant, si atenem als nombrosos informes presentats per organitzacions no governamentals, tunisianes i internacionals, de defensa dels drets humans, l'estat tunisià vulnera de forma continuada les llibertats civils i polítiques que constitucionalment tenen reconegudes els seus ciutadans.

⁴ Eleccions legislatives del 2004: dels 189 escons del Parlament, 152 són ocupats pel RCD, 14 pel Moviment de Demòcrates Socialistes, 11 pel Partit de la Unitat Popular, 7 per la Unió Democràtica Unionista, 2 pel Partit Social Liberal (aquests quatre partits formen el que es podria dir “l'oposició administrativa”), 3 pel Moviment Ettajdid. Els altres dos partits legals, el partit Democràtic Progressista i el Fòrum Democràtic pel Treball i les Llibertats no varen aconseguir cap escó. Eleccions municipals del 2005: 4.098 electes del RCD, 107 del MDS, 88 del PUP, 51 del UDU, 16 del PSL

Així, malgrat que s'ha de reconèixer que el dret de participació política de les dones s'ha anat consolidant de forma progressiva des de la independència, i especialment des dels anys 90, en limitar els drets polítics de tots els tunisians, l'impacte global de l'efectivitat d'aquest dret també queda restringit. Les activistes en defensa dels drets humans, les advocades, les periodistes i les dones membres dels partits de l'oposició han d'afrontar dificultats ingents per a poder treballar obertament en favor de les llibertats democràtiques.

Abans s'ha parlat de la voluntat del partit governamental d'afavorir la presència de dones a les instàncies de decisió i dels efectes positius de les mesures adoptades. Ara bé, l'oposició democràtica al règim del President Ben Ali subratlla de forma reiterada que aquest compromís amb els drets de la dona, sovint emfatitzat per qüestions d'imatge, representa la coartada del govern. És la pantalla darrera de la qual es vol amagar la situació real de vulneració continuada dels drets i llibertats civils i polítics.

Les llibertats d'opinió i d'expressió estan severament limitades. Qualsevol membre, home o dona, d'un partit crític amb el govern pot trobar-se sotmès a detencions arbitràries i a incomunicació o a la tortura.

El dissidents (i els advocats, periodistes o els activistes d'organitzacions independents en favor de la democràcia) estan sovint sotmesos a vigilància policial, a acomiadaments injustificats per pressions de les autoritats, a interrupció o vigilància de les comunicacions telefòniques. De fet, hauria d'assenyalar que una de les dificultats per trobar informació per a la redacció d'aquest informe són les reticències de les persones contactades a donar informació via telefònica o per correu electrònic.

Tunísia és un dels països de majoria musulmana on la llibertat de premsa es troba més limitada. L'estat controla les emissions de ràdio i televisió i també la circulació de publicacions nacionals i estrangeres. La publicació de llibres està sotmesa a autorització i un bon nombre de llibres estan prohibits. L'accés a Internet està molt controlat i les pàgines web de les organitzacions de defensa dels drets humans tunisianes (LTDH, CNLT,..), dels partits de l'oposi-

ció, de les ONG internacionals (AI, Human Rights Watch,..) són inaccessibles des de Tunísia. Intentar superar aquest bloqueig pot comportar fins i tot penes de presó.⁵

El dret d'associació també està fortament retallat. Encara que s'estudiarà amb més profunditat quan s'analitzi la situació del moviment associatiu, tant els requeriments legals establerts a l'estricta Llei d'Associacions com l'actitud del govern, condueixen a la no legalització de determinats tipus d'organitzacions. Especialment les organitzacions independents de defensa dels drets humans i les organitzacions implicades en la defensa de la democràcia. I aquelles que finalment aconseguen l'autorització legal, com el Consell Nacional per a les Llibertats a Tunísia (CNLT) o l'Associació de Dones Demòcrates Tunisianes (AFDT), es veuen sotmeses a l'assetjament de les autoritats i a una vigilància policial continua. Fins i tot la Lliga Tunisiana dels Drets Humans (legal des del 1977) veu contínuament obstaculitzat el desenvolupament de les seves activitats.⁶

Tanmateix, s'ha de dir que, tot i aquest context polític, la presència de dones no ha augmentat només en el marc governamental i en uns òrgans de representació fortament controlats pel partit al poder, sinó que cada vegada més dones s'impliquen en la lluita per a la defensa dels drets i llibertats democràtics, mitjançant l'adhesió a diferents organitzacions de la societat civil i amb la seva implicació activa als partits de l'oposició. I aquesta dada s'ha de considerar realment positiva: el fet de no deslligar la defensa dels drets de les dones de la lluita per a la instauració d'un règim democràtic suposa reconèixer que només en el marc d'una democràcia real s'aconsegueix el ple respecte als drets de ciutadania.

⁵ Sobre la vulneració de la llibertat d'expressió es força il·lustratiu l'informe redactat per una comissió de IFEX (Intercanvi Internacional per a la Llibertat d'Expressió) que va ser a Tunis a començaments del 2005.

⁶ El Tribunal de Primera Instància de Tunis ordenà de forma fraudulenta la suspensió de tota activitat relacionada amb la celebració del 6è congrés de la Lliga, que hauria d'haver tingut lloc del 9 al 11 de setembre del 2005. A més a més, des de l'any 2003 el govern té bloquejada la subvenció que la UE va atorgar a la LTDH l'any 2002 en el marc de la iniciativa per a la democràcia i els drets humans.

Abans d'acabar aquesta exposició i havent descrit en les pàgines precedents la situació a Tunísia en matèria de drets civils i polítics, m'agradaria citar les línies introductòries de la Declaració de Principis que presideix la celebració de la Segona Cimera Mundial sobre la Societat de la Informació, inaugurada a Tunis el 10 de novembre del 2005: "(...) declarem el nostre desig i el nostre compromís comuns de construir una Societat de la Informació centrada en la persona i orientada envers el desenvolupament, en la qual tots puguin crear, consultar, utilitzar i compartir la informació i el coneixement per a permetre a les persones, les comunitats i els pobles emprar amb plenitud les seves possibilitats en la promoció del desenvolupament sostenible i en la millora de la seva qualitat de vida, sobre la base dels propòsits i principis de la Carta de Nacions Unides i tot en respectant i defensant plenament la Declaració Universal dels Drets Humans".

Resulta com a mínim paradoxal que Tunísia hagi estat elegida per a celebrar aquesta cimera: l'Estat que acull aquesta conferència sobre la Societat de la Informació vulnera pràcticament tots els principis que la presideixen. Mentre es celebren normalment les sessions de la conferència i es discuteix sobre els beneficis del lliure accés a la informació, la Lliga Tunisiana dels Drets Humans ha estat privada fraudulentament dels seus drets a reunir-se i a expressar-se lliurement; hi ha persones empresonades per haver accedit i consultat pàgines *web* prohibides pel règim tunisià; la llista de llibres prohibits no deixa de créixer; els defensors dels drets i llibertats civils són contínuament assetjats per la policia.

Aquesta elecció només es pot comprendre en el marc de l'actual context internacional, presidit per un concepte mal entès de seguretat. En el seu nom, i en permetre el sacrifici de principis democràtics bàsics, les societats occidentals estan permeten l'afebliment als seus propis Estats de Dret. La qual cosa a mig termini anirà en detriment de la seguretat que ara es defensa.

Tunísia és un *estat segur*. És a dir, un estat on el *perill islamita* està sota control. I deixant de banda el fet que els partits islamites tunisians van ésser promoguts pel propi govern tunisià –per tal

de debilitar l'oposició democràtica laica— fins al moment on es van convertir en una amenaça per al propi poder que els havia fomentat, el que ens hauríem de demanar fins a quin punt estem disposats a transigir en nom de la seguretat. Ens hauríem de demanar, per exemple, en quina situació ha deixat la celebració d'aquesta conferència als homes i dones tunisians que al seu propi país o des de l'exili lluiten per a la instauració d'una democràcia real a Tunísia.

La seguretat i l'estabilitat, com des d'una altra perspectiva, la utilització de la defensa dels drets de les dones, són reiteradament exposades com coartades per encobrir la vulneració continuada de principis democràtics bàsics. S'hauria de tenir present que no es poden defensar discursos, que aplicats a les nostres societats ens semblarien intolerables, sense posar en perill la nostra pròpia estabilitat. I, en última instància, sense posar en perill els drets i llibertats bàsics que ens reconeix el principi de ciutadania.

2.2. Marroc

La Constitució marroquina del 1962 defineix l'Estat com una "Monarquia Constitucional, democràtica i social". A la pràctica però, i malgrat els canvis importants que s'han produït des de l'arribada al tron del rei Muhamad VI, dos sistemes cohabituen: d'una banda, un sistema pluralista i parlamentari. De l'altra, el poder exercit pel rei i els seus consellers, fundat en un sistema feudal anomenat Makzen, el qual es troba íntimament lligat a la religió.

De fet, en intentar analitzar la situació de la dona a la vida pública marroquina, s'ha de tenir molt present aquesta dualitat: el sistema polític actual fa de l'Islam i de la modernitat els dos pilars sobre els quals s'assenten els valors fonamentals de la societat, tot i les contradiccions que aquesta dualitat comporta.

Així, si atenem al Makzen, ens trobem que el poder real està en mans de la monarquia i que el govern funciona com un instrument al servei del poder. El seu marge d'actuació es reduït: els afers interiors, la justícia, els afers islàmics i els afers estrangers són considerats

dominis de sobirania i reservats a les prerrogatives reals. Així mateix, s'ha de tenir present que és el monarca el que nomena al Primer Ministre, i a proposició d'aquest, també a la resta del govern (article 24 de la Constitució).

Els poders reconeguts al rei a la Constitució (Títol II) no són els propis d'una monarquia constitucional. El monarca és el "representant suprem de la Nació i Comanador dels creients" i ha de vetllar pel "respecte de l'Islam i de la Constitució" (article 19). Presideix el Consell de Ministres, promulga les lleis, signa i ratifica els tractats internacionals. És el cap suprem de l'exèrcit, presideix el Consell Superior de la Magistratura i nomena als magistrats.

Tot i que el principi de separació de poder està reconegut a la Constitució (article 82), a la pràctica el sobirà marroquí té prerrogatives legislatives, executives i judicials.

Aquesta supremacia del poder reial explica el fet que el rei estigui a l'origen de les grans iniciatives polítiques. També pel que fa a la qüestió dels drets de les dones (ja hem vist en l'anàlisi legal la recent reforma de la Mudauana i altres iniciatives que s'emmarquen en l'anomenat "feminisme de palau"). I l'existència de la dualitat abans mencionada permet explicar, com assenyala Houria Alami⁷, perquè dins d'un mateix equip de govern conviuen sobre aquest tema, dues posicions oposades, com es va veure amb la presentació del Pla d'acció per a la integració de les dones al desenvolupament l'any 1999. Per un costat, la representada pel Ministre d'Afers Islàmics, ministeri de sobirania i encarregat de vetllar per a la preservació de la religió i per via de conseqüència de la tradició; per l'altre, l'equip del Primer Ministre, representant del sistema parlamentari i, per tant, de la modernitat.

I és també aquesta dualitat la que permet al monarca intervenir sobre aquestes qüestions, ja que no és només el garant de l'Islam, sinó també de la Constitució. Es podria dir que té un estatut d'arbi-

⁷ *Genre et politique au Maroc. Les enjeux de l'égalité hommes-femmes entre islamisme et modernité.* Histoire et perspectives Méditerranéennes. L'Harmattan. 2002

tre sobre tot tema relatiu a l'estatut de la dona, on sovint conflueixen i s'oposen religió i modernitat.

El Makzen és un sistema de poder masculí, vedat a les dones (tot i el nomenament simbòlic per primera vegada de una dona entre els consellers reials).

Però sobre aquesta forma històrica i no escrita de poder, com s'ha mencionat, cohabita un altre sistema, parlamentari i multipartidista.

Si analitzem aquest segon sistema, veiem que la Constitució estableix el principi general d'igualtat davant la llei de tots els ciutadans en el seu article 5. I a l'article 8, de forma expressa declara que "l'home i la dona tenen els mateixos drets polítics". Aquest article és l'únic article on es parla de forma expressa dels drets de la dona i resulta simptomàtic, com subratlla Rkia Mossadeq⁸, "que la igualtat que s'hi reconeix no s'estengui als camps econòmic i social".

L'article següent reconeix "a tots els ciutadans" el conjunt de drets polítics (les llibertats d'opinió, d'expressió, de reunió i d'associació).

Finalment, a l'article 12, es reconeix el dret de tots els ciutadans a accedir "en les mateixes condicions, a les funcions i càrrecs públics".

Així doncs, en matèria de drets polítics la Constitució reconeix la igualtat de tots els ciutadans. No obstant això, s'ha de tenir en compte que els drets reconeguts en la mateixa tenen caràcter general i no resulta suficient reconèixer-los de forma solemne per a convertir-los en drets aplicables. És la seva consagració jurídica en normes de desenvolupament la que permet passar del pla general al particular.

Per aquesta raó resulta necessari fer una anàlisi de la legislació relativa als partits polítics i al sistema electoral, de la llei que regula la funció pública així com de l'aplicació real d'aquestes normes.

Pel que fa al Dahir de 1958 de Reglamentació del dret d'associació, que inclou també la regulació dels partits polítics, s'ha de dir que no fa cap distinció entre homes i dones en el seu articulat.

⁸ "Regards sur la Femme et la politique au Maroc"

Tanmateix, remarcaria el fet que no es faci cap al·lusió a aquesta qüestió ni a l'article 17, el qual fixa les condicions que han d'acomplir els partits polítics per estar legalment constituïts, i que menciona de forma explícita el principi de no discriminació, establint que els partits han d'estar oberts "a tots els nostres súbdits, sense cap discriminació per raons de raça, confessió o regió d'origen".

Tampoc es fa cap menció al principi d'igualtat i no discriminació en la regulació dels estatuts interns dels partits, declarant-se només que han de tenir vocació de permetre "a tots els membres participar de forma efectiva a la direcció".

Tanmateix, s'ha d'assenyalar que, malgrat que encara no ha entrat en vigor (és probable que s'adopti el desembre del 2005), la nova llei de partits introdueix modificacions importants. D'una banda, separa la regulació dels partits polítics de la reglamentació de les associacions i, de l'altra, institueix canvis substancials en les disposicions relatives a la vida dels partits, des de la seva constitució passant per l'organització interna o en matèria de finançament.

Sobre aquest projecte de llei mencionaria d'entrada les motivacions que, segons les declaracions oficials, es troben darrera de la reforma. En un discurs anunciant l'esmena de la regulació en aquesta matèria, el rei Muhamad VI declarà que els canvis es basarien en l'objectiu de reforçar la legalitat jurídica i la legitimitat democràtica en el marc d'un sistema multipartidista (en consonància amb l'article 10 de la Constitució: "Els partits polítics (...) concorren a l'organització i a la representació dels ciutadans. No pot haver un partit únic"). Que les modificacions s'inscrivien en el procés ja començat de modernització institucional i política el qual implicava el respecte de les regles democràtiques i de transparència tant pel que fa a la creació dels partits i als seus programes, com amb relació a l'organització i el finançament, i també l'existència de institucions representatives creïbles.

A les disposicions generals del projecte de llei, s'assenyala la il·legalitat dels partits creats sobre "bases discriminatòries o contràries als drets humans", però no es menciona de forma expressa la discriminació per raons de gènere.

De totes maneres, per una banda, el projecte consagra l'exigència de democràcia interna, no només amb referència a l'organització, sinó també amb relació a l'elecció dels candidats a les eleccions.

I de l'altra, també en matèria d'organització, estableix l'exigència de quotes a fi de promoure la presència de dones i joves a les instàncies de direcció dels partits. Amb tot, no fixa un percentatge concret ni s'estableix cap mesura en cas de vulneració d'aquesta disposició.

De forma general, els partits presents al Parlament han jutjat favorablement el projecte i especialment la concertació política que s'ha cercat per tal de fixar el seu contingut. No obstant, des d'algunes formacions polítiques s'ha manifestat la necessitat d'anar més lluny en alguns punts de la reforma, com el reforçament del paper de la justícia en matèria de sancions i de dissolució de partits o la necessitat que aquesta reforma s'acompanyi d'un canvi profund de la legislació electoral.

Pel que fa a aquesta última, i com en el cas de la legislació sobre els partits polítics, no existeix cap diferència de tractament entre homes i dones. L'article 3 del Codi Electoral del 1997 declara que "són electors els marroquins d'ambdós sexes majors de vint anys que estiguin en possessió dels seus drets civils i polítics i que no incorrin en cap de les causes d'incapacitat previstes per aquesta llei". I la inscripció al cens electoral, segons l'article següent, és obligatòria.

Els motius d'incapacitat previstos a la normativa afecten a homes i dones per igual i es refereixen a la pertinença a diferents categories professionals (militars, policies,...), a persones condemnades per sentència ferma a diferents delictes així com als naturalitzats marroquins (els quals han d'esperar 5 anys per obtenir el dret de vot) i a les persones condemnades a la pèrdua de nacionalitat (article 5).

Quant a les condicions d'elegibilitat, l'article 41 estableix que per ser elegible s'ha de tenir la condició d'elector i ser major de 23 anys, resultant inelegibles, els naturalitzats marroquins durant el cinc anys següents a la naturalització, les persones que no compleixin les condicions per ser electors i les persones que ocupin deter-

minats càrrecs o que exerceixin determinades funcions (magistrats, governadors, jutges municipals,...).

Ara bé, encara que amb relació als requeriments per exercir el dret de vot i pel que fa a les condicions d'elegibilitat la normativa no faci distincions, un sistema electoral també ve determinat pel mètode aplicat. Fins la reforma del 2002, el sistema aplicable a les eleccions era el majoritari uninominal a una sola volta, el qual, com destaca Rachida Tahri⁹, no donava a les dones candidates cap oportunitat de ser elegides. Amb la reforma de la llei orgànica relativa a les eleccions a la Cambra de Representants s'introduí la votació de llistes electorals.

Així, segons l'article 1 de la llei, dels 325 membres de la Cambra de Representants, elegits per sufragi universal directe basat en la votació de llistes, 295 son elegits a nivell local (districte) i 30 a nivell nacional.

En resposta a la mobilització que va tenir lloc per tal de promoure la presència de dones a les instàncies de representació, els partits acordaren reservar els 30 escons de la llista nacional a les dones. Finalment, a les eleccions del 2002, 35 dones accediren a la Cambra de Representants: 30 per la llista nacional i 5 elegides a nivell local, representant un 10,7% dels escons (a les eleccions del 1997 la representació va ser d'un 0,66%).

Tot i que aquestes xifres són clarament positives¹⁰, com subratlla l'autora abans citada, per un costat, molts partits van considerar que donat que la llista nacional estava íntegrament reservada a les dones, no era necessari d'incloure candidates a les llistes locals.¹¹Per

9 "Women's political participation: the case of Morocco". ADFM. Novembre 2003

10 S'ha de tenir en compte que l'evolució positiva també es va fer sentir en el nombre de candidatures femenines, que es va multiplicar per 12 amb relació a les darreres eleccions:

11 La representació de dones a les llistes locals era bastant reduïda: 269 dones de 5.873 candidats. Només 47 dones anaven a la primera posició de les llistes, la majoria en districtes on tenien cap possibilitat.

un altre, s'ha de tenir present que la reserva de la llista nacional no es va instaurar legalment, sinó que va ser un pacte entre els partits.

Pel que fa a la regulació de les eleccions locals, s'ha de dir que les poques disposicions específiques recollides al Codi Electoral (referides al cens electoral o a les condicions d'elegibilitat) no instauren cap tipus de discriminació. No obstant, i quant al mètode electoral, des de la darrera reforma legislativa conviuen dos sistemes: sistema proporcional amb llistes electorals per als municipis amb més de 25.000 habitants (només son 159) i el sistema uninominal per als municipis de menys de 25.000 habitants (1.388). Ja s'ha mencionat anteriorment que aquest darrer sistema no afavoreix les possibilitats de les candidates de resultar elegides.

De fet, les darreres eleccions municipals del 2003 van suposar una decepció, després dels resultats de les eleccions legislatives de l'any anterior. Només van ser elegides 127 dones (d'un total de 22.944 membres de consells municipals. Es a dir, un 0,55%); només una dona va ser elegida alcaldessa (Essaouira) i una, presidenta de districte.

No obstant, s'ha de subratllar el fet que, malgrat que la presència de dones entre els electes locals no ha augmentat de forma significativa en els darrers anys, sí que ha augmentat el nombre de candidatures. Si l'any 1983 es presentaren 377 dones, el 1997 foren 1.651 i a les darreres eleccions 6.024 la qual cosa demostra el creixent interès de les dones al Marroc per implicar-se en els afers públics.

I la diferència entre l'increment de candidatures i la falta de reflex en el nombre d'electes és en gran part conseqüència de l'actitud dels partits polítics envers la presentació de candidatures de dones.

Els partits polítics marroquins, pràcticament sense excepcions, com assenyalava Houria Alami, no estableixen una correlació clara entre el procés de democratització i l'obtenció de l'efectivitat dels drets polítics per part de les dones. Citen de forma reiterada la Constitució i la igualtat de drets –la igualtat formal– i en el discurs polític la situació que evidencien les xifres és explicada en termes de “la falta de temps de les dones, el seu nivell de formació o la falta d'experiència política”, quan no es refereixen a les “inhibicions

pròpies de les dones ” o s’escuden en l’opinió pública, que seria contrària a la presència de dones en les instàncies de decisió.

Tant els partits que Alami anomena *modernistes* com els islamites comparteixen una mateixa convicció, que atribueix una gran responsabilitat a les dones en la “preservació de la família”. I quan els polítics insisteixen en aquest rol de les dones en el marc familiar, de forma conscient o inconscient limiten el dret al treball i a la participació política de les dones.

Per aquesta raó, el procés de democratització començat al Marroc no ha alterat aquesta percepció per part de la classe política. La idea que el polític és per essència masculí estructura l’esfera pública. I, com s’ha vist en els paràgrafs anteriors, quan s’expliquen les raons de la baixa presència de dones a les llistes i, per tant, a les institucions de representació, recorren a arguments deterministes per tal d’amagar la falta de voluntat real de modificar la situació.

No obstant en els congressos celebrats a partir de l’any 2000 molts partits *modernistes* adoptaren una quota d’un 20% (USFP, PI, RNI, PPS, PSD, FFD, UC i PND) i augmentaren la presència de dones a les instàncies de direcció.

Segons Alami, aquesta evolució va ser en certa manera conseqüència de l’ofensiva islamita contra el Pla d’Integració del 1999, la qual va tenir el mèrit involuntari de situar al centre del debat públic la qüestió de la dona i va obligar als partits no tradicionalistes a adoptar una posició menys ambigua.

S’ha de dir, de totes maneres, que el sistema de quotes en general no s’ha respectat i es podrien mencionar dues raons bàsiques: per un costat, l’estructura dels partits és pràcticament masculina de forma exclusiva pel que fa a les bases i el lideratge local. I les candidatures es decideixen a nivell local i no a les estructures centrals. Per un altre costat, els partits situen als primers llocs de les llistes a persones amb una forta experiència política. I atès que moltes de les dones que desitgen presentar-se a les eleccions ho fan per primera vegada, o bé no aconsegueixen la seva inclusió a les llistes o bé han de conformar-se a ser en posicions on no tenen cap possibilitat real de resultar elegides.

Per acabar amb l'anàlisi, m'agradaria citar breument la regulació de la Llei de la Funció Pública. Ja s'ha mencionat abans l'article 12 de la Constitució, reproduït de forma pràcticament literal a l'article 1 de la Llei, que estableix el principi d'igualtat d'accés als càrrecs i funcions públics. Malgrat tot, en aquesta darrera llei, el principi es matisa atenent a "la natura i les condicions de certes funcions". I ens trobem dos tipus de situacions a la normativa: una on la prohibició és clara (les dones no poden ser jutges de família) i l'altra on no hi ha prohibició expressa però on les condicions establertes impedeixen *de facto* l'accés a les dones (alguns càrrecs de la Direcció General de la Seguretat Nacional o de l'exèrcit).

D'aquesta manera, i des d'un punt de vista jurídic, es superposen dos plans: en el pla dels principis generals, les dones tenen reconeguda la plena ciutadania, però si descendim al pla particular, les derogacions dels principis generals suposen una limitació de la mateixa.

Una vegada més, ens trobem davant de la dualitat modernitat-tradició, universalitat-especificitat. Si la independència va oficialitzar l'entrada del Marroc a la modernitat (la qual cosa va tenir un reflex en el dret positiu amb el reconeixement d'un conjunt de drets i principis de caràcter universal), el marcat caràcter patriarcal de la legislació en general –no només del dret de família– continua simbolitzant la pervivència de la tradició. Essent el punt de confluència i el garant de l'una i de l'altra la corona.

Tanmateix, i malgrat les contradiccions internes del propi sistema, el procés de democratització –amb la seva complexitat i les seves deficiències– comença a adquirir credibilitat. I la consolidació del mateix ha d'implicar una evolució positiva pel que fa a la presència de la dona a tots el nivells.

Es pot parlar de credibilitat atenent al desenvolupament de dos processos diferents: d'una banda, l'obertura de l'esfera política a nous actors i la relativa llibertat de la qual gaudeixen els mateixos per dur a terme la seva labor.

De l'altra, l'ampliació dels temes que poden ser objecte de debat polític, entre els quals es troba el paper de les dones a la societat.

Tot i que s'ha de reconèixer que el procés es troba encara en les seves fases inicials, si ens remetem a estudis realitzats per diversos organismes¹², tots coincideixen en assenyalar el reforçament del respecte dels drets i llibertats públics.

En aquest context, no només es pot comprovar una vigorització de la societat civil, sinó també una interrelació més estreta entre aquesta i els poders públics. I les organitzacions de defensa dels drets de les dones no han quedat al marge d'aquest procés.

Així, per exemple, participaren activament a la campanya que va precedir les eleccions legislatives del 2002 o a la mobilització i les negociacions que es realitzaren per a l'esmena del Codi de Família l'any 2004. I encara que potser la igualtat de gènere és un dels punt on col·lideix de forma més directa la dualitat modernitat-tradició (com demostren les contradiccions que incorpora la pròpia legislació), també es pot comprovar l'evolució positiva de les percepcions sobre aquesta qüestió: una enquesta realitzada per ADFM a Rabat i Casablanca als anys 1999-2000 demostrà, que malgrat el discurs de molts polítics, la immensa majoria de les persones preguntades era favorable a la presència de dones a les instàncies de decisió.

Per una altra banda, com ja s'ha comentat, l'increment del nombre de candidatures de dones demostra també la creixent voluntat d'implicació a l'esfera política. Si fins als anys 90, les dones s'havien reclòs en el moviment associatiu per impossibilitat d'accedir als partits polítics, convertint-se aquell en una espècie de *gueto* que en certa manera impedia la implicació directa en els afers públics, l'evolució actual sembla confirmar un inici d'inflexió.

Potser per aquesta raó, les accions de promoció de la presència de dones a la vida política hauria de tenir present, d'una banda la voluntat real d'incrementar la presència de dones, la creixent disposició de les dones a implicar-se en els afers públics i de l'opinió pública d'acceptar aquesta presència, però de l'altra les reticències encara existents a una gran part dels partits polítics marroquins.

¹² Des de l'estudi presentat al juny del 2005 per *Freedomhouse* a l'últim informe del Departament d'Estat americà sobre drets humans al Marroc

2.3. Algèria

Tot i que si s'afirma que la situació actual en la qual es troba Algèria ve marcada per la seva història recent, per les decisions adoptades pels seus governants, no s'està fent res més que posar en evidència un lloc comú, aplicable a qualsevol país a qualsevol circumstància, aquesta afirmació en l'anàlisi que es durà a terme serveix per mostrar que, sense apropar-se a la història recent d'aquest país, resulta molt difícil comprendre l'Algèria contemporània.

Per aquesta raó, considero necessari, abans d'entrar en l'estudi que aquí ens ocupa, fer una breu ressenya de la història política algeriana des de la independència. Resulta molt difícil comprendre els equilibris polítics de l'Algèria actual o els esdeveniments que han convulsat al país durant l'última dècada sense fer-hi al·lusió.

Algèria fou una colònia francesa des de l'any 1830 fins el 1962. Durant tota l'ocupació francesa, però especialment a partir del 1881, la població autòctona no només es va veure privada de gran part de les seves terres, sinó que també es va veure privada de la ciutadania –quan Algèria es va convertir en part del territori francès–, en base a una discriminació tant religiosa com lingüística.

La guerra de la independència (1954-1962) fou sanguinària i una vegada aconseguida aquesta, no es va produir cap procés de reconciliació ni cap tipus de reconeixement de les brutalitats comeses per ambdós bàndols.

Durant la guerra, i paral·lelament a la lluita contra els francesos, el FLN (*Front de Libération Nationale*) afermava la seva hegemonia eliminant, amb violència i repressió, aquells grups polítics que haguessin pogut convertir-se en alternativa política en una Algèria independent.

Així doncs, el recent constituït estat es va organitzar *de facto* com un règim polític de partit únic, de caràcter autoritari i patriarcal, malgrat les referències al socialisme i l'oferiment d'un *pacte social* a la població: els *mujadins* es varen convertir en la nova elit, en substitució dels francesos.

Aquest *pacte social* entre els algerians i el seu govern combinava tàcitament una petita porció de democràcia social amb una alta dosi de despotisme polític. A més a més, i a despit de les proclames igualitàries, l'islam es va constituir oficialment com religió de l'estat. El FLN buscava, a través dels símbols d'identitat nacional –l'islam i la llengua àrab– la legitimitat perduda. I aquesta elecció fou transcendent i marcà profundament l'evolució política posterior. L'ambigüitat del poder polític envers la religió, a la qual s'haurà de fer referència de forma reiterada al llarg de l'anàlisi, té el seu origen en aquesta recerca de legitimitat.

En les dècades posteriors a la proclamació de la independència d'Algèria, es van prendre mesures de caràcter econòmic i social (nacionalització dels hidrocarburs, procés d'industrialització, reforma agrària parcial) que van provocar canvis importants, però que no van suposar una millora de la situació de la població algeriana. Ans el contrari, els problemes derivats de la crisi econòmica dels anys 70 i començament dels 80 i de l'impacte de les reformes estructurals, com el creixement de l'atur o els problemes urbanístics lligats a la forta migració interna, varen conduir a un qüestionament obert del sistema. Un sistema no democràtic i incapaç de garantir el benestar dels seus ciutadans.

En la corrent de protesta que conduí a les revoltes del 1988, varen participar de forma especialment activa dos grups de població: d'un costat els joves (el grup més afectat per l'atur i per la falta de perspectives econòmiques i professionals) i les dones (decebutades per l'immobilisme de l'estat malgrat les grans declaracions en favor de la igualtat).

La resposta inicial del govern davant d'aquest moviment va ser la recerca d'aliances amb grups conservadors –islamites– recorrent a proclames de salvaguarda “de les essències nacionals”. Aquestes aliances varen conduir a una remuntada del puritanisme i a un increment de la violència envers les dones, especialment quan es considerava que abandonaven l'esfera privada que *els hi era pròpia*.¹³ A més a més, i

13 D'aquesta època és fruit també l'aprovació del Codi de Família –l'any 1984–, el qual suposà una forta regressió en la regulació dels drets reconeguts a les dones

per una altra banda, en no millorar la situació social, aquestes aliances conduïren a un resultat no desitjat, el reforçament dels partits islàmics, a banda de no aconseguir evitar les revoltes del 88.

Com a resultat dels moviments populars, el govern es va veure obligat a introduir canvis en el sistema. La Constitució que s'aprovà el 1989 formalitzà la separació entre el FLN i l'aparell estatal, autoritzà la constitució de nous partits i associacions i reduí la capacitat d'influència de l'estament militar. L'aprovació de la nova Carta Magna va anar seguida d'uns anys d'efervescència política i de gran dinamisme social. Es crearen moltes associacions, i nous partits polítics. Algunes qüestions, considerades tabú fins aquell moment, començaren a debatre's de forma pública i oberta. Entre d'altres, la situació de les dones.

De totes maneres, s'ha de tenir present que el FLN no pretenia crear un sistema on l'alternança política fos possible, sinó, seguint el model del PRI mexicà, instituir un multipartidisme fictici amb un partit hegemònic que havia de continuar al poder.

Però durant aquests anys, també es creà el FIS (Front Islàmic de Salvació), federació d'organismes i d'associacions de diferent naturalesa (sindicats, organitzacions de caritat,...), que aconseguí ràpidament un ampli suport popular que provenia en particular de les capes més desfavorides de la població (especialment dels joves). A les eleccions municipals del 1990, obtingué un 54% dels vots, molt per sobre del 33% del FLN.

A les eleccions de desembre del 1991, només dos anys després del començament del procés de democratització, es presentaren gairebé cinquanta partits polítics. Entre ells el FIS, amb un important recolzament popular, i el FLN, força política exhausta i sense credibilitat.

Malgrat que el FIS aconseguí un menor percentatge de vots que a les anteriors eleccions municipals, a la primera volta la seva victòria va ser clara i el sistema d'escrutini li hagués permès d'atènyer la majoria absoluta al Parlament. Però abans de la segona volta, el 11 de gener del 1992, el president Chandli Bendjid presentà la dimissió i els militars entraren obertament en escena, anul·lant les

eleccions i prohibint el FIS. Aquesta moviment antidemocràtic va ser recolzat pràcticament per tots els països occidentals.

Tot i que la reacció inicial al cop d'Estat va ser de calma absoluta, el febrer del mateix any, començaren les accions violentes dels islamites que primer cercaren com objectius prioritaris els membres de l'exèrcit i de les forces de seguretat, però gradualment el seus objectius s'expandiren: primer foren persones relacionades amb el govern, després intel·lectuals o periodistes considerats com elements subversius, després persones que vestien de determinada manera o les dones que no assumien el rol que esperava d'elles la *societat islamita ideal*.

Després de l'assassinat del President Budiaf, el conflicte algerià esdevingué ja un guerra civil obert, que acabà produint cent mil morts i durant la qual les violacions continuades dels drets humans que patí la població algeriana no es pogueren atribuir només als terroristes islamites.

Al 1994 el FIS participà a Roma al costat de vuit partits algerians –entre el quals també es trobava el FLN– i la Lliga Algeriana dels Drets de l'Home a les negociacions per posar fi al conflicte. En la declaració de Sant Egidi, signada el gener del 1995, es comprometeren a trobar una solució política al conflicte i a involucrar-se en un procés de democratització. No obstant, i sota la pressió de l'exèrcit, el govern algerià refusà la declaració.

Amb les lleis de Concòrdia Civil aprovades per referèndum l'any 1999, que permeteren la reinserció d'aquells insurgents sense delictes de sang, es declarà oficialment la fi de la guerra civil. No obstant, durant els anys següents s'han continuat produint, encara que de forma aïllada i decreixent, actes violents, especialment a les zones rurals del país.

Per un altre costat, i malgrat les declaracions solemnes del govern algerià en favor de la democràcia, el dret dels algerians d'eleger els seus representants i expressar la seva voluntat per mitjà de les urnes, continua fortament retallat. Un exemple recent el trobem en el referèndum sobre la “Carta per la pau i la reconciliació nacional” celebrat el setembre del 2005. Si oficialment aquesta Carta cerca

tancar de forma definitiva el conflicte civil que assolí el país, moltes víctimes del conflicte i diverses organitzacions de defensa dels drets humans han denunciat, tant el seu contingut com el propi procés d'aprovació.

A banda de les mesures de clemència en favor dels membres dels grups armats, la Carta refusa el reconeixement de les violacions dels drets humans comeses per les forces de seguretat— que “actuaren en interès dels país”— i renuncia a una investigació sobre els actes violents i sobre les desaparicions. Però perquè pugui haver reconciliació s'ha de reconèixer també el dret de tota víctima a la veritat, a la justícia i a la reparació.

Amb relació al procés d'aprovació de la Carta per referèndum, s'ha de dir que el debat no ha existit perquè el govern ha obstaculitzat la campanya a favor del no a la Carta. Per aquesta raó els dos principals partits de l'oposició han escollit la via de l'abstenció i molts observadors han posat en qüestió la credibilitat, no només de la campanya electoral, sinó també del propi escrutini.

Amb referència a aquesta qüestió, m'agradaria citar un detall anecdòtic, però molt revelador. Un parell de setmanes abans de la celebració del referèndum el govern distribuï, abans d'hora, probablement per error, una publicació sobre Algèria en la qual ja constava el vot positiu de la població algeriana, per aclaparadora majoria, a la Carta per la Pau i la Reconciliació.

Abans d'acabar amb aquesta descripció, i per tal d'intentar donar una visió dels diferents trets que conflueixen a la vida política algeriana, s'haurien de mencionar breument dos últims elements: el paper de l'exèrcit i la situació a la Kabília.

Quant al primer dels elements, com assenyala Lahouari Addi¹⁴, el sistema polític algerià és similar a un iceberg: la part que emergeix, està formada per l'Estat i els partits polítics legalitzats. La part submergida, de la qual depèn l'anterior, està constituïda pels grups de pressió, directament lligats a l'exèrcit. Aquesta part

14 “Les partis politiques en Algérie et la crise du régime *des grands électeurs*”. Le Quotidien d'Oran. 12-15 d'octubre del 2003

és opaca i poc coneguda, però és la detentora real del poder —a la qual Addi anomena “els grans electors”. En un sistema presidencialista fort com l'algerià, on els poders del President destaquen sobre els atorgats a la resta d'institucions de l'Estat, és l'exèrcit el que de veritat designa al *candidat* oficial, el que guanya les eleccions. Sense comptar amb la seva aprovació, continua Addi, no hi ha candidat.

Pel que fa al segon element, la història recent d'aquest territori ve marcada pel que es coneix com *la hogra*, és a dir, l'exclusió de la població d'origen berber de l'accés als recursos públics, l'absència de reconeixement dels drets d'aquesta minoria i la violació continuada dels drets humans per part dels poder públics com a única resposta davant de les seves reivindicacions.

Les darreres revoltes es produïren l'any 2001 i foren brutalment reprimides. L'any següent, la població de la Kabília s'adherí de forma massiva al boicot a les eleccions legislatives del 2002: el percentatge de participació no arribà a un 3%. Des de llavors, aquest territori viu en una situació de calma tensa, amb rebrots periòdics de contestació i amb un actitud general de la població de boicot cívic als poders de l'Estat.

Aquesta és, a grans trets, la situació política algeriana, a despit de les declaracions oficials i de la regulació recollida als textos legals. I és en aquest context en el qual s'ha d'analitzar la posició de la dona a l'esfera pública d'Algèria.

Atenent als esdeveniments mencionats al llarg de les pàgines anteriors, es podria gairebé considerar com un sarcasme la primera frase del preàmbul de la Constitució que declara: “El poble algerià és un poble lliure i decidit a continuar essent-ho. La seva història és una llarga cadena de lluites que han fet sempre d'Algèria un terra de llibertat i dignitat”.

En matèria de drets polítics, la regulació Constitucional també contrasta fortament amb la realitat. Segons l'article 1, Algèria és una República Democràtica i Popular, dotada d'unes institucions que tenen prohibides les pràctiques feudals i el nepotisme (article 9), i on el poble elegix lliurement els seus representants (article 10).

El capítol consagrat als drets i a les llibertats comença amb la proclamació de la igualtat de tots els ciutadans davant la llei, sense que pugui prevaler cap tipus de discriminació per raons de “naixement, raça, sexe, opinió o cap altre condició o circumstància personal i social” (article 29). I no només es reconeix aquesta igualtat, sinó que també imposa a les institucions l’obligació de fer-la efectiva per a “tots els ciutadans i ciutadanes, suprimint els obstacles que impedeixen el desenvolupament de la persona i dificulten la participació efectiva de tots a la vida política, econòmica social i cultural”.

Es reconeix, sense fer cap tipus de distinció entre homes i dones, l’exercici dels drets polítics i de les llibertats públiques, des del dret de vot al dret de crear partits polítics o les llibertats d’expressió, d’associació i de reunió.

Si atenem a la regulació de la llei electoral tampoc podem trobar diferències de tractament. Segons l’article 5 del Codi Electoral del 1997, són electors “tot algerià i tota algeriana majors de 18 anys que gaudeixin dels seus drets civils i cívics i que no incorrin en cap de les causes d’incapacitat previstes a la legislació”. I l’article 7 determina les causes que impedeixen la inscripció al cens electoral, en les quals no s’institueix cap tipus de discriminació, però sí una causa d’incapacitat de dubtós esperit democràtic: no poden exercir el seu dret de vot “aquells que durant la revolució d’alliberament nacional varen tenir una conducta contrària als interessos de la pàtria”, concepte no només perillós sinó també intencionadament ambigu (en la regulació no s’especifica les conductes que s’encabirien en aquesta norma).

Per un altre costat, tot i que en el Codi anterior ja es reconeixia que el vot és “personal i secret”, les dones van haver d’esperar l’any 1995 per veure desaparèixer la disposició que permetia als marits votar en el seu nom. Actualment, doncs, aquesta pràctica ja no és possible. No obstant, continua existint el vot per procuració en determinats casos (per exemple, en cas de residir a l’estranger o d’estar hospitalitzat), a despit dels riscos que aquesta pràctica pot comportar.

Quant a les condicions d’elegibilitat, existeixen disposicions específiques per a cada una de les eleccions. En el cas de les eleccions

ons locals i regionals, les causes d'inelegibilitat estant relacionades amb l'exercici de determinades funcions (a més d'haver d'acomplir les condicions per ser elector).

Per a les eleccions legislatives, a part de les condicions anteriors s'estableixen també altres requisits, com ser major de 28 anys i haver acomplert el servei militar (o estar dispensat d'acomplir-lo).

Les disposicions relatives a l'elecció dels membres del Consell de la Nació –la cambra alta– es remeten a les condicions d'elegibilitat per a les eleccions legislatives, però en tractar-se d'una elecció indirecta, es requereix també ser membre d'un consell municipal o d'una *wilaya* (regió). L'edat exigida per a presentar la candidatura és de 40 anys. S'ha de subratllar, no obstant, que la normativa concernent a l'elecció indirecta dels membres del Consell, només s'aplica a dos terços dels seus membres. El terç restant és elegit directament pel President de la República.

També hi ha disposicions específiques per a l'elecció d'aquest últim que, tot i que no es regulen de forma directa, es dedueixen dels documents que s'han d'adjuntar en sol·licitar la inscripció de la candidatura. Així, resulta necessari ser algerià d'origen i no posseir cap altre nacionalitat; que el cònjuge, en cas d'estar casat, també sigui algerià; pels candidats nascuts abans del 1942, presentar un certificat d'haver participat a la revolució del primer novembre del 1954 i pels nascuts després d'aquesta data, un certificat de la no participació dels pares a actes hostils en contra de la revolució. No es determina quina autoritat atorga aquests tipus de certificats. Però, de fet, no resulta necessari. Només s'accepten les candidatures considerades idònies per l'exèrcit. I només pot resultar elegit president el candidat recolzat pel mateix.

En tota la normativa electoral abans citada, no existeix cap precepte que faci distincions per raons de gènere. Tanmateix, i malgrat que no s'ha fet una anàlisi exhaustiva de la regulació electoral –perquè hauria de ser objecte d'un estudi independent–, sí es poden trobar disposicions que vulneren altres principis democràtics.

El mateix tipus de reflexió es podria fer amb relació a la Llei de Partits Polítics de 1997.

Segons l'article 10 de la llei, tot algerià o algeriana major de 18 anys pot adherir-se a un partit polític, no estant permesa la militància política als magistrats, als membres de les forces de seguretat i de l'exèrcit, als membres del Consell Constitucional i a tot agent de l'estat quan l'estatut que reguli les seves funcions i responsabilitats no ho permeti.

D'una banda, la normativa exigeix als partits el respecte d'una sèrie de principis consagrats en tota democràcia, com el refús de la violència o el respecte de les llibertats individuals i dels drets de l'home, de la democràcia i del pluralisme.

No obstant això, i d'una altra banda, la mateixa normativa també instaura la prohibició de pràctiques "contràries als valors de la moral islàmica, a la identitat nacional i –una vegada més– als valors de la Revolució del 1er novembre del 1954" (article 5). Així mateix, es prohibeixen les accions conjuntes i les associacions entre partits i organitzacions de la societat civil. I s'atorguen uns poders discrecionals al Ministeri de l'Interior en matèria de creació i dissolució de partits incompatibles amb l'exercici dels drets polítics en una democràcia.

Es podria afirmar que, a despit dels esforços per donar un aparença de regulació democràtica, una anàlisi general de la legislació ja permet entreveure les contradiccions del sistema. I si a les contradiccions legals unim la pràctica política, es pot afirmar sense dubtes el caràcter autoritari del règim.

Malgrat que els drets polítics es reconeixen a tots els algerians i algerianes sense distincions, tant la normativa com la seva aplicació permeten restriccions substancials de la llibertat d'exercici dels mateixos.

La Constitució garanteix les llibertats d'expressió, d'associació i de reunió. Però a pesar d'aquest reconeixement, la reforma del Codi Penal del 2001 incrementà les penes pels delictes de difamació de l'autoritat pública, sense deixar massa clar què es considera delictes de difamació. Les llibertats d'associació i de reunió estan sotmeses a autorització del Ministeri de l'Interior "per raons de seguretat". La discrecionalitat de la normativa permet deixar sense resposta les

sol·licituds per celebrar reunions o crear noves associacions, obligant als grups sol·licitants a desistir o a actuar al marge de la llei.

Tot i que es toleren les manifestacions a favor dels drets humans, les organitzacions que estan involucrades en la investigació de la sort que van córrer els 4.000 algerians que continuen desapareguts han de fer front a l'assetjament de les autoritats o han d'actuar pràcticament a la il·legalitat. Molts membres d'aquestes organitzacions són dones amb lligams familiars amb les persones desaparegudes.

La premsa està sotmesa a un fort control per part del govern i la llibertat d'expressió, especialment durant la guerra civil, s'ha trobat atrapada entre la por als islamites –que van fer dels periodistes un dels seus principals objectius– i l'assetjament de les autoritats públiques.

Però no només la premsa ha de sotmetre's al control públic. Els partits polítics tampoc poden parlar amb llibertat. Així, per exemple, a la sol·licitud que tot partit polític ha d'adreçar al Ministeri de l'Interior abans de les eleccions per tal d'obtenir l'aprovació de les llistes electorals, s'ha d'adjuntar un document detallant els arguments i lemes que el partit utilitzarà durant la campanya. I si a aquest requeriment unim el tipus de conceptes que han d'emmarcar, per imperatiu legal, l'acció dels partits polítics –els valors de la moral islàmica, la defensa dels signes de la identitat nacional o els principis de la lluita d'alliberament nacional– principis subjectius, deixats a la interpretació de l'autoritat i dubtosament democràtics, resulta fàcil d'intuir l'ús que les autoritats algerianes fan dels mateixos per limitar l'actuació dels partits.

I si bé tots els ciutadans algerians, homes i dones, han de patir les derives antidemocràtiques del règim, les dones han de suportar una doble coartació de les seves llibertats: la que pateixen tots els algerians sota un règim autoritari i la que es veuen obligades a tolerar pel fet de ser dones.

Tot i que ja hem vist que, en matèria de drets polítics, la legislació no institueix una normativa discriminatòria i, que per tant, en teoria, les dones també tenen reconeguda la igualtat de drets i d'oportunitats de participar en la gestió dels afers públics, la realitat és molt diferent.

I no només pel pes de les tradicions, sinó també –com s’ha estudiat en l’anàlisi legal– per la regulació del seu estatut personal, fruit, en gran mesura, de l’ambigüitat del poder envers la religió i envers el reconeixement efectiu de la ciutadania de les dones.

La consagració dels drets polítics, del dret de participació en la vida pública, es converteix en lletra morta quan les dones no tenen reconegut el dret de decisió sobre els seus afers privats. L’estatut d’inferioritat instaurat en el Codi de Família del 1984 impedeix l’efectivitat real de la igualtat reconeguda en els altres àmbits.

No obstant, i com observa la periodista Selima Ghezali¹⁵, el poder algerià és a la vegada responsable dels continguts del Codi de la Família i de les polítiques d’escolarització massiva i de sanitat pública que han beneficiat de forma important a les dones (a despit dels problemes encara existents). I la interrogació que emergeix davant d’aquestes contradiccions és si en realitat el règim algerià és ideològicament contrari a l’emancipació de les dones o si obeeix a consideracions més àmplies d’equilibri polític en el marc de les quals les dones només tenen un valor instrumental o fins i tot si conflueixen ambdues realitats a la vegada.

Si atenem al rol atorgat a les dones a la història recent d’Algèria, en hauríem de remuntar en primer lloc a la plataforma de Summam, adoptada l’any 1956 en plena guerra, mite fundador, pel discurs oficial, del reconeixement polític de les dones. Tanmateix i malgrat els elogis a “les nostres germanes *mujadins* que participen activament, a vegades amb les armes a la mà, a la lluita sagrada per l’alliberament de la pàtria”, no s’introduí en el text cap tipus de mesura per reforçar la seva participació i encara menys alguna menció a la seva integració o promoció a les estructures de comandament. De fet, entre els signataris de la plataforma no figurà cap dona i, en realitat, les dones no representaren ni el 3% dels activistes durant la guerra de la independència.

15 “L’ambigüitat de l’aventure démocratique des femmes algériennes”. Institut Français des Relations Internationales. Desembre 2004.

Com assenyala Ghezali, si es fa un anàlisi exhaustiu de les proclames revolucionàries de l'època, si bé enaltien el paper de les dones en les activitats revolucionàries, també deixaven molt clar que la gestió de la llar familiar continuava essent la *funció vital* de les algerianes.

Aquest doble discurs –mantingut fins als nostres dies– responia i respon a una doble exigència: per un costat, la d'afirmar una essència nacional –l'Islam– davant del colonitzador i com a font de legitimitat i, per l'altre, no socavar l'ordre interior tot en donant una imatge de règim progressista a l'exterior. Així, el poder apel·larà al discurs feminista, segons les necessitats i els moments, com coartada revolucionària, socialista, de modernitat o democràtica.

I l'existència d'aquesta doble exigència i les diferents conjuntures polítiques expliquen l'aplicació de polítiques que podrien semblar contradictòries. En un determinat moment, el règim pot signar convencions internacionals que proclamen la igualtat de drets o dur a terme polítiques de promoció de l'escolarització de les nenes –si la conjuntura internacional requereix el beneplàcit dels països occidentals–; i en un altre moment, si el poder es veu amenaçat des de l'interior i es fa necessari posar l'accent en la recerca de legitimitat mitjançant l'afirmació de la identitat nacional –tan subratllada, com s'ha vist en les pàgines anteriors –, aquest mateix poder pot aprovar una llei com el Codi de Família.

En aquest context, que demostra la falta de voluntat del règim de superar les desigualtats i que empresona a les dones en un estatut de ciutadania incompleta, no resulta estrany que la presència de dones a les instàncies de decisió sigui baixa, malgrat l'absència de restriccions legals a la seva participació.

Després de les eleccions legislatives del 2002, les dones representen un 6,3% de l'Assemblea Nacional (27 escons de 389) i un 19,4% del Consell de la Nació (28 escons de 144). Tot i que aquestes xifres suposen un increment notable en comparació amb la representació a les anteriors eleccions, s'haurien de fer algunes matisacions.

Malgrat que existí un acord informal dels partits per reservar un 20% de les llistes a les dones, aquestes eleccions es van veure

marcades pel boicot de la Kabília i per la retirada dels dos principals partits de l'oposició, que no es presentaren a les eleccions (el FFS i el RCD, amb forts lligams amb la Kabília, es retiraren de la cursa electoral). La gran majoria de dones escollides –21– pertanyien al FLN i el RND (partit que fou creat pels militars com a “càstig” a aquest últim per haver participat a la declaració de Sant Egidi i que està constituït pràcticament de forma exclusiva per ex-membres del FLN). Davant de les reaccions internacionals pels esdeveniments de la Kabília, una vegada més, el poder va recórrer a les dones.

Amb tot, s'ha de dir que un dels dos partits algerians liderats per una dona, el Partit dels Treballadors, va obtenir 21 escons (l'altre partit, del Moviment dels Joves, no és present a l'Assemblea). No obstant, el fet que el règim algerià *permetés* la presència significativa d'aquest partit, es pot inscriure en la mateixa lògica abans citada. A més a més, dels 21 escons obtinguts, només tres són ocupats per dones.

Pel que fa a les eleccions locals del 2003, subratllaria el fet que les xifres oficials no permeten establir en percentatges la presència de dones a les instàncies locals de decisió. Aquestes xifres assenyalen el nombre de candidates i el nombre de dones electes, però no el nombre total de membres dels consells municipals i regionals.

Segons l'informe presentat pel govern algerià a la CEDAW l'1 de gener del 2005, varen resultar electes als consells municipals 147 dones (de 3679 candidatures) i als consells regionals 113 (de 2684 candidatures).

El que sí permeten aquestes xifres és establir el percentatge d'electes sobre el total de candidatures presentades: un 3,9% en el cas de les eleccions locals i un 4,2% en les regionals.

Tot i que aquests resultats són en part conseqüència de prejudicis molt arrelats a la societat algeriana, la desproporció entre el nombre de candidatures presentades i el nombre d'electes no deriva únicament d'aquest fet.

La representació de dones a les instàncies locals de decisió ha estat sempre inferior que a nivell nacional. Les estructures locals del partit oficial han estat sempre poc inclinades a incloure dones a les

seves llistes, fins i tot en els moments en els quals la direcció central ho considerava políticament oportú. S'ha de subratllar que tampoc han hagut d'enfrontar-se a cap pressió de les instàncies centrals per aconseguir aquesta inclusió.

Un tret que m'ha sorprès de les declaracions oficials del govern algerià que he pogut analitzar, especialment aquelles fetes en el marc d'institucions internacionals, és que quan es refereixen a la situació de les dones en les instàncies de decisió, no es fa cap menció a les institucions locals. L'única referència clara l'he trobada a l'informe de la CEDAW (i és una referència incompleta, perquè no permet comparar les xifres amb els resultats obtinguts per les candidatures masculines).

Una possible explicació dels dos trets citat en els paràgrafs anteriors podria estar relacionada amb els motius que condueixen al govern algerià a recórrer al discurs feminista: la pressió internacional. I aquesta pressió només es pot manifestar sobre aquella part de la realitat que es pot conèixer. Així, sí que hi ha xifres oficials sobre institucions que tenen departaments de relacions internacionals o que tenen relacions regulars amb l'estranger (el Consell d'Estat, les universitats o el Banc d'Alger), però no sobre unes instàncies de decisió que la pròpia estructura de l'estat, el règim i el conflicte civil han mantingut allunyades dels contactes internacionals.

Una altra dada que podria corroborar aquesta interpretació –que la falta de visibilitat exterior fa que les autoritats es preocupin menys de guardar les formes– és la pràctica, denunciada de forma reiterada per les activistes, i que anomenen *la intercalació*. No es respecta l'ordre establert a les llistes quan, després de les eleccions, s'han de constituir els governs locals, sinó que es prima als homes a despit que hagin estat en posicions posteriors. Així, per exemple, una dona que vagi de número dos a un llista electoral és poc probable que sigui anomenada tinent d'alcalde si darrera d'ella a les llistes hi ha candidatures masculines que han resultat electes.

S'hauria de mencionar un últim punt de gran importància a l'hora d'analitzar la situació de les dones a la política local algeriana. Malgrat que el conflicte algerià està oficialment clos, encara es regis-

tren actes violents de forma esporàdica, especialment a la perifèria rural. I s'ha vist a l'estudi legal que un dels grups de població que han patit les conseqüències de la violència de forma més directa són les dones. Així, l'últim element que s'hauria d'incloure en la descripció és la por. Presentar una candidatura és significar-se. Significar-se contra l'ordre establert.

Un sistema no pot pretendre vantar-se d'una aparença de règim democràtic quan el simple fet de presentar-se a unes eleccions implica un risc per a la integritat.

El panorama que s'ha descrit a les pàgines anteriors és descoratjador. Ens trobem davant d'un règim autoritari, dominat per l'estament militar. Tot i que el multipartidisme formal ha permès la creació de gairebé quaranta partits, només dos es poden considerar realment partits d'oposició (el FFS i el RCD) i no són presents a l'Assemblea. La resta de partits, fins i tots el dos partits islamites legals –el MSP i el MNR– deuen la seva existència i la seva representativitat a pactes més o menys explícits amb el poder.

Tant l'oposició democràtica i laica com el moviment en defensa de la ciutadania de les dones, ambdós fortament relacionats, s'han trobat i es troben atrapats entre dos corrents autoritàries: la del projecte islamita i la representada pel règim algerià.

S'ha assenyalat de forma reiterada en aquest estudi que els principis que regeixen una determinada societat són resultat d'una opció. I la opció del règim algerià ha estat clara: mantenir-se al poder.

I per a poder aconseguir-ho ha hagut de d'establir un complicat joc d'artificis, d'equilibri inestable, com es va poder comprovar amb els esdeveniments que seguiren a les eleccions del 1991.

Ha de fer *com si* l'alternança fos possible, sense perdre el control del poder; ha de fer *com si* cerqués la reconciliació dels algerians, sense donar de forma efectiva veu a aquells que realment han patit les conseqüències del conflicte; ha de fer *com si* defensés els drets de ciutadania de les algerianes, sense modificar l'essència d'una realitat i d'una regulació clarament injustes.

I aquest joc d'aparences mai no podrà conduir a un canvi real de la situació.

2.4. Turquia

Les reformes que realitzà Atatürk des de la instauració de la República l'any 1923, empreses com un projecte de modernització del país, conduïren a una millora substancial dels drets reconeguts a les dones.

Turquia esdevingué un dels països més avançats de l'època pel que fa al respecte dels drets de les dones amb l'aprovació de lleis com la Llei per la Unificació de l'Educació (1924), el Codi Civil (1926, basat, com ja s'ha comentat en el Codi Civil suís) o la Llei sobre el Dret a votar, a ser elegit i a emprendre activitats polítiques (1934).

Va ser un dels primers països del món on les dones van veure reconeguts el dret de vot i a ser elegibles. L'any 1930 aquest dret es va reconèixer per a les eleccions locals i l'any 1934 a nivell nacional. A les primeres eleccions celebrades després de l'adopció de la llei del 1934, divuit dones van entrar al parlament com a diputades. No obstant, a partir d'aquestes primeres eleccions, la presència de dones va anar decreixent. Així per exemple a les eleccions del 1946, només nou dones varen ser elegides; al 1961, foren tres; al 1995, tretze.

Pel que fa a les eleccions locals, la presència fou ínfima des d'un principi (tant a les assemblees provincials, als consistoris municipals o amb relació al nombre d'alcaldes), no sobrepasant gairebé en cap elecció l'1%.

Si atenem a la regulació actual, l'article 10 de la Constitució estableix que tots els individus són iguals davant la llei, sense distincions per raons de "llengua, raça, color, sexe, opinió política, creença filosòfica, religió, secta o qualsevol altra consideració". I si aquest article representa la consagració, amb caràcter general, del principi de no discriminació, a la mateixa Constitució, les previsions relatives als drets i llibertats polítics, al dret de vot o a ser elegible o al dret a implicar-se a l'activitat política, tampoc fan distincions per raons de gènere. Segons l'article 67, tot ciutadà turc a partir dels 18 anys té el dret de votar, de participar en referèndums i d'implicar-se en activitats polítiques, ja sigui de forma independent o en el marc d'un partit polític, d'acord amb a les condicions establertes a la llei. L'article 68

estableix que tots els ciutadans majors de 18 anys tenen el dret de fundar, d'adherir-se o d'abandonar un partit polític, de conformitat amb els procediments fixats per la llei. I declara que els seus estatuts i programes, així com les seves activitats, no poden vulnerar "(...) els drets humans, els principis d'igualtat i d'imperi de la llei (...)". En aquesta mateixa línia, la Llei de Partits Polítics prohibeix de forma expressa la discriminació per raons de gènere als estatuts interns dels partits (article 12) i manifesta que els objectius i les activitats dels partits no poden vulnerar el principi que tots els ciutadans són iguals davant la llei (article 83). L'any 1995 s'abolí la prohibició de formar seccions de dones als partits polítics (desapareixent aquesta previsió tant de la Constitució com de la Llei de Partits).

L'article 76 declara que qualsevol ciutadà major de 30 anys és elegible com a diputat i la llei electoral fixa l'edat de 25 anys per a les eleccions locals.

La protecció dels drets polítics es troba garantida a l'article 174 del Codi Penal, el qual tipifica els delictes contra les llibertats polítiques.

La llei electoral fixa les condicions específiques per ser elector i elegible.

Les condicions per exercir el dret de vot, tant a les eleccions generals com a les locals, són les següents: ser major de 18 anys, ser ciutadà turc i no trobar-se en una de les situacions d'inhabilitació per exercir el dret de vot (condemna penal, facultats mentals pertorbades, haver entrat al servei d'un estat estranger).

A Turquia, votar no és només un deure, sinó també una obligació de caràcter jurídic. El no exercici del dret de vot està castigat amb la imposició d'una multa.

Quant a les condicions d'elegibilitat, per a les eleccions generals l'edat és de 30 anys i de 25 per a les locals. També són requisits la ciutadania turca i haver realitzat el servei militar (en el cas dels homes). Es regulen també les causes d'inelegibilitat (com la situació de fallida o la condemna per determinats delictes) i d'incompatibilitat (jutges, fiscals, professors universitaris, funcionaris, membres de l'exèrcit,...).

De forma addicional, per presentar una candidatura es requereix la designació per part d'un partit polític o la constitució d'una candidatura independent; el suport d'un número determinat d'electors (que varia segons la circumscripció electoral) i un dipòsit no reemborsable equivalent a uns 30.000 dòlars.

El sistema electoral és proporcional, aplicant-se el mètode d'Hondt amb certes restriccions. Així, un candidat d'un partit polític només pot ser elegit si el partit (a) compta amb una organització estable a almenys la meitat de províncies del país i a un terç dels districtes electorals d'aquestes províncies; (b) ha designat dos candidats per a cada escó parlamentari com a mínim a la meitat de províncies; (c) ha obtingut un mínim del 10% dels vots a nivell nacional; (d) i ha rebut a la circumscripció electoral en qüestió un número de vots vàlids equivalent almenys al quocient electoral simple aplicable.

S'ha de dir que aquestes restriccions aplicades al mètode d'Hondt es van introduir per evitar que els partits polítics minoritaris (i en particular, els partits kurds) poguessin accedir al Parlament. Actualment es demana de forma insistent una reforma de la llei electoral per garantir la possibilitat de representació de les minories a nivell nacional.

Així doncs, i com es pot comprovar de l'exposició anterior, no existeix cap tipus d'impediment legal que obstaculitzi la participació de les dones a la vida política del país.

No obstant això, les xifres evidencien que la presència de dones als diferents nivells de decisió política (local, regional, nacional) és molt baixa.

Al Parlament constituït després de les eleccions generals del 2002, només hi ha 24 diputades (de 550 escons. És a dir, les dones suposen un 4,36% de la representació parlamentària). En haver un nombre tan reduït de diputades, la seva presència a les comissions parlamentàries és infreqüent. No hi ha cap dona a la presidència o vice-presidència de les comissions i entre els membre de les mateixes solament hi ha onze dones.

En la política local la situació és encara més precària. Només hi ha 25 alcaldesses (de 3.209: un 0'7%). Als Consells Provincials hi

ha 54 dones (d'un total de 3.184 membres: un 1'7%). Finalment hi ha 864 regidores (d'un total de 34.477: un 2,5%).¹⁶

Pel que fa als càrrecs de designació política, al Consell de Ministres, només hi ha una dona, a pesar que el país va ser governat del 1993 al 1996 per una Primera Ministra (el Consell està format per 24 Ministres). En aquests moments no hi ha cap governadora provincial i pel que fa al càrrec de sotsgovernador, d'un total de 686 solament 14 són dones.¹⁷

A pesar d'aquestes xifres, un projecte realitzat a Ankara als anys 2003-2004 per una associació que promou la participació de dones en política demostrà que les dones desitgen implicar-se a la vida política, especialment a nivell dels consells de districte (el nivell bàsic de la política local).

Llavors, si no existeixen, d'una banda, impediments legals i, de l'altra, hi ha estudis que demostren que les dones voldrien intervenir en la presa de decisions polítiques, ens hauríem de demanar quin tipus d'obstacles no legals impedeixen aquesta participació i per quines raons la presència és encara més baixa a la política local (quan sembla que és el marc pel qual es decantarien principalment les dones que volen implicar-se a l'esfera política).

S'hauria de subratllar que els factors que s'analitzaran a continuació estan estretament relacionats entre sí i, en molts casos, fins i tot deriven els uns dels altres.

En primer lloc podríem parlar de la visió encara arrelada a la societat dels rols tradicionals de gènere. A causa de la divisió del treball basada en el gènere, es pressuposa que les dones i els homes s'han d'implicar en tasques diferenciades. I atès que es considera que el treball de la dona s'ha de desenvolupar a l'esfera privada i no a la pública, la conclusió lògica que s'infereix és que les dones són alienes al món de la política.

¹⁶ En no existir dades oficials sobre les eleccions locals, aquestes xifres s'han aconseguit gràcies al treball de diferents ONG i malgrat que el treball per a recollir-les ha estat exhaustiu, podria haver alguna imprecisió, encara que mínima, en alguna xifra.

¹⁷ Altres dades no oficials parlen de 20.

La responsabilitat socials de les dones s'enquadra, des d'aquesta perspectiva, en el marc familiar. I la família se situa fora de la vida pública.

Les normes socials i no escrites que es deriven d'aquesta concepció descoratgen les dones a l'hora d'implicar-se en política: no solament han de vèncer les reticències del seu entorn familiar i social, sinó que també saben que aquesta representació del seu rol redueix significativament les possibilitats de resultar elegides.

A més a més, el model dominant d'activitat social per a les dones, el que es considera apropiat, és el voluntariat social. Així, no està mal vist socialment que les dones surtin de l'esfera privada i entrin a la pública per dur a terme tasques de tipus assistencial, ja que aquestes encaixen en el paper que la dona té en el marc familiar. Per contra, l'activisme en organitzacions *reivindicatives*, en les organitzacions que lluiten per aconseguir la igualtat real de drets i d'oportunitats no està tan admès.

De totes maneres, s'ha de dir que la situació està evolucionant. La presència de la dona al món laboral i, sobre tot, la millora del seu nivell educatiu estan fent possible certs canvis al panorama social.

No obstant, les diferències que encara existeixen en l'accés a l'educació afecten directament a la presència de dones a l'esfera pública, especialment a les zones rurals, on les disparitats són més pronunciades.

La manca d'educació condueix a la falta d'informació o a la desinformació i aquesta impedeix que les dones puguin interessar-se en els afers polítics. Per aquesta raó l'evolució positiva en aquest camp pot també tenir a mig termini influència en la participació de les dones a la política.

Un altre obstacle important a la presentació de candidatures per a les dones és l'elevat cost econòmic que suposa presentar-se a les eleccions i la manca d'independència econòmica d'un gran percentatge de la població femenina.

Les tres dificultats que s'acaben de mencionar determinen en gran mesura el perfil de les dones candidates. Moltes de les dones que es presenten a les eleccions —especialment a nivell nacional— perta-

nyen a famílies de llarga tradició en política (la qual cosa permet superar tots tres obstacles: no hi ha carències educatives, no existeix oposició de l'entorn familiar i, en la majoria de casos, tampoc es produeix una falta de recursos econòmics).

I aquests obstacles també expliquen la presència encara més baixa de dones a les instàncies de representació a nivell local. Perquè és justament a nivell local i a les zones rurals del país on aquests factors es fan sentir de forma més intensa. Com s'ha vist a l'estudi legal, la pervivència de tradicions i costums ancestrals en les zones més endarrerides del país, la manca de recursos econòmics de la majoria de dones a les zones rurals i la falta d'accés a l'educació determinen la impossibilitat a la pràctica per a les dones d'implicar-se en els afers públics.

Fins ara ens hem referit als factors de caràcter social. Si ens centrem únicament en l'àmbit polític (tot i que evidentment aquest està influenciat per les circumstàncies socials), com ocorre a tants altres països del món, a Turquia la vida política encara està perfilada a partir de criteris masculins. I aquesta característica no es reflexa només en les formes d'actuar en aquest camp, sinó també en la pròpia estructura dels partits, instruments imprescindibles a la vida política.

L'hegemonia masculina en les estructures dels partits és aclaparadora. Malgrat que no hi ha dades exhaustives, es calcula que el percentatge de dones presents als òrgans de decisió dels partits reproduceix les xifres resultants de les eleccions (o potser, justament és a la inversa: la falta de presència de dones als partits és una de les causes de la baixa representació entre els electes).

Aparèixer una llista electoral exigeix superar la preelecció interna al marc dels partits. Uns partits en els quals la majoria dels seus membres encara no veuen la correspondència directa que hi ha entre el reconeixement de la igualtat entre homes i dones i el desenvolupament de la democràcia.

Només un dels partits amb presència al Parlament nacional, el CHP (Partit Republicà del Poble, partit socialdemòcrata) ha instaurat una quota d'un 25%. En els seu programa, des dels anys

80 es declara que “com a mínim hi ha d’haver una quarta part de membres de cada sexe a les assemblees provincials i comarcals i als mes alts nivells de la direcció del partit”. Però, per contra, a les llistes del partit que guanyà les eleccions legislatives de l’any 2002, l’AKP (Partit per a la Justícia i el Desenvolupament, partit islamita moderat), només un 1,25% dels candidats eren dones. Alguns partits han establert una reducció de l’import de la quota de candidatura per a les dones per tal d’afavorir la presentació a les eleccions.

Malgrat tot, s’ha de dir que la defensa de la igualtat de drets i oportunitats continua essent bàsicament objecte de retòrica, especialment, en períodes electorals. Mentre aquesta sigui la mentalitat dominant al sí dels partits, la presència de dones entre els càrrecs electes es mantindrà als mateixos nivells d’ara (per més que evolucionin i millorin els condicionants socials). I una prova clara són els partits i els parlaments de molts països occidentals, els quals tenen unes democràcies consolidades i on les condicions socials no són en absolut comparables a les que s’han mencionat anteriorment (per exemple, la representació parlamentària de dones és d’un 19,7% a Anglaterra, d’un 12,2% a França i d’un 11,5% a Itàlia).¹⁸

Encara en el marc dels partits polítics, s’haurien de mencionar les “divisions sectorials femenines”. L’any 1995 va desaparèixer de la legislació la prohibició de crear aquests tipus de seccions i des de llavors aquestes s’han creat a molts partits polítics turcs.

Pel que fa a aquestes seccions, d’una banda, ens hauríem de demanar si són el millor mitjà per aconseguir la igualtat dins dels partits polítics. Si es pretén que les dones puguin participar en peu d’igualtat a les estructures d’organització i decisió, s’hauria de lluitar per a la seva presència en les estructures existents. Les estructures de tipus vertical corren el risc de convertir-se en entitats aïllades dels objectius globals de l’organització. Tots els partits tenen organismes encarregats de les diferents polítiques sectorials, però la defensa de la igualtat de drets no és una política sectorial. La perspectiva de gènere, especialment quan les diferències a tots els nivells són

18 Font: base de dades de la Unió Inter Parlamentària. 2003

encara substancials, hauria d'estar present a l'hora de definir totes i cada una de les polítiques sectorials (des de la política educativa, a l'econòmica o la social), i no convertir-se en una política sectorial diferenciada.

Si bé es cert que aquest tipus d'estructures, si estiguessin dotades de mitjans i poders de decisió podrien ser útils per influir les polítiques dels partits a fi d'incorporar en la seva definició els problemes específics de la dona, d'una altra banda, l'experiència sobre el seu funcionament demostra, segons un estudi encarregat per l'Associació d'Empresaris i Industrials Turcs, que aquestes seccions no tenen accés a l'organització dels partits i no tenen autoritat ni tan sols per proposar candidates a les llistes electorals o als òrgans executius dels partits.¹⁹

Les professores universitàries que dugueren a terme el mencionat estudi, citaven dos altres trets que tenien una influència negativa en la participació de les dones a les activitats dels partits polítics i a la vida pública en general.

Per un costat, els líders polítics no creuen que els esforços per aconseguir la igualtat d'homes i dones pugui comportar beneficis electorals o pugui tenir repercussions en el desenvolupament social, a part que, com s'ha dit abans, no estableixen lligams entre la igualtat i la consolidació dels principis democràtics.

Per un altre costat, s'hauria de parlar del fet que les relacions entre els partits polítics i les organitzacions de dones siguin tan febles que gairebé es podrien considerar inexistents. Els partits tendeixen a ignorar aquestes organitzacions.²⁰

En aquesta mateixa línia, també es remarca que no s'estableixin lligams o es creïn xarxes de col·laboració entre les diferents organitzacions existents per actuar conjuntament (en altres camps, l'actuació conjunta ha tingut resultats molt positius. Així, per exemple, diferents organitzacions varen crear una plataforma per tal de

19 Göğüş Tan, Yildiz Ecevit, Servil Sancar Üşür: *Towards gender equality: education, working life and politics*. Executive Summary. March 2001

20 Aquest tret també es subratlla a l'informe alternatiu presentat per un grup d'ONG al Comitè de la CEDAW

promoure una modificació profunda del Codi Penal. Les accions que es portaren cap en el marc de la campanya per a la reforma van tenir una influència clara en la mateixa).

Abans de finalitzar, m'agradaria remarcar algunes idees.

D'una banda, que a diferència dels països del Magrib, no existeixen diferències substancials entre els drets reconeguts a les dones en el marc de l'estatut personal o en el polític. Tot i, com hem vist en l'anàlisi de la situació legal, hi ha aspectes de determinades lleis que s'haurien de millorar, si ens referim a la regulació legislativa, no es pot parlar en el cas de Turquia de dos plans diferenciats: un en el qual la dona té reconeguts els drets de ciutadania i un altre per mitjà del qual aquests drets queden reduïts a un simple reconeixement formal. No obstant això, hem vist que la situació actual de les dones als diferents àmbits socials hauria de canviar de forma substancial per a poder parlar d'efectivitat dels drets consagrats a la legislació.

Per aquesta raó, les mesures que s'haurien d'adoptar no concernen només l'àmbit normatiu. Les autoritats públiques i els actors polítics haurien de confirmar amb les seves actuacions la voluntat de fer respectar els drets que estableix la legislació.

D'una altra banda, també s'hauria d'emmarcar l'anàlisi que s'acaba de dur a terme en el context polític general de Turquia.

Malgrat que la política multipartidista es va introduir a Turquia després de la Segona Guerra Mundial, en línia amb les tendències occidentals, i al mateix temps que Turquia entrava a l'OTAN i al Consell d'Europa i posava la mirada en un possible ingrés a la CEE, en el país s'instaurà una democràcia formal, no real. I fins i tot la democràcia formal va desaparèixer després del cop d'estat militar del 1980. Entre 1980-83 es parla de centenars de milers de persones detingudes, més de dos centes mil jutjades, més de vint mil condemnades i desenes de milers torturades.²¹

Es va introduir una legislació molt estricta per controlar les universitats, la participació política, els mitjans de comunicació i les

21 Bernard Kennedy. *Panorama de Turquía. El tiempo de la política*. El País. Agost 2005

organitzacions socials de tot tipus. Segons B. Kennedy, la retòrica del cop tenia a veure amb un suposat retorn als principis *kemalistas*, però el que va produir, amb l'aixafament dels moviments d'esquerra, va ser un reforçament de l'islamisme radical, ja que es va convertir en la inspiració ideològica més probable per a la població desfavorida de les ciutats.

Els governs escollits successivament després del cop van desmantellar algunes parts del sistema construït l'any 1980, però com assenyala B. Kennedy, no va ser sinó a partir de la dècada del 2000, sota la pressió de l'UE, quan es van revocar moltes de les disposicions antidemocràtiques que s'instauraren durant els anys 80.

Pel que fa als drets civils i polítics, és efectivament amb les últimes reformes quan es produeixen canvis importants i profunds. Turquia ha abolit la pena de mort (excepte en el cas de guerra o amenaça de guerra). També s'han donat passos importants per tal d'eradicar la tortura. El govern ha declarat la tolerància zero a la tortura i ha promulgat des del 2002 nombroses reglamentacions per lluitar contra aquesta pràctica entre les forces de seguretat. De totes maneres, les condemnes per tortura encara són escasses.

En matèria de llibertat d'expressió, es comença a adreçar el problema de les persones que han estat condemnades per "delicte d'opinió" (amb la reducció de les penes imposades). A més, des de l'any 2002, s'han anat modificant la Llei de Premsa, la Llei Antiterrorista i el Codi Penal i han començat a desaparèixer les previsions restrictives de la llibertat d'expressió. Malgrat tot, encara existeixen normes que sancionen l'expressió no violenta de l'opinió i, per tant, es fan necessàries reformes ulteriors.

Íntimament relacionada amb la llibertat d'expressió està la llibertat de premsa. El nou article 30 de la Constitució ha estat esmenat i actualment la confiscació o embargament dels equips d'impressió d'editorials i diaris estan sotmesos a restriccions. La nova llei de premsa del 2004 ha reforçat el dret dels periodistes a no revelar les seves fonts i el dret de rectificació; sancions com el tancament de publicacions o la interrupció de la distribució han estat eliminades; les penes de presó han estat substituïdes en la majoria de casos per

multes. Tanmateix, les multes que s'imposen són excessives i, en el fons, poden contribuir al tancament de les publicacions i a la continuació de l'autocensura.

En relació amb la radiodifusió i la televisió, el progressos han estat significatius. S'han autoritzat –tant per la televisió i la ràdio públiques com per les privades– les emissions en llengües diferents del turc i, de fet, ja han començat les emissions en kurd i en àrab. També s'ha eliminat l'obligació d'utilitzar per les emissions “vestimenta moderna”. De totes maneres, la regulació continua essent bastant restrictiva. S'estableixen límits de temps per l'emissió en llengües diferents del turc, i l'establiment de cadenes locals i regionals està força restringit. Igualment es manté l'obligació de respecte al principi de la “unitat indivisible de la nació” en el tractament de la informació.

Un altre punt estretament relacionat amb l'exercici dels drets polítics és la regulació del dret d'associació, en general, i del d'associació política en particular. En aquesta matèria, també l'evolució ha estat positiva.

Pel que fa al dret d'associació (que es tractarà amb profunditat quan s'analitzi la situació del moviment associatiu), s'ha de dir que malgrat que des de l'any 1999 s'han dut a terme diferents reformes per reforçar el seu exercici, la societat civil i especialment els activistes en favor dels drets humans encara continuen trobant obstacles a la pràctica.

Amb referència als partits polítics, s'hauria de mencionar que malgrat que la nova llei de partits dificulta la seva il·legalització, els casos del Partit Comunista Turc (TKP), Partit dels Drets i Llibertats (HAK-PAR) i Partit Democràtic del Poble (DEHAP) continuen pendents de sentència al Tribunal Constitucional. En general, el partits representatius de les minories encara tenen problemes per actuar amb llibertat ja que són reputats com una amenaça per a la unitat turca.

Tot i que s'ha de reconèixer l'evolució positiva de les reformes que s'han aprovat en els darrers anys, també s'ha de subratllar que la situació política és delicada.

Per un costat, s'ha de parlar del perill de radicalització del nacionalisme turc i del paper de l'exèrcit. L'exèrcit s'ha erigit des de la instauració de la República Turca com el garant dels principis *kemalistes* i com el defensor de la identitat turca. I encara que sota la pressió de la UE ha disminuït de forma significativa la seva influència directa en els afers polítics turcs (amb la reforma del Consell de Seguretat Nacional i de la jurisdicció militar), les forces armades constitueixen un grup de pressió important que, a més a més, ha estat sempre disposat a actuar quan ha considerat que "les essències turques" estaven en perill. Actualment, les exigències del FMI, el rebrot de violència al sud-est, l'aparent indiferència americana davant la presència del PKK al nord d'Iraq i les constants crítiques internacionals a causa del genocidi armeni, són factors que estan contribuint a l'auge del nacionalisme i a un reforçament del prestigi i significació de l'exèrcit.

Per un altre costat, està el risc de creixement de l'oposició radical islamita (tenint en compte l'actual context internacional) i les reticències que, tant a nivell nacional com internacional, generarà –i genera– el triomf del partit islamita moderat d'Erdogan a les eleccions legislatives del 2002.

Ambdues tendències s'alimenten mútuament i poden esdevenir factors d'instabilitat.

3. Moviment associatiu

3.1. Tunísia

La situació de l'associacionisme femení a Tunísia és certament paradoxal: a Tunísia la participació de la dona en tots els àmbits no és només superior a la dels altres països del Magrib, sinó fins i tot a la de molts països de ambdues ribes de la Mediterrània. Més d'una quarta part dels càrrecs municipals electes, dels membres de la judicatura o del Comitè Executiu del partit del govern són ocupats per dones.

Tanmateix, si es constata –d'acord amb tots els informes de les organitzacions dels drets humans– que el partit del govern és un partit únic de facto que monopolitza tota l'activitat política, que la judicatura es troba mancada d'independència, i que la premsa lliure no existeix, aquest panorama ha de donar necessàriament pas a una apreciació més crítica i pessimista.

Ens trobem, doncs, amb una democràcia aparent, que formalment està a l'avantguarda per moltes de les seves consecucions – entre aquestes la integració de la dona a la vida social i política– però que en realitat és un règim autoritari que controla tots els ressorts del poder i sols permet una participació que no els posi en perill.

La convocatòria de la cimera de la Societat de la Informació en aquest país descriu a la perfecció aquesta paradoxa: una cimera dedicada a les noves tecnologies de la informació, que se celebra en un país que disposa d'una infraestructura notable, però en el qual hi ha persones empresonades per haver consultat pàgines web no grates al govern.

Si en aquest context considerem la regulació del moviment associatiu, podem observar que la llei d'Associacions de 1959 ha estat reformada dues vegades: el 1988 i el 1992; però aquestes reformes no han suposat cap millora, sinó que, en alguns aspectes, inclusivament, han implicat un enduriment de la regulació. I resulta significatiu que hagi estat precisament pels volts d'aquestes dates quan s'ha produït una repressió de les organitzacions independents, en particular les dedicades a la defensa dels drets humans, i una ecllosió del món associatiu tunisià. Aquest darrer fet ha estat induït en realitat per un poder que ha "creat" aliats per intentar projectar cap a l'exterior una imatge de societat civil potent i per utilitzar la densa xarxa associativa com a blindatge en front de tota iniciativa que no estigui controlada i emmarcada per les instàncies governamentals.

En el primer d'aquests textos legals, la llei de 1959, ja s'establia que la constitució d'una associació no tenia un caràcter merament declaratiu, i que la autorització per part del Ministeri de l'Interior era necessària als efectes d'adquirir personalitat jurídica. A més a més, s'establia el silenci administratiu negatiu: passats quatre mesos sense resposta per part de l'administració, l'autorització podia considerar-se denegada. D'altra banda, aquesta decisió administrativa tenia caràcter discrecional.

La reforma de 1988 no va suposar cap avenç significatiu. La novetat introduïda era que ara s'atorgava al Ministeri de l'Interior la possibilitat d'impugnar la declaració de constitució en el termini de tres mesos, tot i que s'establia l'obligació que aquesta decisió fos motivada i comunicada als interessats. També s'obria la porta a la presentació d'un recurs per abús de poder (recurs que, atès l'insuficient grau d'independència del poder judicial, no ofereix massa garanties). Passa el mateix respecte a la dissolució, que, tot i haver de ser pronunciada pel jutge, pot ser instada pel Ministeri de l'Interior, sense que els límits d'ambdues instàncies estiguin prou definits a la pràctica.

Pel que fa a les raons per les quals una associació pot ser autoritzada o dissolta, els límits establerts en l'article 2 de la llei de 1959 resta invariable en la reforma del 88: les finalitats declarades en els estatuts i que se sotmeten a aprovació no poden ser contràries al

respecte a la llei, als bons costums, al manteniment de l'ordre públic, la integritat territorial de l'estat i el sistema republicà.

El mateix criteri s'aplica a la dissolució de les associacions que d'acord amb l'apreciació del jutge, instat pel Ministeri de l'Interior, hagin transgredit l'àmbit de les activitats inicialment declarades per derivar cap a les considerades il·lícites.

La laxitud amb què aquests conceptes poden ser interpretats ha propiciat, de fet, a una interpretació extremadament restrictiva, per la qual qualsevulla associació pot veure denegada la seva autorització o motivada la seva dissolució si el seu caràcter no és conforme als interessos del govern.

La reforma de 1992 va aguditzar encara més aquesta tendència restrictiva. En la reformulació de l'article primer s'introdueix la necessitat que tota associació hagi d'acollir-se a alguna de les tipologies establertes en aquest mateix article, segons el qual les associacions podran ser esportives, científiques, culturals i artístiques, femenines o de caràcter general.

Sota d'aquesta caracterització aparentment inofensiva s'amaga un propòsit subtil: s'estableix que, en les de caràcter general, els seus dirigents no poden pertànyer a les instàncies de decisió de cap partit polític, i que s'hi poden adherir totes les persones que ho desitgin. D'aquesta manera, el caràcter autònom de les organitzacions d'aquestes característiques resta desvirtuat, i es fa patent la desconfiança del legislador. L'exclusió descrita en primer terme obstaculitza la creació d'associacions que no siguin "inofensives", i sota "l'adhesió lliure" s'amaga un intent d'infiltració en les organitzacions percebudes com hostils per tractar de controlar-les.

Aquest propòsit encara es fa més evident si analitzem l'evolució del moviment associatiu tunisià: de les 8.000 organitzacions existents, –de les quals només una dotzena poden ser considerades independents– gairebé un 70% són culturals i artístiques, mentre que, sols un 0,8% són de caràcter general, i no arriba a un 0,12% –9– les implicades en la defensa dels drets de les dones.

Així doncs, la idea que la societat civil tunisiana es troba recolzada per organitzacions que tendeixen a fomentar la democratització

i el desenvolupament té poc a veure amb aquesta deriva del poder que sols tolera organitzacions afins, organitzacions que constitueixen una prolongació del poder o, sovint, esdevenen una cantera per als futurs dirigents del RCD. El fet que, un centre d'investigacions, estudi i desenvolupament de les associacions –CIFEDA–, sota la tutela del Primer Ministre, hagi instituït una Jornada Nacional de les Associacions i la concessió d'un Premi Presidencial Anual a l'associació que, per la seva excel·lència, hagi estat designada com millor exponent de l'associacionisme, només faria que confirmar la política d'exaltació oficial d'aquest associacionisme.

Mentrestant, totes aquelles associacions que mantenen una activitat real desvinculada de l'agenda de poder o fins i tot en oposició, han de fer front a tot tipus d'obstacles, derivats no només d'una legislació restrictiva sinó també de la seva aplicació que, en deixar un gran marge a l'acció administrativa, permet una àmplia discrecionalitat.

En últim terme, cal considerar també que a l'empara de la llei contra el terrorisme del 10 de desembre de 2003, tot opositor al règim corre el risc de ser tractat com a terrorista per aquesta legislació: el concepte de terrorisme i d'acció terrorista és tan vague –i tan ampli– que permet tot tipus d'interpretacions.

Pel que fa al règim relatiu a les associacions internacionals, el panorama és molt similar. El títol IV estableix en l'article 17 que aquestes associacions no es poden formar ni exercir la seva activitat si els seus estatuts no són aprovats pel Ministeri de l'Interior, després de consulta amb el Ministeri d'Afers Estrangers. L'article 19 estableix que aquesta autorització pot ser provisional o periòdicament renovable, pot estar sotmesa a l'observació de disposicions especials emanades d'aquest ministeri i pot ser cancel·lada en qualsevol moment per una simple decisió administrativa.

Les organitzacions resten sotmeses, a més a més, a totes les limitacions establertes en el Títol I, sobre el règim associatiu general. En l'article 23 s'estableix que el Ministeri de l'Interior pot decidir en qualsevol moment la seva dissolució i la clausura dels locals (si bé aquesta decisió ha de ser ratificada judicialment als 15 dies, existeix

la possibilitat de successives prolongacions de la mesura). La dissolució es porta a terme si les activitats realitzades per les associacions internacionals van en contra de l'ordre públic, del bé comú o simplement l'organització en qüestió desenvolupa activitats de caràcter polític. D'altra banda, la legislació imposa la necessitat d'autorització prèvia per a la recepció de fons procedents de l'estranger, cosa que en la pràctica s'aplica fins i tot a les subvencions atorgades per la Comissió Europea. Aquest ha estat el cas dels fons atorgats per la comissió Europea a la Lliga Tunisiana de Drets Humans en el marc de la Iniciativa Europea per a la Democràcia i els Drets Humans, el desemborsament efectiu de la qual ha estat bloquejat pel govern.

Pel que fa al marc institucional relatiu a la perspectiva de gènere, la creació el 1992 del Ministeri d'Assumptes de la Dona, la Família i el Nen (MAFE) va ser posteriorment assumida per un nou Ministeri, Ministère des Affaires de la Femme, de la Famille, de l'Enfance et des Persones Agées (MAFFEPA). El MAFFEPA es defineix com un ministeri de concepció, planificació i avaluació. Disposa d'una Direcció de Promoció de la Dona, emmarcada dins de la Direcció General de Programes, Planificació i Recursos Humans. Aquesta direcció rep el suport d'altres serveis, comuns a la resta de grups considerats beneficiaris de la seva activitat (família, infància, ancians), com són la direcció de Cooperació Internacional i Relacions Exteriors, l'oficina de Seguiment de les decisions del Consell de Ministres i la Direcció General de la Comunicació i Informació.

Un dels seus mecanismes més importants és el Consell Nacional Dona i Família (CNFF). Creat el 1992, és l'òrgan consultiu mitjançant el qual MAFFEPA coordina la política de la dona i de la família. Es compona de representants dels diferents ministeris i estructures governamentals, i les organitzacions i associacions nacionals que intervenen en les qüestions relatives a la dona i família. Al setembre del 1997, el CNFF es reforça amb la creació de tres comissions encarregades respectivament del seguiment de la imatge de la dona en el mitjans de comunicació, la promoció de la igualtat d'oportunitats entre els sexes i l'aplicació de les lleis, així com de la preparació dels actes nacionals i internacionals relatius a la dona i família.

D'altra banda, la Comissió Nacional "Dona i Desenvolupament" és l'òrgan de planificació del MAFFEPA. Creada el 1991 en el marc del 8è Pla de Desenvolupament Econòmic i Social, (1992-96), agrupa els diferents departaments ministerials, així com diverses institucions, organitzacions i associacions que intervenen en àrees relacionades amb la promoció dels drets de la dona. Té al seu càrrec l'elaboració de la estratègia específica "Dona i Família" en el marc de la planificació nacional del desenvolupament, i en garanteix el seguiment (8è Pla Nacional, 9è Pla Nacional i post-Beijing-95). En el 2001 aquesta comissió rebé el nom de "Dona i Família", i ha estat responsable de l'elaboració del 10è Pla Nacional (2002-2006).

Un altre organisme de suport és la "Comissió Nacional per a la Promoció de Dona Rural". Creada el 2001 i presidida pel Ministre de MAFFEPA, la seva missió és dur a terme el seguiment del Pla d'acció nacional per a la promoció de la dona rural. També existeix una Oficina de relacions amb el ciutadà (servei telefònic d'informació per a la protecció de tots els grups contemplats per aquest Ministeri com beneficiaris).

També té un particular interès el Centre d'Investigacions, Estudis de Documentació i d'Informació sobre la Dona (CREDIF), en tant que disposa de les bases de dades relatives a la participació femenina de tots els àmbits i per a tot l'espai magribí.

Es tracta d'un establiment públic, de caràcter no administratiu però sota tutela estatal, creat el 1990. El seu objectiu és consolidar l'exercici efectiu dels drets de les dones i, la seva missió, observar i avaluar la posició de la dona, tot jugant un paper d'intermediari entre les institucions governamentals i no governamentals. Porta a terme i dóna suport a estudis sobre la situació general de les dones i el seu estatut en la societat tunisiana; compila dades i elabora estadístiques sobre la matèria i en promou la difusió; emet dictàmens als departaments i organitzacions que els sol·liciten relatius a la condició de la dona; participa a títol consultiu en la labor dels òrgans instituits pels poders públics per estudiar, organitzar i sostenir les accions dirigides a la millora de la situació de les dones; n'elabora informes

periòdics sobre l'evolució, i proporciona la seva base de dades als departaments i organitzacions relacionades amb la matèria.

Els principals instruments dels quals disposa són:

- L'Observatori de la condició de la dona, una eina d'observació i avaluació permanents de la condició de la dona que utilitza estudis i enquestes realitzats des de diferents perspectives, elabora informes anuals sobre grups específics de població i temàtiques particulars; i organitza seminaris nacionals o regionals per verificar la pertinença dels indicadors disponibles o de les metodologies seguides. Entre les seves funcions s'inclou la sensibilització de les instàncies de planificació i decisió sobre la necessitat d'integrar la perspectiva de gènere en els processos de planificació i en l'elaboració i avaluació dels programes d'acció i desenvolupament.
- “Bchira Ben Mrad”, una base estadística de dades desagregades per gènere. Aquestes dades són definides en funció dels indicadors retinguts en el seguiment de l'evolució de la condició de la dona en comparació amb la de l'home.
- Les bases de dades i xarxes de la informació sobre la dona. Es tracta d'una base de dades bibliogràfica, amb una biblioteca informàtica que dona accés a les bases de dades sobre la dona a Tunísia, Magrib, el món àrab i el francòfon. Gràcies a convenis amb diverses institucions dedicades a la dona a Tunísia, Algèria i Marroc, CREDIF ha creat les següents xarxes:
 - * Réseau d'Information sur la Femme (RIF) que té el CREDIF com punt focal. A Tunísia funciona com coordinador entre organitzacions governamentals i no governamentals i disposa d'un fons documental sobre la dona.
 - * Réseau Maghrébin d'Information sur la Femme (REMIF) que relaciona els organismes tunisians, marroquins i algerians que disposen de fons documentals sobre la dona, i sobre els quals el CREDIF actua com a centre coordinador.

- El diari del centre Info-CREDIF que informa sobre l'evolució de la situació de les dones, tant a nivell nacional com internacional.
- Un instrument de seguiment de la imatge de la dona en els mitjans de comunicació tunisians, eina d'avaluació d'aquesta imatge tant pel que fa als mitjans escrits com audiovisuals. També serveix de marc per a una anàlisi del contingut dels missatges emesos a fi de permetre estudiar l'evolució dels rols i de l'estatut de la dona en la societat tunisiana, així com la seva presència als mitjans.
- Finalment cal citar, entre d'altres activitats gestionades pel CREDIF, la Càtedra UNESCO de la condició de la dona, cicles de formació dirigits a planificadors a nivell nacional ("Dones Quadre: Liderat i gènere") i regional (Gènere, població i desenvolupament"), amb la col·laboració del FNUAP que ha elegit el CREDIF com a centre d'excel·lència en la matèria, en el marc de la cooperació Sud-Sud, amb cursos teòrics de 3 setmanes i viatges d'estudis de 10 dies en els quals els participants es familiaritzen amb la integració efectiva del gènere en les instàncies planificadores tunisianes.

Com podem veure, l'entorn institucional sembla cobrir tots els fronts i oferir una imatge idònia per a la col·laboració. Tanmateix, ja s'han assenyalat les limitacions de la seva actuació, i la contradicció que suposa una estructura tan sofisticada en front d'unes organitzacions de base, l'activitat de les quals és reprimida i restringida.

Pel que fa a les associacions que podrien jugar un paper en futurs projectes a Tunísia, caldria tenir ben presents les limitacions exposades si es volen evitar friccions amb el Govern i al mateix temps mantenir-hi relacions. Potser s'haurien de tenir en compte totes les organitzacions de dones, tant les dependents del govern com les independents, perquè unes i altres són fortes en els seus respectius àmbits. Fet al qual ha contribuït en gran manera la política governamental, que aparentment no va trigar en adonar-se que totes les associacions de dones s'oposaven sense excepció a una deriva fona-

mentalista, el triomf de la qual hauria compromès seriosament les fites assolides fins aquell moment. És per això que, des de les instàncies oficials, s'ha procurat sempre encoratjar el desenvolupament de les organitzacions femenines.

A més a més, és necessari constatar que, d'acord amb els informes consultats, totes les organitzacions han col·laborat a la consecució d'objectius comuns. Així per exemple, la xarxa "Rihana" inclou ambdós tipus d'organitzacions.

Existeix almenys una organització progovernamental, la participació de la qual s'hauria de considerar: la Unió Nacional de la Dona Tunisiana (UNFT), fundada per l'ex-president Bourguiba. La UNFT ha organitzat amb ocasió de la recent cimera de la informació i la comunicació a Tunis unes jornades paral·leles en les quals s'analitzava l'aplicació de les noves tecnologies sota la perspectiva de gènere. Ha col·laborat amb les institucions internacionals USAID, UNESCO, UNICEF, OMS, FNUAP, PUD, FAO i CEE, i amb les ONGs La Paz, OXFAM-OCSD i AGFUND.

Tot i que el seu caràcter és predominantment assistencial i no s'ajusta al perfil buscat d'organitzacions implicades en la promoció de la dona a l'esfera política, les seves especials circumstàncies potser farien recomanable la seva inclusió (per tal d'evitar els recels governamentals).

Si analitzem les organitzacions estrictament independents, hem de prendre en consideració una xarxa dotada de característiques especials. El 1993 es va instal·lar a Tunis la seu del CATWAR (Center of Arab Women for Training and Research), una institució regional que acull 22 països àrabs, l'objectiu de la qual és realitzar estudis i investigacions sobre temes de gènere en el món àrab. Atès que és una organització regional, no té –en principi– implicacions polítiques en els assumptes nacionals. La xarxa està oberta a institucions governamentals i no governamentals, així com a institucions acadèmiques i centres d'investigació. Dins de la xarxa hi ha diferents grups de treball, un dels quals tracta precisament de l'accés a les instàncies de decisió. En el marc de la xarxa s'organitza una reunió anual, dedicada en cada ocasió a una temàtica diferent. L'any passat

aquesta reunió va tenir lloc a Tunis i com a tema monogràfic va tractar sobre les bones pràctiques i estratègies.

En referència a altres organitzacions també de caràcter independent, hem de considerar, sens dubte, l'Associació Tunisiana de Dones Demòcrates (ATFD), nascuda a recer del moviment feminista tunisià i amb estatut consultiu davant l'ECOSOC. Es defineix com una associació autònoma, la qual cosa li suposa força problemes: locals vigilats per la policia, retirada de passaport a les seves militants, prohibició de publicar informes i dificultats de tota índole semblen ser moneda corrent en el decurs de les seves activitats. Desenvolupa el treball en el marc de comissions permanents, entre les quals es podrien citar les d'informació i comunicació, la d'assumptes jurídics i la de dones i política.

Destaca en el seu programa, com a principis rectors, l'autonomia en relació a totes les forces polítiques, la pluralitat, el laïcisme, la solidaritat, la lluita per l'eliminació de tota forma de discriminació contra les dones i el reconeixement de la seva plena ciutadania sense restriccions, i la promoció i participació de les dones en la vida social i política.

Les seves activitats se centren en l'organització de trobades, seminaris i col·loquis relacionats amb els principis citats, campanyes d'informació i sensibilització, tallers de formació, o la publicació d'estudis i informes.

En el pla internacional, és membre fundador del Fòrum de dones àrabs AISHSA, en el qual, entre d'altres països, hi participen organitzacions no governamentals de Tunísia, Marroc i Algèria. També forma part del Col·lectiu Maghreb Egalité i participa en el grup de treball sobre els drets de les dones en el marc de la Xarxa Euromediterrània dels Drets Humans. En qualitat d'organització membre d'aquestes xarxes va participar a Beijing 95 i va ser coordinadora al 2000 de la Marxa Mundial de les Dones.

L'Associació de Dones Tunisianes per a la Recerca i el Desenvolupament (AFTURD) agrupa investigadores implicades en la promoció de la reflexió crítica i constructiva sobre la condició de la dona a Tunísia. Entre els seus objectius trobem el de portar a terme

estudis sobre la integració de les dones en el desenvolupament, així com el d'afavorir la participació de les dones en la concepció i la realització de projectes amb aquesta finalitat. Va participar en la Marxa Mundial de les Dones i també va ser present a Beijing 95, al Caire 94 i a la Conferència Mundial de Drets Humans de 1993.

És també d'interès el MACMAG GLIP (Machreq/maghreb Gender Linking Information Project), un fòrum per a la capacitat, comunicació i intercanvi sobre temes de gènere en el món àrab (projecte del CRTD-A-Collective for Research and Training Action-, una xarxa d'organitzacions de dones àrabs amb seu a Beirut i que constitueix un referent en el món àrab en tot el que fa referència a qüestions de gènere) i centre a Tunísia del col·lectiu Mahgreb Égalité.

Caldria citar també l'Espai Tanassof, creat en el marc del projecte "Accions positives per als drets de ciutadania de les dones i la igualtat d'oportunitats en el Magrib", que té el suport de la Comissió europea i l'IMED (Institut per il Mediterraneo) i és gestionat per ATFURD. Els seus objectius són informar, formar i sensibilitzar les dones sobre l'exercici dels seu drets i de la seva plena ciutadania. L'Espai Tanassof va néixer com un projecte d'associació entre organitzacions de la societat civil que operen en aquesta matèria. En el marc de l'Espai s'han creat punts d'informació i ajuda per a les dones (assessoria jurídica), s'han portat a terme cursos de formació per a dones que desenvolupen les seves activitats en el marc d'associacions, organitzacions no governamentals i sindicats, sobre diverses matèries (des de noves tecnologies, drets polítics, o gestió eficaç de recursos d'organitzacions no governamentals) i s'han portat a terme diversos seminaris transnacionals, entre els quals caldria destacar el celebrat al juny de 2002 sobre "la ciutadania i les dones a Tunís: drets i realitats".

L'ATFD ha participat en algunes activitats de l'Espai Tanassof, en el qual també s'han integrat altres organitzacions no governamentals algerianes i marroquines.

Caldria citar també dues organitzacions més, tot i que no estan únicament relacionades amb els temes de gènere.

La primera és la Lliga tunisiana dels Drets Humans (LTDH). Té a càrrec seu 40 seccions, cadascuna amb un centenar d'associats, i cobreix la totalitat del territori nacional. Segons els seus estatuts, les prioritats de la organització són la defensa de les víctimes de violacions dels drets humans, el suport a les organitzacions no governamentals que actuen en aquest esfera, la mobilització intergovernamental en defensa d'aquests drets (participa en diversos organismes intergovernamentals de caràcter regional) i la labor d'informació i sensibilització sobre la situació a Tunísia. La Lliga gaudeix d'un gran prestigi i reconeixement internacionals. Així, tant directament com a través de la FIDH (Federació de Lligues de Drets Humans) ha col·laborat i rebut suport de diverses institucions públiques estrangeres (des de la Comissió Europea a diversos ministeris d'afers estrangers) i d'associacions i fundacions (Fundació Henrich Boell, Fundació Jean Jaurés, Fundació sueca per als Drets Humans, Fundació Westminster...).

Atès el seu caràcter independent del govern i la seva posició en defensa dels drets humans, la LTDH sempre ha estat en el centre de la polèmica estat-societat civil. Fins i tot algunes de les reformes legislatives restrictives podrien ser atribuïdes específicament a aquests enfrontaments.

Un dels objectius declarats de la Lliga és la defensa dels drets de les dones, com a part integrant dels drets humans en general. En el marc de la FIDH participa en el Grup d'Acció per als drets de les dones coordinada per Shirin Ebadi, premi Nobel de la Pau 2003. Un dels propòsits que van conduir a la creació d'aquest grup fou la promoció d'una acció coordinada de les organitzacions no governamentals implicades en la defensa dels drets de la dona per aconseguir l'aplicació efectiva de la CEDAW.

Totes les accions, en aquest context –estudis, campanyes de sensibilització, participació en xarxes internacionals– són portades a terme per la Comissió dels drets de les dones, creada en el marc de la LTDH.

La segona, encara que no pugui ser considerada com una organització independent, és el Comitè Nacional de la Dona Treballa-

dora, creada en el marc de la Unió General de Treballadors Tunisians (UGTT) al 1991, i que representa a les dones dins del sindicat de major implantació en el país, un sindicat pròxim al poder. Les actes de constitució d'aquest Comitè defineixen entre els seus objectius la lluita per la igualtat de gènere en les relacions laborals i en les condicions de treball i la promoció del paper de la dona en la societat a través de la implicació activa en organitzacions de treballadors i sindicats.

Aquest comitè ha elaborat diversos estudis i organitza de forma regular seminaris i activitats de sensibilització. La labor que du a terme, tot i tractar-se d'un sindicat "oficialista" no es pot menystenir. Cal considerar que ni tan sols la meitat de les treballadores tunisianes estan sindicades i només un 1% dels membres dels comitès directius dels sindicats són dones.

S'ha considerat adient la menció d'aquestes organitzacions perquè si bé entre els seus objectius no es troba explícitament la promoció de la presència de les dones a les instàncies de decisió, el respecte dels drets humans i dels drets sindicals és un pas ineludible per assolir aquesta presència.

Per últim, s'hauria d'assenyalar que la majoria de les organitzacions independents mantenen forts vincles entre elles, i participen sovint de forma conjunta en campanyes i activitats diverses relacionades amb la defensa dels drets de ciutadania de la dona.

Després d'aquesta anàlisi sobre el moviment associatiu i tenint també present la situació política a Tunísia, es podrien fer diverses consideracions.

Si bé és veritat que la situació de la dona a Tunísia és comparativament millor que a la resta de països de majoria musulmana, i si també s'ha de reconèixer que a Tunísia el moviment associatiu està força estructurat, la qual cosa evidencia l'existència de una societat civil activa, no és menys cert que aquests dos trets s'emmarquen en un context polític força restrictiu.

Les banderes de la defensa dels drets de la dona i de la promoció de l'associacionisme són sovint les coartades a les que recorre el règim per emascarar les contínues violacions de principis democràtics bàsics.

Malgrat tot, i tenint sempre present aquesta dada, s'ha de reconèixer que les iniciatives que es poguessin emprendre per afavorir una major presència de les dones a la política tunisiana es trobarien amb certes condicions favorables.

Des del punt de vista institucional, s'ha de destacar l'existència d'organismes públics força actius i amb bastant experiència en la matèria. D'entre aquests organismes, ressaltaria, d'una banda, el Consell Nacional Dona i Família (CNFF), atès que un dels seus objectius és la promoció de la igualtat d'oportunitats, i, de l'altra, el Centre d'Investigacions, Estudis de Documentació i d'Informació sobre la Dona (CREDIF). Tot i que aquest centre es troba sota tutela estatal –és a dir, sota el control del govern–, s'ha de reconèixer que gaudeix de prestigi, tant a nivell nacional com internacional, i que les seves bases de dades i els estudis que du a terme són una referència en matèria de gènere.

En el marc associatiu, s'ha de tenir especialment en compte l'experiència de l'ATFD i l'AFTURD. Aquestes dues associacions no només porten a terme projectes en el marc nacional, sinó que també han participat en iniciatives de caràcter regional. Ambdues tenen una forta implantació i ja han col·laborat anteriorment amb organismes internacionals. Per a la identificació d'estratègies i dels recursos humans amb els quals es podria comptar, s'hauria de tenir present la seva col·laboració.

De totes maneres, tota intervenció que compti amb la participació d'organitzacions de caràcter independent –sobretot pel que fa a l'ATFD o a la LTDH– hauria també d'incorporar la presència governamental per tal d'evitar les reticències del règim. La mateixa consideració s'hauria de fer, i potser de forma encara més clara, si les possibles actuacions que es preveuen inclouen accions amb dels partits polítics.

De fet, considero que a Tunísia no seria viable cap iniciativa que no compti amb el vist i plau de les autoritats. La societat civil està fortament controlada pel govern i tota iniciativa que potencialment pogués escapar d'aquest control es trobaria amb fortes traves oficials.

Finalment, ressaltaria dos altres trets que s'haurien de tenir en compte. Per un costat, la presència de xarxes d'organitzacions que han permès i permeten la coordinació d'activitats en la matèria. I per l'altre costat, les iniciatives que en el marc de diferents programes comunitaris es duen a terme als països de la Mediterrània, i també a Tunísia, i que es veuran ampliades, especialment a partir del 2007, amb l'entrada en vigor del nou reglament financer de la UE –que instaurarà la Política de Veïnatge com un pilars de l'acció exterior comunitària.

3.2. Marroc

Com s'ha vist en les pàgines anteriors, un dels trets característics del règim polític instaurat al Marroc és la cohabitació de dos sistemes dins d'una mateixa estructura: d'una banda, un sistema pluralista i modern; de l'altra, un sistema d'origen feudal, el Makzen, representant de la tradició.

La convivència d'aquestes dues formes de poder antitètiques implica l'existència d'una dualitat contradictòria de estructures de pensament –i de poder–, que es fa sentir de forma especial amb referència a l'estatut de la dona.

No obstant, també s'ha vist com l'evolució dels últims anys en matèria d'igualtat de gènere es podia valorar de forma positiva. Malgrat que la igualtat en molts àmbits continua essent només formal –i en alguns, ni tan sols formal–, el procés de democratització començat amb l'arribada al tron de Muhamad VI s'ha vist reflectit en una certa millora de l'estatut de la dona. I, de la mateixa manera, s'ha fet sentir en l'expansió del moviment associatiu.

Pel que fa al marc jurídic en el qual ha de desenvolupar-se l'activitat de la societat civil, s'ha de reconèixer que la reglamentació és, comparativament, molt més oberta que en la resta del Magrib.

Al Marroc el principi de llibertat d'associació ha quedat menys desvirtuat que en altres països de l'entorn. En tots ells s'assimilà

inicialment un model teòric instituït arran de la independència, hereu del model francès, que regulava partits i associacions sota el principi declaratiu (n'hi havia prou amb l'expressió de la voluntat de constituir un grup perquè aquests obtinguessin el reconeixement legal). Aquest principi, que ha evolucionat de manera desigual en els diferents països de la regió, ha tingut al Marroc una orientació menys autoritària que a Tunísia o Algèria, on s'ha decantat cap a una evolució –regressiva– que ha conduït a l'aplicació d'una doble via, teòricament declarativa però en la pràctica marcada per la imposició d'obstacles administratius que de facto fan de l'autorització la pedra angular del sistema.

Així, l'article 2 del Dahir de 1958 sobre el Dret d'associació declara que “les associacions de persones poden formar-se lliurement i sense autorització”, i remet a l'article 5 per a la determinació dels requisits i documents que han d'acompanyar la declaració de la constitució.

El principi declaratiu s'aplica també a la constitució d'unions o federació d'associacions. En l'article 14 s'estableix de forma explícita que resulta aplicable a les unions i federacions el règim general de les associacions, i es preveu únicament la necessitat d'informar-ne, amb els mateixos requisits sol·licitats per a la constitució, sobre l'adhesió de nous membres.

Tanmateix, tampoc al Marroc ha mancat una certa desconfiança cap el fenomen associatiu, una desconfiança que es veu reflectida en l'equivalència inicialment establerta entre partits i associacions (regulats de forma conjunta en el Dahir de 1958).

No obstant, la legislació marroquina, a diferència de la tunisiana o la algeriana, que obliga a les associacions a encaixar en alguns dels tipus d'associacions prefixats, deixa legalment indeterminada la classificació dels tipus d'associació il·lícits.

Per bé que no per això l'administració deixa d'intervenir en la determinació dels seus objectius. Es podria citar com exemple, el rebuig recent de la declaració de constitució d'una associació marroquina formada per diplomats a l'atur, sota el pretext que l'objectiu de l'associació era de caire “reivindicatiu”.

En certa manera, així, juntament amb una certa flexibilitat de la regulació, ha conviscut una pràctica administrativa que ha desvirtuat la consagració del principi declaratiu.

D'altra banda, s'ha de tenir ben present que la discrecionalitat administrativa és possible pels termes en què ha estat redactada la llei. L'article 3 declara il·legals i nul·les de ple dret les associacions amb objecte il·lícit, contrari a les lleis, però també totes aquelles que atemptin "contra els bons costums". I, naturalment, la regulació no determina –per què no resulta possible fer-ho– quins objectius podrien atemptar contra aquests.

La desconfiança del legislador també es deixa sentir en els articles dedicats a l'activitat econòmica de les associacions. Segons la legislació, les associacions poden posseir i administrar les cotitzacions dels seus membres (sempre i quan no siguin superiors a 240 dirhams), els locals i materials necessaris per a l'administració i els immobles "estrictament necessaris" per al compliment dels seus objectius. Tot i que es preveu la possibilitat de rebre subvencions públiques, si no s'hi té accés, la viabilitat financera de moltes associacions resulta força complicada.

A més a més, encara que a la llei s'hi determinen els controls comptables, en el cas de rebre subvencions de caràcter públic, no es fixen les condicions que les associacions han de complir per tenir-hi accés.

Malgrat que a la llei tampoc no es mencionen les possibles donacions privades, el fet de limitar les cotitzacions dels membres i aquesta manca de referència apunta a l'exclusió d'aquesta possibilitat.

La normativa sobre els recursos econòmics de les associacions és més flexible en el cas d'aquelles a les quals es reconeix el caràcter d'utilitat pública. No obstant, aquest reconeixement està sotmès a un expedient administratiu previ, sense que la legislació determini les condicions que han d'acomplir les associacions per poder sol·licitar-lo.

Pel que fa a la normativa aplicable a les associacions estrangeres, cal assenyalar que en aquesta també s'hi institueix el principi decla-

ratiu, excepte, però, per als casos de les unions o federacions que han de ser autoritzades mitjançant decret.

Tanmateix la possibilitat d'ingerència pública en les activitats d'aquestes és molt més gran que en les de les associacions nacionals. Després de fixar en l'article 21 el tipus d'associacions que es consideren estrangeres, en l'article següent, s'autoritza als governadors a requerir en tot moment la informació per escrit sobre la seva seu, els seus objectius, o sobre la nacionalitat dels seus membres, administradors o dirigents.

A més, les autoritats administratives disposen d'un termini de tres mesos per impugnar la constitució d'una associació estrangera, la modificació dels estatuts, els canvis en el personal de direcció o administració o la creació de noves filials. En aquest darrer cas, el principi d'autorització passa al davant del declaratiu.

Finalment, i en matèria de dissolució, la regulació aplicable és comuna a les associacions nacionals i estrangeres. Segons l'article 7, en els casos de nul·litat previstos en l'article 3, així com en qualsevol supòsit en el qual es consideri que les activitats d'una associació atempten contra l'ordre públic, la seva dissolució pot ser dictada pel tribunal regional, a instàncies de la fiscalia o de qualsevol persona interessada.

A la normativa no es preveu la suspensió temporal de les activitats de les associacions ni s'estableix si existeix o no recurs en contra d'aquesta decisió judicial.

En referència al marc institucional, cal reconèixer una clara evolució positiva. En els darrers anys, s'han produït diverses reformes legals que han permès la creació d'institucions específiques per a la promoció de la igualtat de drets i oportunitats.

El 1998 es creà la secretaria d'Estat per a la Família, la Solidaritat i l'Acció Social (SEFSAS), que depèn del Ministeri d'ocupació i Acció social. El Pla d'Acció aprovat per aquesta institució per al període comprès entre el 2003-2007 definia així els seus objectius:

- Avaluació de l'aplicació de les reformes efectuades en matèria d'igualtat i, en especial de la nova regulació establerta en el

Codi de la Família, així com participació en les campanyes d'informació i de sensibilització sobre els drets consagrats en la nova normativa.

- Desenvolupament d'una col·laboració activa amb el moviment associatiu per a la promoció de la igualtat d'oportunitats,
- Coordinació entre les diferents institucions públiques per integrar de forma transversal la perspectiva de gènere en el procés de planificació i aplicació de polítiques estatals.
- Coordinació entre les actuacions públiques i privades portades a terme per lluitar contra la violència de gènere.

Ha dut a terme diferents projectes en col·laboració amb institucions nacionals i internacionals, entre els quals es podrien citar: el projecte "Gènere i desenvolupament" (amb el UNFPA, el PNUD, UNIFEM, i el govern italià), en el qual també participaren organitzacions no governamentals; conjuntament amb la GTZ (cooperació tècnica alemanya) està realitzant des del 2003 –i fins el 2006– un projecte per a la integració de la perspectiva de gènere en l'aplicació de les polítiques públiques i amb UNIFEM, el Banc Mundial i el Ministeri de Finances per a la inclusió d'aquesta perspectiva en el marc concret del disseny dels pressupostos de l'Estat.

Un dels projectes que subratllaria de forma especial, és el que la SEFSAS va realitzar amb finançament del Programa MEDA –"Suport al desenvolupament i a la integració social"– i que va permetre la creació l'any 2004 del Centre Marroquí d'Informació, Documentació i Estudis sobre la Dona (CMIDEF). Aquest centre va ser creat amb l'objectiu de permetre la recopilació i la difusió d'informació en matèria d'igualtat de gènere, així com per a la realització d'estudis sobre la situació de les dones al Marroc. Entre les seves funcions també s'haurien de mencionar l'assessorament a les institucions públiques en l'execució de les polítiques de promoció de la condició de la dona i la coordinació d'accions, tant a nivell nacional com local, mitjançant la col·laboració amb les organitzacions de la societat civil.

Encara en el marc institucional, i des de l'any 2000 es podrien mencionar també altres iniciatives, com el projecte de la Direcció General d'Estadística (amb suport del PNUD i l'UNIFEM) per introduir la perspectiva de gènere en el conjunt d'indicadors estadístics; la creació per part del Ministeri d'Educació Superior i Recerca Científica d'unitats de recerca i doctorats consagrats als estudis de gènere en diferents universitats marroquines i de la càtedra "Dones i desenvolupament" a la universitat de Rabat; o la creació d'una Comissió interministerial de caràcter permanent per estudiar les modalitats d'aplicació del Pla d'Acció per a la integració de la dona al desenvolupament (1998-2000) i després, de la estratègia nacional de promoció de la dona (2000-2002).

Tot i que es reconeix que els avenços en el pla institucional indiquen una evolució positiva, el funcionament i eficàcia dels mecanismes institucionals instaurats reben encara una valoració força crítica. Així, en l'estudi realitzat sota la coordinació de l'ADFM (Associació Democràtica de Dones del Marroc) per analitzar els progressos realitzats en l'aplicació del Programa d'acció Beijing (Beijing+10)¹ s'assenyalen els límits de la institucionalització dels mecanismes de promoció de la dona.

Es destaca l'absència d'un mecanisme central de promoció de la dona i el baix nivell d'efectius i de recursos consagrats als mecanismes existents, així com l'absència d'un Pla d'Acció Nacional.

Per un altre costat es subratlla que la falta d'institucionalització i de mandat clar per a una coordinació transversal de les polítiques de gènere, el gran nombre d'actors implicats i la dispersió de les accions empreses afebleixen l'impacte dels programes que es duen a terme. Per aquesta raó consideren que, en un moment on els projectes i els programes es multipliquen i diversifiquen, en un context de democratització i de vigorització de la societat civil,

¹ Publicat el juny del 2004 i realitzat amb la col·laboració de l'Associació Iniciativa per a la Protecció dels Drets de les dones (IPDF), l'Associació marroquina de Planificació Familiar (AMPF) i el Centre d'Assistència per a les Dones Maltractades.

seria vital la creació d'un mecanisme que pogués donar coherència a les diferents actuacions.

S'ha de tenir present que aquestes mancances institucionals també afecten al diàleg entre l'Estat i les organitzacions no governamentals implicades en la defensa dels drets de les dones, ja que no existeixen canals clars de comunicació i concertació entre les associacions i les institucions públiques (el projecte de creació d'una Comissió Nacional per reunir a representants de la societat civil i dels diferents ministeris, anunciat l'any 1999, no ha arribat a materialitzar-se).

Pel que fa a la Comissió Interministerial indiquen que ha deixat pràcticament de funcionar i en relació amb la Direcció General d'Estadística, encara que reconeixen els esforços realitzats, consideren que encara hi ha molts sectors de gran importància sobre els quals no existeixen dades.

Si passem a l'anàlisi del naixement i de l'evolució del moviment associatiu femení al Marroc, s'hauria de fer una precisió.

Si es parla d'associacionisme femení amb caràcter general, s'hauria de dir que aquest existia al Marroc bastant abans de la independència. Ara bé, les associacions que existien tenien caràcter informal i bàsicament assistencial.

No obstant, si ens referim a l'associacionisme en el marc del moviment d'alliberació de la dona, és a dir, a les associacions implicades en la defensa dels drets de les dones i en la promoció de la igualtat, les primeres associacions es crearen al Marroc a mitjans dels anys 80 (la primera associació de dones –la Unió Nacional de Dones Marroquines (UNFM)– fou creada l'any 1969, però des del poder i amb un caràcter eminentment assistencial).

Aquestes primeres associacions es nodriren de les activistes feministes que durant la dècada anterior s'havien implicat en l'activitat dels partits polítics de centre-esquerra. En la seva majoria, provenien de les classes mitja i alta i posseïen un alt nivell de formació.

L'abandonament de l'activitat política es degué a la constatació clara que les demandes de les dones no havien format ni formaven part de les prioritats de l'agenda política. Per aquesta raó, decidiren fer sentir les seves reivindicacions al marge de la via política tradicional.

En un estudi sobre el moviment feminista al Marroc, Rabea Naciri² distingia dos tipus d'associacions entre aquelles que es varen fundar a partir dels anys 80. Un primer grup que estaria integrat per organitzacions feministes les membres de les quals provindrien dels partits polítics però amb una actuació bastant independent respecte a la d'aquests últims. I un segon tipus d'associacions, composta bàsicament de les seccions femenines dels partits polítics.

Dins del primer grup es situarien organitzacions com l'Associació Democràtica de Dones del Marroc (ADFM), el Col·lectiu 95 Magrib Igualtat, l'Associació Marroquina per als Drets de les Dones (AMDF). En el segon tipus trobaríem l'Organització de la Dona de l'Istiqlal, tradicionalista, o la Unió per a l'Acció Femenina.

Segons Naciri, la primera classe d'associacions té un discurs més radical i les seves accions s'orienten a la lluita contra tota discriminació per raons de gènere, des de les desigualtats en matèria de drets civils, la violència contra les dones o l'assetjament sexual.

La segona classe, que manté lligams de caràcter orgànic amb els partits polítics, posa l'accent del seu discurs en interessos més immediats de les dones i es centra en aconseguir l'efectivitat dels drets ja reconeguts en la legislació vigent i en diferents iniciatives, que van des de la lluita contra la pobresa o l'analfabetisme, el reconeixement dels drets en el marc familiar o la participació de les dones en política.

S'ha de dir, tanmateix, que les associacions de caràcter independent, tot i centrar el seu discurs en la lluita per un canvi radical –d'arrel– del paradigma patriarcal vigent, les seves actuacions també incideixen en els interessos immediats de les dones, com es veurà més endavant.

En el fons, els objectius d'ambdues classes d'associacions són convergents. Només difereixen en la seva forma d'organització i en el seu discurs. En el primer cas, s'emfatitza la igualtat de gènere com una condició inseparable dels drets humans i de la democràcia.

² "The women's movement and political discourse in Morocco". Rabea Naciri. UNRISD. Març 1998.

En el segon, els arguments subratllen la contribució que les dones poden fer al desenvolupament del país i, per tant, el paper que s'ha de reconèixer a les dones a la societat.

Aquestes associacions creades en els anys 80, tot i que varen haver d'enfrontar-se, especialment durant els primers anys de la seva existència, amb una oberta hostilitat, han aconseguit consolidar-se i esdevenir una *força d'interpel·lació* de primer ordre davant de l'opinió pública de les institucions i dels responsables polítics.

Com assenyala Houria Alami³, “la qüestió de les dones al Marroc sens dubte no hauria tingut la mateixa audiència sense l'acció de les associacions femenines, les quals han aconseguit, encoratjades per la mediació internacional, imposar-la com tema essencial de debat”.

I efectivament cal reconèixer el paper fonamental que han jugat aquestes associacions en els avenços recents en matèria de gènere. I no només per mitjà de les grans campanyes de mobilització (com les empreses per a la reforma de la Mudauana o abans de les eleccions legislatives del 2002), sinó també mitjançant les actuacions que realitzen regularment a molts diferents nivells.

Actualment existeixen un gran nombre d'associacions relacionades amb la promoció i defensa dels drets de les dones. A continuació citarem algunes de les que considero més rellevants. Ja sigui perquè han intervingut directament en programes i projectes relacionats amb la promoció de la presència de dones a les instàncies de decisió, o bé perquè les seves especials característiques (geogràfiques, d'organització,...) podrien permetre la seva intervenció en iniciatives d'aquest tipus.

En primer lloc, s'hauria de mencionar l'ADFM (Association Démocratique des Femmes du Maroc), fundada l'any 1985 i amb seu a Rabat, pionera d'aquest tipus d'associacions i una de les més actives i implantades.

Es declara feminista, autònoma i política –en el sentit estratègic de la paraula: no només pretén cobrir amb la seva actuació els

3 *Genre et Politique au Maroc*

interessos immediats de les dones, sinó que cerca un canvi profund de la seva condició, el reconeixement de la seva ciutadania.

Com ja s'ha comentat anteriorment, i malgrat que els objectius que es fixa no tenen caràcter assistencial, dedica una important part del seus recursos a la formació, a l'alfabetització i al suport jurídic de les dones, atorgant a aquestes accions de proximitat un important component pedagògic de sensibilització i de reforçament de la capacitat de les dones. Aquestes darreres característiques allunyen la seva actuació del camp assistencial i la situen en el marc de la defensa i promoció dels drets de les dones.

Entre els objectius que presideixen les seves accions ressalta l'assoliment de la plena participació de les dones a l'esfera pública, tant a nivell de l'administració com pel que fa a les instàncies de decisió política i econòmica.

Fou la coordinadora, de l'informe d'avaluació alternatiu sobre l'aplicació de Beijing+10 i col·labora de forma activa amb diferents organismes estrangers i organitzacions internacionals. Així, ha treballat amb la Fundació Sueca per als Drets Humans, la Fundació Friederich Eberth, la FNUAP, la Comissió Europea (en el marc del programa MEDA) i l'Ambaixada de França.

Al setembre del 2005 ha obtingut una subvenció del programa MEDA en el marc de la Iniciativa Europea per a la Democràcia i els Drets Humans per tal de dur a terme un projecte de consolidació de la democràcia representativa mitjançant un reforçament de la participació de les dones en política i en la gestió dels afers públics.

Una tasca que realitza en el marc de la seva actuació i que s'hauria de destacar per la seva importància, és el paper de coordinació entre diferents organitzacions no governamentals com a punt focal d'organitzacions internacionals que són presents al Marroc.

L'ADFM és el punt focal de MACMAG GLIP (Machreq/Maghreb Gender Linking Information Project), un fòrum per a la capacitat, comunicació i intercanvi sobre temes de gènere en el món àrab. Aquest fòrum és un projecte del CRTD-A (Collective for Research and Training-Action), una xarxa d'organitzacions de dones,

amb seu a Beirut, que constitueix un referent en matèria de gènere en aquest àmbit regional.

L'abril del 2001 MACMAG GLIP i l'ADFM organitzaren amb el suport de la Comissió Europea i Oxfam GB un seminari de caràcter regional a Rabat sobre Gènere, en el qual es dedicà un espai important a les formes de promoció de la participació política de les dones. Aquest seminaris s'organitzen de forma regular a diferents països.

Al desembre del 2004 l'ADFM organitzà, conjuntament la WLP (Women's Learning Partnership for Rights, Development and Peace), una altra trobada regional a Marràqueix a la qual assistiren membres de diferents associacions de dones d'Algèria, Líbia, Mauritània, Sudan i Tunísia.

L'objectiu de la trobada era el reforçament de la capacitat de les dones magribines per a participar com a líders actives en el procés polític de decisió sobre aquells temes que afecten de forma directa a la seva condició a tots els nivells. Entre els continguts del programa de formació que es dugué a terme es va incloure la "formació de formadors" –*training of trainers*–, és a dir, la formació en tècniques de capacitació per a poder instruir a la seva vegada a futures líders.

L'agenda es desenvolupà entorn de tres grans eixos: identificació i reforçament de les capacitats individuals de lideratge, tècniques de comunicació, i desenvolupament de tècniques de sensibilització i promoció de temes específics.

Les participants marroquines representaven organitzacions no governamentals de diferents zones del país. Pel que fa a les membres de l'ADFM el seu paper es centrà en les activitats dirigides al lideratge participatiu i al disseny i desenvolupament de campanyes.

Com a resultat d'aquesta trobada es publicà un manual de capacitació per al lideratge, en dialecte magribí.

Per donar continuïtat a les seves accions en el marc de la capacitació de les dones per accedir a les instàncies de decisió, l'any 1997 va creà el Centre per al Lideratge Femení (CLEF).

Un altra associació que s'hauria de mencionar és la LDDF (Ligue Démocratique pour les Droits des Femmes), activa des de l'any 1989 i reconeguda legalment el 1993. Aquesta associació agrupa 8 secci-

ons regionals (i n'hi ha tres més en procés de constitució), i treballa de forma estreta amb algunes associacions de caràcter específic, com el CIOFEM (Centre d'Information et d'Observation des Femmes Marocaines) –un observatori independent sobre l'evolució de la condició de la dona al Marroc, el qual du a terme tasques d'anàlisi i enquesta–, Espace pour l'Avenir i Action Solidaire et Réseau (LDDF-ASSISTANCE). Globalment, integra a uns 13.000 membres.

Defineix els seus objectius com la defensa dels drets de la dona per a aconseguir una millora real de la seva situació en els diferents plans socials, basant-se en el principi d'igualtat entre homes i dones i en la lluita contra tot tipus de discriminació.

Estima que, per aconseguir una millor protecció dels drets de les dones resulta imprescindible que les pròpies dones participin de forma activa en la seva defensa i promoció. Per aquesta raó, un dels eixos principals de les iniciatives que emprèn gira entorn d'activitats de conscienciació i sensibilització de les dones.

Per a l'assoliment d'aquest objectiu considera essencial el reforçament de la societat civil i la vigorització d'una cultura associativa fundada en els valors d'igualtat i de defensa de la ciutadania.

Ha participat de forma activa en les campanyes per promoure reformes legislatives que introdueixin el principi i drets reconeguts en les convencions internacionals signades pel Marroc

La seva estratègia d'actuació s'articula en dos direccions: d'una banda, la formació, i, de l'altra les campanyes sensibilització i mobilització. En aquest últim pla ha editat una casset en àrab destinada a les dones analfabetes per a informar-les sobre els drets que tenen reconeguts legalment i sobre com fer-los valer.

Ha organitzat diverses campanyes d'alfabetització, ha creat centres d'acollida i consell per a dones i ha efectuat diverses caravanes –deu en els últims quatre anys– que recorren de forma periòdica la perifèria rural del país per a promoure l'educació per a la igualtat i la ciutadania.

Per a la creació de centres d'alfabetització i per a les seves campanyes de sensibilització, ha comptat amb el suport financer de la Unió Europea.

L'AMDF (Association Marocaine pour les Droits des Femmes), amb seu a Casablanca va ser fundada l'any 1992. La seva actuació es dirigeix a la lluita contra tot tipus de discriminació contra la dona i a l'assoliment d'un reconeixement efectiu de la seva plena ciutadania.

De l'AMDF depèn el centre FAMA, creat amb el suport de la Comissió Europea (programa MEDA/IEDDH). Aquest centre ofereix serveis d'assistència jurídica, gestiona una biblioteca especialitzada sobre les dones i el seus drets i realitza de forma regular seminaris i conferències, per tal d'informar i de sensibilitzar a l'opinió pública sobre la situació de la dona, posant un especial èmfasi en les reformes legals necessàries per a l'obtenció de la igualtat.

Col·labora de forma regular amb altres associacions de dones –especialment amb l'ADFM i també ha treballat amb organismes internacionals, com el FNUAP –es podria citar el projecte Gènere i Desenvolupament, dut a terme entre l'any 1998 i el 2000–, el PNUD o l'UNIFEM.

La Comissió Europea, a més del suport per a la creació del centre FAMA, també ha atorgat a l'AMDF subvencions per a altres projectes, entre els quals es podria destacar el projecte *Mussauat* –igualtat–, ampli programa de sensibilització i suport a l'emancipació de les dones.

Recentment l'AMDF ha participat en la trobada d'organitzacions no governamentals magribines de dones, també finançada per l'UE, que es va celebrar a Tunísia coincidint amb la celebració de la cimera sobre la Societat de la Informació.

UAF (Unió de l'Acció Femenina), organització operativa des del 1983, nasqué com un grup informal amb el nom "Moviment 8 de març", donant lloc a l'UAF l'any 1987.

És la branca femenina de l'OADP (Organisation de l'Action Populaire et Démocratique) i compta amb 20 seccions regionals. Per consegüent, pertany al segon tipus d'associacions abans mencionades.

Els seus objectius s'estenen a diferents àmbits: l'abolició de tota forma de discriminació contra les dones des dels punts de vista jurídic, econòmic, social i cultural; la lluita contra la violència exercida

contra les dones; l'eradicació de l'analfabetisme; la integració de les dones a les instàncies de decisió.

Ha desenvolupat centres i programes d'alfabetització, campanyes de mobilització i sensibilització (avaluació i seguiment de la Conferència Beijing, campanya nacional en favor de la reforma de la llei electoral i de la implantació del sistema de quotes; campanyes de lluita contra la violència de gènere) i programes d'integració de les dones al desenvolupament.

Ha rebut suport de diferents organitzacions no governamentals espanyoles, com Intermon, en un projecte de formació integral a Fes; el MPDL –Moviment per la Pau, el Desarmament i la Llibertat–, per a la assistència jurídica i mèdica de dones víctimes de la violència; o el CIPIE –Centre per a la Investigació, la Promoció i la Cooperació Internacional– en projectes d'alfabetització, sensibilització i formació.

En les activitats relacionades amb la promoció de les dones a l'esfera política, ha col·laborat de forma regular amb Fes-Maroc, branca marroquina de la Fundació Friederich Ebert Stiftung.

El setembre passat obtingué una subvenció dins del programa MEDA/IEDDH per a treballar amb joves de Tetuan.

Un altra organització del mateix tipus és l'OFI (Organisation des Femmes Istiqlaliennes). Fundada com secció femenina del Partit del Istiqlal l'any 1980, organitza de forma regular seminaris i trobades sobre qüestions relacionades amb la igualtat de gènere i considera objectius de la seva actuació la conscienciació política i social sobre el paper de la dona així com la promoció de la seva participació a la vida política dels país.

Igualment caldria mencionar l'associació feminista Jossour –Fòrum de Dones Marroquines, creada l'any 1995 per un grup de dones de diferents procedència i formació i que es declara com una organització autònoma, tolerant i oberta a una reflexió pluridisciplinària sobre les qüestions de gènere.

La seva oficina de coordinació és a Rabat, però les membres del seu Consell d'orientació es troben a diferents ciutats del país (Casablanca, Meknés, Tànger o Agadir, entre d'altres).

Des del punt de vista sectorial, el seu treball s'organitza per mitjà de comissions funcionals (econòmica, cultural, d'estudis jurídics, de comunicació i de formació) i des del punt de vista geogràfic, a més de la oficina de coordinació de Rabat i del consell d'orientació, els membres del qual es troben a diferents zones del país, compta amb observatoris i seccions regionals.

Els seus objectius són la creació d'un espai d'intercanvi i d'actuació amb i per a les dones i la dinamització dels mecanismes existents per tal de reforçar els seus drets. Consideren vital per a aquest procés de reforçament la presència de les dones en les instàncies de decisió i, per aquesta raó, inclouen la promoció de la participació de les dones a l'esfera política entre un dels seus objectius principals.

Es podria dir que, encara que l'àmbit de la seva actuació sigui molt ampli, els dos eixos bàsics entorn dels quals giren les seves accions són l'estatut jurídic de la dona i dona i política.

Pel que fa al primer tema, realitza diferents cursos d'informació i formació jurídica per a dones, també du a terme estudis i informes sobre la qüestió i participa activament a les campanyes que s'organitzen per a introduir a la legislació marroquina els drets reconeguts a les convencions internacionals (així, ha participat activament en la campanya per a la reforma de la Mudauana).

Quant a la presència de les dones a les instàncies de decisió, ha participat a les iniciatives de la Fundació Friederich Ebert; també va estar molt activa en la campanya en favor de la instauració de la quota abans de les eleccions del 2002; i actualment està efectuant un estudi comparatiu dels comportaments polítics d'homes i dones al Marroc i està preparant un guia sobre els drets polítics de les dones.

ROFNOM (Réseau des Organisations Féminines du Nord du Maroc), fundada recentment a Tànger (febrer del 2005), centra la seva actuació a les províncies del nord del Marroc. Creada sobre un col·lectiu d'onze organitzacions que realitzen activitats relacionades amb la dona i el desenvolupament local, les seves intervencions es dirigeixen a diferents objectius: des del suport per al reforçament de les organitzacions femenines (per mitjà de la formació o del recolza-

ment de les seves iniciatives de base) a la creació de centres d'orientació jurídica a les províncies on és present.

Ha rebut el suport de CODESPA per portar a cap un projecte centrat en el desenvolupament socioeconòmic de les dones a Tetuan i també ha rebut suport del govern flamenc i de PEDRA (França).

IDPF (Initiative pour la Protection des Droits de la Femme) és una organització amb base a Fes, creada l'any 1998, l'objectiu de la qual és la lluita per a l'assoliment efectiu de la igualtat de gènere. La seva actuació es desenvolupa en tres àrees diferents: la lluita contra la discriminació, la promoció de la presència de les dones a la vida pública i la lluita contra la violència.

La seves accions es coordinen i desenvolupen per mitjà de dos centres: el Centre NAWAL Behlmer, centrat sobretot en les activitats contra la violència, el treball jurídic i la coordinació i un centre d'iniciatives i desenvolupament.

Proclama com una de les seves prioritats la descentralització i la democràcia local.

Aquest any ha organitzat un seminari de formació de formadors en matèria de promoció i sensibilització sobre els drets de les dones a les zones de Fes i Meknés.

Abans d'acabar, s'haurien de citar dos altres projectes associatius.

D'una banda, el Col·lectiu 95 Magrib Igualtat. Creat l'any 1991 a iniciativa de l'ADFM, reuneix diferents associacions de dones, intel·lectuals i activistes dels tres països del Magrib que aquí s'estudien.

Aquesta xarxa s'inscriu en la dinàmica del moviment feminista al Magrib i es creà amb l'objectiu de promoure una acció concertada abans de la 4ª Conferència Mundial sobre les dones, basada en un coneixement aprofundit de les realitats socioeconòmiques i polítiques del Magrib.

Abans de la Conferència publicà tres grans documents: un estudi sobre les condicions socials, econòmiques, polítiques i culturals de les dones al Marroc, a Tunísia i a Algèria⁴; un llibre blanc

⁴ "Les maghrébines, changements et pesanteurs".

sobre l'estat des les ratificacions, l'harmonització i l'aplicació de les convencions internacionals relatives als drets de les dones en aquests tres països; i una codificació igualitària de l'estatut de la família, recollida en cent punts.

Tot i que aquest col·lectiu va néixer en el context de la Conferència de Beijing, continua molt actiu i participa en moltes de les actuacions que es duen a terme amb caràcter regional en matèria d'igualtat. I els seus estudis són una referència en la matèria.

Des dels seus orígens, rep suport financer de la Comissió Europea i de la Fundació Friederich Ebert. Ha cooperat en els projectes que aquesta última ha portat a cap per a la promoció de la presència de les dones a les instàncies de decisió.

El segon projecte és el portal d'Internet Tanmia –desenvolupament, en àrab–, pàgina web consagrada a la cooperació al desenvolupament al Marroc. Aquest projecte va sorgir gràcies a la col·laboració entre la societat consultora d'Internet, “Morocco Trade and Service”, i l'Associació Marroquina de Solidaritat i Desenvolupament. També ha rebut el suport de la Fundació “Development Gateway”, consagrada des del 2001 a la promoció de la creació de xarxes d'associacions en els països en vies de desenvolupament i al finançament de projectes que integrin les noves tecnologies de la comunicació i de la informació.

Aquesta pàgina no només disposa d'una important base de dades que inclou referències a les associacions presents al Marroc i als projectes que s'efectuen, sinó que també és un veritable espai participatiu per als diferents actors marroquins implicats en accions per al desenvolupament –donants i receptors de fons.

De l'anàlisi que s'acaba de dur a terme, i si es tenen igualment presents les dades estudiades ens els capítols dedicats a la situació política i legal de les dones, es poden extreure algunes conclusions.

En primer lloc, s'ha de subratllar la riquesa del moviment associatiu femení al Marroc. I el dinamisme del moviment i el nombre d'associacions operatives s'expliquen en gran mesura com a conseqüència d'un context polític favorable.

El procés de democratització començat amb l'arribada al tron de Muhamad VI ha permès la creació d'importants espais de llibertat on la societat civil ha pogut desenvolupar-se. Si es parla més concretament de les associacions de dones, aquestes, a més de gaudir d'aquests recent conquerits espais de llibertat, s'han vist també afavorides per l'actitud del nou sobirà marroquí envers les qüestions de gènere (i pel convenciment que l'associacionisme femení pot jugar un paper important en la contenció del fonamentalisme).

Si bé es veritat i s'ha de reconèixer que encara hi ha desigualtats importants, com s'ha comentat a l'inici d'aquesta exposició sobre el moviment associatiu, s'han produït igualment avenços significatius.

Qualsevol iniciativa que es vulgui portar a cap en el marc de la promoció de la presència de les dones en la vida política, no només trobarà un moviment associatiu força estructurat i implantat, sinó també una actitud favorable per part de les autoritats. A despit de les contradiccions del règim marroquí, la instància suprema del poder, el rei, ha mostrat de forma reiterada una voluntat de canvi pel que fa la situació de les dones.

Per una altra banda, i malgrat les declaracions de molts polítics marroquins, l'opinió pública tampoc es mostra contrària a la presència de dones a les instàncies de representació del país. Segons una enquesta realitzada per l'ADFM l'any 2002, un 80% de les persones preguntades es mostraven favorables a la presència de dones al Consell de Ministres. En plantejar de forma general la implicació de les dones a l'àmbit polític, un 67% la consideraven positiva i només un 20% s'hi oposava.

Encara que s'ha de tenir present que aquesta enquesta fou realitzada en medis urbans, i que la situació a les zones rurals no és comparable, sí que és indicativa d'una evolució de les mentalitats. I, sobretot, els percentatges són molt reveladors.

Les diferències entre el medi urbà i el rural, determinarien l'accent de les intervencions: en el medi urbà, potser s'haurien de fer prevaler les accions de capacitació, mentre que en el rural, seria important donar prioritat a les mesures de sensibilització.

Tanmateix, les accions d'aquest tipus haurien també de tenir en compte als partits polítics. I en aquest context ja s'ha comentat l'actitud general envers la inclusió de les dones.

De fet, l'eclosió del moviment associatiu femení es degué en gran mesura a la decepció davant l'actitud dels partits, que va obligar a moltes dones a buscar canals alternatius de reivindicació. No obstant això, no s'ha d'oblidar que els partits polítics són un instrument essencial en un sistema democràtic i que són les decisions polítiques les que estructuraven i organitzen les societats. Així, tot i reconeixent l'important paper que han jugat les associacions en el context polític marroquí, s'hauria de considerar la importància de les iniciatives dirigides directament a augmentar la presència de dones als partits polítics.

En matèria de finançament s'hauria de ressaltar el paper dels fons comunitaris. Un dels principals donants a la zona del Magrib és la Unió Europea, en el marc del programa MEDA i de la Iniciativa Europea per a la Democràcia i el Drets Humans. I aquests fons comunitaris, amb la reestructuració dels programes d'intervenció exterior de l'UE –que entrarà en vigor el 2007– i amb l'adopció dels objectius del Mil·lenni es veuran notablement incrementats. Una part important del finançament comunitari ha estat destinat fins ara al reforçament de la societat civil i a projectes d'igualtat, en el marc del suport al procés per a la democratització.

Finalment i amb relació als recursos humans, s'haurien de tenir en compte la gran implantació i l'experiència de l'ADFM. I no només pel fet que ja ha realitzat projectes en el camp polític, sinó també perquè les seves iniciatives sovint es duen a terme de forma conjunta amb altres associacions (la qual cosa li permet tenir un coneixement de conjunt del moviment associatiu marroquí). No s'ha d'oblidar tampoc que es troba al centre de diversos projectes de caràcter regional.

Probablement els seus resultats de la seva experiència serien força importants a l'hora d'identificar possibles associacions i també a l'hora de determinar les zones d'intervenció.

3.3. Algèria

El cas algerià, si prenem com a marc de referència l'entorn del Magrib, presenta la regulació més restrictiva de l'associacionisme, alhora que la legislació més discriminatòria en referència a la dona. Una praxi quotidiana encara més restrictiva en aquests àmbits imposa dificultats addicionals a estratègies d'intervenció dirigides a fomentar la participació de la dona en la vida política local.

Certament, també aquí el poder ha tractat d'utilitzar l'associacionisme i el moviment feminista com aliats en front del fonamentalisme islàmic, l'amenaça del qual esgrimeix des de fa més d'una dècada per restringir les llibertats. Arran la fi del règim de partit únic del FLN, la llibertat associativa i el tema de la dona es van plantejar com a símbol d'una nova i prometedora era de llibertat; però en no haver-se produït canvis importants en aquests temes, la proclamada irrupció de la societat civil en l'escenari algerià s'ha limitat en gran mesura a la perpetració d'una trama fictícia creada des del poder amb objectius propagandístics.

En conseqüència, les condicions de vida de les dones no han millorat. Tampoc no s'han pres les mesures necessàries per fer evolucionar aquesta situació i, per aquesta raó, les reivindicacions de les poques organitzacions independents continuen centrant-se en les necessitats més immediates, en la defensa dels drets i llibertats més íntimament lligats a la dignitat de la persona. L'informe alternatiu presentat el 2005 al Comitè de la CEDAW pel Col·lectiu 95 Maghreb-Egalité reflecteix aquesta situació. Així, en els cent punts de l'informe, entre les reivindicacions exposades, no es menciona la problemàtica relacionada amb la participació política de les dones.

En canvi, sí que es fa una menció al problema de l'associacionisme femení: des del 1988, –data del començament de la suposada liberalització–, fins l'actualitat, només s'han constituït a Algèria 14 associacions femenines, que no superen el 4% del total d'associacions del país.

El discurs del moviment femení independent afirma que les desigualtats existents en l'àmbit familiar i en l'econòmic configuren un escenari en el qual no es donen les condicions mínimes per a la

participació política de les dones –percebuda com una col·laboració amb un poder refractari a tractar les reivindicacions bàsiques–, alhora que suposa córrer seriosos riscos en una situació on la seguretat és clarament deficitària i on cal enfrontar-se a patrons socials arcaics i radicalitzats.

Pel que fa al marc legal de l'associacionisme, s'ha de dir que la regulació algeriana ha controlat de forma rigorosa el moviment associatiu des de la independència. La circular de març del 1964 i l'ordenança del 1971, que regulaven la creació i el funcionament de les associacions, donaren uns amplis –i discrecionals– poders a l'administració.

L'ordenança del 1971 només autoritzava l'establiment d'associacions culturals, esportives, artístiques i religioses. En el seu article 2, a més, estipulava que la creació d'una associació requeria una triple autorització: la del ministeri de tutela, una segona del Ministeri de l'Interior i una tercera del representant d'aquest Ministeri a nivell local.

La regulació de l'activitat associativa no va ser recollida en una norma amb rang de llei fins el 1987. Aquesta llei experimentà, després de l'entrada en vigor de la Constitució de 1989, noves modificacions l'any 1990.

Tanmateix, aquesta nova regulació no suposà una flexibilització del marc legal prèviament establert en aquesta matèria.

La desconfiança del legislador envers un fenomen sobre el qual no vol perdre el control resulta evident en els termes de la llei.

Segons l'article 1, es considera associació a un conjunt de persones “que s'agrupen sobre una base contractual i amb un objectiu no lucratiu”. En aquest mateix article, es determina la possible natura de les seves activitats: professionals, socials, científiques, religioses, educatives, culturals o esportives. I es requereix la precisió en la identificació de l'objecte de les associacions i també la necessitat que la denominació de l'associació es correspongui perfectament amb el mateix.

Aquesta política restrictiva es veu igualment reflectida en les condicions que es requereixen per a l'adhesió a una associació, que a l'article 4 van més enllà de les normalment establertes –majoria

d'edat, nacionalitat i gaudir de la plenitud de drets civils— establint una nova condició, la de “no haver desenvolupat una conducta contrària als interessos de la lluita per l'alliberament nacional”, una menció hereva de la lluita contra el colonialisme, que pot ser interpretada de la forma més àmplia i perillosa.

Les limitacions consagrades en l'article següent respecte a les pròpies associacions no són menys restrictives: no solament es declaren nul·les de ple dret les que es fundin en un objecte “contrari al sistema institucional establert” o s'oposin a l'ordre públic o als reglaments en vigor, sinó aquelles l'activitat de les quals pugui ser considerada contrària als bons costums.

La Llei d'associacions de 1990 deroga el principi d'autorització establert per l'ordenança del 1971 i estableix un principi teòricament declaratiu per a la constitució d'associacions. Així, l'article 6 declara que “l'associació es constitueix lliurement per la voluntat dels seus membres fundadors”. No obstant això, els articles següents introdueixen unes restriccions administratives que el desvirtuen considerablement: l'autoritat disposa de 60 dies (a França, per exemple, aquest termini és només de 5 dies) per acceptar o no la constitució d'una nova associació, transcorreguts els quals s'aplicarà el silenci administratiu positiu, si bé no s'especifiquen els possibles recursos davant d'una resolució negativa. A més, s'ha de tenir en compte que el decret de febrer del 1988 sobre les associacions, que no ha estat derogat, requereix l'aprovació administrativa prèvia en el cas de les associacions que “tinguin una dimensió o una vocació nacional i que entrin en un domini d'activitats que pugui ser garantida per un servei públic”.

Per una altra banda, s'estableix un mínim de 15 membres per poder fundar una associació (al Marroc només són necessàries dues persones). A més, s'estableix la necessitat de publicació —a càrrec de l'associació— de l'existència d'aquesta associació en un diari nacional per poder fer valer la personalitat jurídica en front de tercers, i la presentació de l'expedient a l'autoritat corresponent (article 10): el Wali de la Wilaya per a les associacions de nivell local i el Ministeri de l'Interior per a les d'àmbit nacional.

Es determina una estricta separació entre partits polítics i associacions, i es prohibeix qualsevulla relació orgànica, estructural o financera (article 11).

En canvi, es permet la recepció de donacions i legats de particulars, “sempre que siguin compatibles amb l’objectiu fixat en els estatuts i amb les disposicions d’aquesta llei”(article 28). Pel que fa a les subvencions provinents d’associacions i d’organismes estrangers, el mateix article no les prohibeix, però les sotmet a l’autorització administrativa prèvia, que ha de verificar “l’origen, l’import, la compatibilitat amb l’objectiu fixat en els estatuts *i les possibles dificultats que els hi poden crear*”.

Les associacions declarades d’utilitat pública o d’interès general –que poden beneficiar-se de subvencions públiques– estan subjectes a un control extremadament minuciós per part dels òrgans administratius pertinents. A més, no s’estableixen les condicions per a obtenir la declaració d’utilitat pública, decisió de les autoritats que és doncs discrecional. Tampoc es determinen les condicions per accedir als ajuts públics.

De totes maneres, encara que no es mencionin, és condició indispensable la complaença amb el poder. Podrien servir com exemple, les declaracions del Ministre de la Solidaritat durant els debats pressupostaris del 2002, que d’una forma oberta declarà que “el govern no pot atorgar ajuts financers a associacions que no cessen de criticar les actuacions del President i la política del govern”.

La suspensió o la dissolució s’han d’acordar judicialment, a instància de l’administració o d’un tercer, d’acord amb el que s’estableix al títol III de la llei; malgrat que sigui un òrgan judicial l’encarregat de decidir sobre una possible suspensió d’activitats o sobre la dissolució d’una associació, la falta d’independència de la judicatura fa que, en molts casos, aquesta es limiti a confirmar la decisió ja adoptada prèviament per les autoritats públiques.

La regulació encara és més estricta pel que fa a les associacions internacionals, que necessiten de l’aprovació del Ministeri de l’interior per poder operar –una autorització que també és necessà-

ria perquè una associació nacional –les locals estan excloses– pugui adherir-se a una internacional.

La suspensió ve dictada per l'autoritat administrativa si l'associació no informa puntualment sobre les seves activitats, objectius, administració i gestió, així com sobre tot canvi sobrevingut en aquests àmbits. Aquesta decisió no és pot recórrer i té efectes immediats.

En matèria de sancions cal subratllar que la llei inclou en el títol V disposicions de caràcter penal. En el seu article 45, s'estableix que qualsevol persona que dirigeixi, administri o participi en una associació no autoritzada, suspesa o dissolta o que afavoreixi la reunió dels membres d'una associació que es trobi en qualsevol de les situacions anteriors, serà condemnat a una pena de presó de tres mesos a dos anys i/o a una multa.

Aquesta legislació restrictiva no es fa sentir sols en els entrebancs administratius i en l'absència d'un sistema de protecció de drets que minva considerablement la capacitat operativa de les associacions, sinó també en la capacitat de finançament de les associacions que, privades del possible suport de grups de caràcter polític i sovint també de les subvencions internacionals, es veuen limitades a dependre de les possibles subvencions de l'Estat, que a la seva vegada estan condicionades a l'aprovació d'un expedient de declaració d'utilitat pública que s'atorga de forma discrecional i que posa en perill la seva independència.

Pel que fa al marc institucional, el Consell Nacional de Dones, instituït per introduir la perspectiva de gènere en les polítiques governamentals es troba mancat de qualsevol tipus d'operativitat.

Inicialment establerta com una Subdirecció de la Promoció de la Dona, en el marc de la Direcció General de la Família, existeix actualment una Secretaria d'Estat de "Solidaritat Nacional i de la Família" que depèn del Primer Ministre. Les seves funcions teòriques consisteixen en "aconsellar al govern sobre la promoció de la dona, fer un seguiment del procés de desenvolupament per a la solidaritat nacional i promoure el benestar de les famílies". Al marge del rang administratiu que li ha estat conferit, aquest

organisme no té autonomia ni pressupost ni recursos humans suficients, i la seva existència es percep solament com una façana sense continguts reals.

Si es fa referència als organismes que porten a terme el recull de dades sobre la qüestió, si bé no existeix cap institució que s'ocupi específicament de la perspectiva de gènere, si cal citar el CENEAP (Centre nacional d'Estudis per a la Població i el Desenvolupament), que actualment –rere una llarga trajectòria administrativa– depèn del Ministeri de l'Interior i de les Col·lectivitats Locals. Dins de l'àrea de gènere, ha realitzat estudis sobre la planificació familiar i la salut reproductiva, sobre gènere i desenvolupament i sobre els rols de gènere.

Si passem a l'estudi de l'evolució del moviment associatiu a Algèria, ens hauríem de remuntar als anys 20 del segle passat per trobar l'origen de la dinàmica associativa. Després de la Primera Guerra Mundial i utilitzant les possibilitats que oferia la llei francesa d'associacions del 1901, començaren a aparèixer les primeres associacions, de caràcter eminentment cultural. En les dècades posteriors, les organitzacions que es crearen foren especialment corporacions de caràcter professional.

Malgrat l'àmbit d'actuació restringit d'aquestes organitzacions, s'ha de dir que el teixit associatiu existent en els anys previs a la independència jugà un paper important en la presa de consciència de la població i, sobretot, en la consolidació de la base del moviment d'alliberament.

No obstant, la guerra de la independència primer, i els “imperatius” de la construcció de l'Estat Nacional després, varen frenar radicalment l'expansió del moviment associatiu. L'hegemonia del poder estatal, dominat per un únic partit, acabaren amb tota temptativa d'autonomia dels grups socials i amb tota possibilitat d'accions col·lectives organitzades des de la societat civil.

Com s'ha pogut comprovar en les pàgines anteriors, la legislació aprovada a l'Algèria independent no estava dictada amb l'objectiu d'estructurar i promoure les activitats de la societat civil, sinó amb la missió de controlar-la.

No serà fins els esdeveniments de l'any 1988, amb les revoltes populars que acabaren conduint a una certa liberalització del règim, quan el fenomen associatiu a Algèria va poder ressorgir amb força.

Malgrat que la legislació no deixà de ser restrictiva, i a despit del conflicte civil que assolí el país, segons xifres oficials en els anys posteriors a la promulgació de la llei d'associacions (entre 1990 i 1997) es crearen 57.000 associacions, 56.000 a l'àmbit local i 1.000 de caràcter nacional.

És en aquesta època quan comencen a crear-se les organitzacions de defensa dels drets humans i les associacions de defensa dels drets de les dones (aquestes últimes, no obstant, representaven només un 0,12 % del número total d'associacions).

Les últimes xifres oficials de les quals es disposa, de l'any 2002, identifiquen 890 associacions nacionals i 66.231 associacions locals.

Els dominis d'intervenció de les associacions reconegudes legalment són molt diversos, però es centren sobretot en temes socials i assistencials. El predomini d'aquest tipus d'associacions està directament relacionat amb la forta degradació de les condicions de vida, conseqüència de la falta de compromís de l'Estat algerià envers el benestar dels seus ciutadans.

Amb caràcter general, segons A. Ferrah⁵, la base social de la majoria d'associacions és molt feble. Les organitzacions no governamentals agrupen a una ínfima part de la població.

Des del punt de vista funcional i operatiu, Ferrah ressalta que el seu funcionament és poc democràtic, que hi ha una escassa coordinació entre les organitzacions que treballen en els mateixos àmbits com a conseqüència del caràcter embrionari de la xarxa associativa i d'una fràgil inserció en la dinàmica associativa internacional. I pel que fa a les activitats que duen a terme, en la gran majoria de casos, són de caràcter conjuntural, sense activitats prèvies d'avaluació i planificació.

⁵ "Dynamique associative en Algérie: quelques repères historiques"

Cal subratllar que aquestes característiques són una derivació directa del context polític algerià: un poder obertament hostil a les activitats que puguin escapar del seu control, una regulació restrictiva i unes possibilitats de finançament que obliguen a escollir entre la submissió al govern o la precarietat més absoluta i la independència.

L'evolució i característiques que s'acaben de citar en les línies precedents són també aplicables, a grans trets, al moviment associatiu femení, tot i que l'especificitat de la situació de la dona a Algèria li atorga algunes particularitats.

Després de la independència i fins els anys 80, el moviment associatiu femení fou pràcticament inexistent. Durant aquests anys, es limità a l'estret marc imposat per l'Estat: la UNFA (Union des Femmes Algériennes), creada pel FLN l'any 1963.

Només després de les revoltes del 88, i amb la nova Constitució del 89, es varen començar a formar i a reconèixer legalment les primeres associacions de dones. Aquestes primeres agrupacions tenien en comú dues reivindicacions bàsiques: l'abrogació del Codi de Família i la promulgació de lleis igualitàries.

L'anul·lació de les eleccions a començaments del 1992 marcà el començament d'una profunda divergència dins de l'activisme feminista, entre les dones que recolzaren de forma incondicional el cop d'estat i el govern per por del fonamentalisme islàmic i, aquelles que el condemnaren i que volien evitar una instrumentalització per part del poder.

La pèrdua de la unitat entorn de la defensa dels drets de les dones i la situació d'extrema violència viscuda durant més d'una dècada varen aturar el desenvolupament del moviment associatiu en aquest àmbit.

Entre les associacions existents a l'actualitat s'hauria de distingir, com assenyala Leila Boussaid⁶ entre les organitzacions nacionals i les locals. Pel que fa a les primeres, la major part provenen d'escissions produïdes en el si de la UNFA. Un gran part d'aquestes

⁶ "Le mouvement associatif féminin en Algérie"

associacions gaudeixen de subvencions oficials apreciables, a canvi, naturalment, de la subordinació a les polítiques governamentals.

Intervenien, de forma general en quatre grans sectors: jurídic i polític (codi de família i ciutadania plena), social (el sector més desenvolupat), educatiu i cultural (bàsicament, la lluita contra l'analfabetisme femení) i econòmic (el sector que té menys força degut en gran mesura a la dimensió del treball informal entre les dones).

Malgrat l'àmbit nacional d'actuació, no tenen massa implantació ni suport popular. Dirigides per dones que sovint han tingut experiències polítiques i associatives fora d'Algèria, la qual cosa els permet de tenir contactes internacionals, no aconsegueixen crear lligams amb les dones de l'interior. La manca d'unitat tampoc afavoreix una major implantació ni la acció conjunta d'aquestes associacions.

Pel que fa a les associacions locals, s'ha de dir que, tot i que s'enfronten a menys traves administratives (només cal una simple declaració de les autoritats locals perquè la seva existència jurídica sigui registrada), la realitat és que l'immensa majoria no tenen operativitat real.

D'una banda, han hagut de fer front a un medi social hostil, sobretot en les zones rurals en les quals preval la tradició i la visibilitat de la seva actuació és més gran (i el perill, per tant, més elevat en un context de conflicte civil).

Les persones que participen en el moviment associatiu en aquest àmbit, solen ser dones amb un nivell d'instrucció mitjà (sovint mestres i professores), que estan fortament imbuïdes de la seva missió, però que mantenen un contacte molt limitat amb les bases i amb altres organitzacions del país.

Altres dificultats no menors són d'ordre material. La impossibilitat d'accedir a subvencions fa que moltes de les associacions no tinguin ni tan sols local per desenvolupar les seves activitats. Davant d'aquesta situació, les dones opten sovint per constituir-se en seccions femenines de les associacions ja establertes, la qual cosa els permet d'utilitzar recursos aliens, tot i que l'estratègia comporti també dependències.

Recents experiències amb aquest tipus d'organitzacions han posat de manifest que una de les mancances més acusades és la relativa al grau de formació tècnica i administratiu de les persones, però que, malgrat tot, el moviment a aquest nivell és molt dinàmic i està fortament sensibilitzat.

Les associacions nacionals, millor preparades, poden dedicar-se a campanyes a més gran escala (com les d'alfabetització). Les locals, amb menor formació i menys recursos, fins ara sols han aconseguit resultats parcials poc encoratjadors, centrats sobretot en la creació de cooperatives.

Abans de passar a la identificació de les associacions de dones a Algèria, s'hauria de fer alguna precisió. La opacitat del règim algerià i el control que exerceix sobre el moviment associatiu es fa sentir en la disponibilitat d'informació sobre les associacions. Tot i que existeixen dades oficials sobre el número d'organitzacions no existeixen dades sobre les seves activitats ni sobre el número i el nom de les associacions que reben subvencions.

Per una altra banda, la manca de recursos econòmics fa que, en general, les associacions no disposin de pàgines web ni de publicacions per fer conèixer els projectes en els que intervenen.

Per aquesta raó, una gran part de la informació que s'exposa a continuació ha estat recopilada de forma indirecta (per mitjà d'informes d'organismes internacionals, de dades sobre projectes concrets que s'han dut a terme a Algèria, d'estudis de caràcter general sobre el moviment associatiu o de contactes fets amb algunes activistes).

En primer lloc, s'hauria de citar l'AFEPEC (Association Féminine pour l'Epanouissement de la Personne et l'Exercice de la Citoyenneté), creada el 1989 i amb seu a Oran, defineix el seu objectiu global com la lluita per l'assoliment de la ciutadania plena de les dones.

Les seves activitats es centren en diferents àmbits: la mobilització per l'abrogació del Codi de Família, denunciant la utilització de la religió per a la regulació del dret de família; les accions de solidaritat envers les dones amb dificultats; els programes que promouen l'educació i, des de l'inici de la guerra civil, també la

lluita contra la violència islamita i la solidaritat amb les famílies que han patit actes violents.

Es declara compromesa amb la lluita per a la democratització, i en el nou context polític sorgit de la fi oficial de la guerra ha centrat especialment les seves activitats entorn els drets de les dones i el Codi de Família. En aquest marc ha organitzat seminaris a nivell nacional (“Dones i ciutadania”), trobades sobre diferents temes (Codi de la Família, ciutadania, violència de gènere) i conferències en col·laboració amb instituts i universitats algerians.

Ha participat en el projecte de caràcter regional –magribí– dut a terme per l’Institut per al Mediterraneu amb el suport de la Unió Europea (Iniciativa Europea per a la Democràcia i els Drets Humans) amb l’objectiu de promoure els drets de les dones i de difondre el concepte d’igualtat d’oportunitats per mitjà del reforçament dels moviments de dones i de les organitzacions no governamentals que operen en aquests àmbits.

En el marc d’aquest projecte –que encara s’està executant– ja ha portat a cap diversos seminaris sobre l’exercici de la ciutadania centrats en dos temes principals: drets de les dones i igualtat d’oportunitats, i comunicació i tècniques d’afirmació. L’objectiu d’aquestes activitats era doble: la capacitació de dones en tècniques de lideratge per a poder realitzar una defensa efectiva dels seus drets i el reforçament de les associacions implicades en la defensa dels drets de les dones.

També amb suport de l’UE, ha creat el Centre dels Drets de les Dones, el qual impulsa activitats de diferent tipus: des de la difusió d’informació i l’assessorament jurídic o psicològic, passant per cursos de formació o activitats de sensibilització.

Amb la col·laboració del Centre Cultural francès a Oran, ha creat un taller artístic d’intercanvi franco-algerià per a dones d’ambdues nacionalitats.

La RAFD (Rassemblement algérien des Femmes Démocrates) és una organització no governamental creada per dones de diversa procedència l’any 1993 com plataforma de defensa dels drets de les dones i de resistència a l’integrisme islamita.

Entre els seus objectius es troben la derogació del Codi de Família; la defensa dels principis democràtics que garanteixen la justícia, la igualtat entre homes i dones i el respecte de les diferències; el rebuig de la instauració d'un estat teocràtic i autoritari; i, en general, el suport a tota iniciativa que es dirigeixi a promoure una implicació activa de les institucions de l'Estat per a l'assoliment de la igualtat i el reconeixement de la plena ciutadania de les dones.

En relació amb aquest objectiu ha dut a terme, des de la seva creació, diferents tipus d'activitats (estudis, manifestacions i declaracions públiques, participacions en campanyes nacionals de suport a les víctimes del terrorisme, organitzacions de cooperatives a municipis que han patit les conseqüències d'actes de violència, etc).

Col·labora de forma regular amb organitzacions nacionals i estrangeres, com Femmes Solidaires, la FEC (Femmes en Communication), el FNUAP (en un estudi sobre la igualtat a l'escola i la representació de la dona als manuals escolars), Secours Populaires français, la Universitat Simone de Beauvoir, el Global Fund o l'International Women Human Rights Clinic.

És membre de la FDIF (Fédération Internationale des Femmes Démocrates) i del WLUML (Xarxa Internacional de Dones sota Lleis Musulmanes).

L'associació Tharwa Fadhma N'Soumer va ser fundada el 1997 per activistes en defensa de la democratització a Algèria. És una organització que acull a homes i dones i es declara convençuda que les reivindicacions en favor de la democràcia només podran tenir èxit amb la implicació de tots els ciutadans.

El seus objectius bàsics són la instauració d'una legislació civil igualitària (consideren que un canvi profund de la regulació jurídica de l'estatut de les dones, conjuntament amb l'adopció de mesures per millorar la seva situació econòmica, podria comportar també una evolució de les mentalitats); la valoració del patrimoni algerià en tota la seva diversitat; i, en general, la defensa d'una societat plural i democràtica.

Ha participat en actes de mobilització com les campanyes en favor de la derogació del Codi de Família o la marxa mundial de

les dones del 2000, i porta a cap accions de sensibilització per mitjà d'obres teatrals i cicles de cinema a barris populars de ciutats algerianes.

La FAUED (Femmes algériennes unies pour l'égalité des droits) fou creada a Alger el 1995. Aquesta organització adoptà, en el moment de la seva creació, una plataforma de nou punts que sintetitzaven el seu programa: respecte de la dignitat humana; igualtat de tots els ciutadans davant la llei i, per tant, abrogació del Codi de Família; respecte del dret a l'educació i de la diversitat cultural algeriana; reforma del sistema d'ensenyament; respecte de la llibertat d'expressió; desaparició del nepotisme, generador d'injustícia i d'exclusió; defensa del dret al treball, a l'habitatge i a la justícia social; reforçament de la lluita contra l'integrisme; no utilització de la religió per a fins polítics.

Implicada de forma activa en les accions per a l'abrogació del Codi de Família, considera com un objectiu de gran importància l'increment de la presència de les dones a les instàncies de decisió per poder lluitar de forma efectiva contra les discriminacions que pateixen les dones.

A Algèria col·labora de forma regular amb l'AFEPEC i la RAFD i manté lligams i rep el suport material i financer d'AYDA (organització sorgida de l'exili algerià a França que nasqué com plataforma d'acció cultural i de solidaritat amb Algèria i que recolza de forma activa les iniciatives dels demòcrates algerians). De fet, gràcies a l'ajut financer que reberen d'aquesta associació l'AFEPEC, la RAFD i la FAUED pogueren assistir a la Conferència de Beijing i fer sentir la veu de les dones algerianes –ja que el govern no atorgà cap tipus d'ajuda.

Sobretot centrada en les àrees de comunicació i informació, cal fer esment de la FEC (Femmes en Communication). Des de la seva creació l'any 1995, les seves activitats s'han dirigit a permetre l'accés i la participació dels actors de la societat civil a una informació pluralista sobre les grans qüestions objecte de debat a Algèria.

Té experiència en premsa, radio i televisió, i en la formació de dones periodistes sota la perspectiva de gènere. Considera, que

només en una societat amb una premsa pluralista es podran fer sentir les reivindicacions de les dones.

L'any 1996 participà activament en la campanya de recollida de signatures (s'aconseguien un milió de signatures) en favor de la revisió del Codi de Família.

Actualment col·labora amb l'institut Panos de París (organització no governamental especialitzada en el suport al pluralisme dels mitjans de comunicació als països del Sud) en el Projecte MEDI*Nes (Médias et Dialogue en Algérie*Nouvelles Expressions des Sociétés Civiles), del 2003 al 2006, dins del programa DRIM (Droits et Renforcements Institutionnels des Medias), l'àmbit del qual és Algèria i, en una segona fase, tot el Magrib. Aquest projecte tracta de reforçar la presència de les dones per mitjà de programes de formació en radiodifusió, producció d'informació, animació de taules rodones i sessions d'informació i assessoria jurídica.

En el marc d'aquest projecte ha preparat diferents estudis, entre els quals es podria destacar el relatiu a l'actual Llei de premsa que va acompanyat de propostes de revisió per permetre l'existència real de la llibertat d'expressió.

Tot i que centrada en la promoció dels drets de les dones, totes les seves intervencions estan orientades, en general, a defensar la lliure circulació d'idees, a la creació d'espais d'expressió i de debat i a facilitar l'accés als mitjans de comunicació.

Considera vital la col·laboració amb altres associacions de dones per a la millora de l'impacte dels projectes que es realitzen.

Un projecte força interessant, que du a terme amb la RAFD, cerca la sensibilització de les dones sobre els seus drets per mitjà d'obres teatrals i de la premsa. Aquestes dues associacions han format un grup de joves de diferents àmbits (universitàries, periodistes, psicòlogues,...) en tècniques de comunicació per a poder executar, conjuntament amb els membres de les associacions, les activitats previstes en el projecte.

La formació s'ha centrat en dos eixos: d'una banda, tècniques periodístiques, formes d'abordar la informació, com definir els grans temes, fer entrevistes o recollir dades i analitzar-les. I de l'altra, la

problemàtica sobre la situació de les dones a Algèria (treball, moviment associatiu, participació política, assetjament sexual).

La primera part del projecte consisteix en la preparació de 10 emissions de ràdio en àrab, berber i francès sobre la situació i els drets de les dones; la segona, en la preparació d'obres teatrals en àrab dialectal per denunciar la discriminació contra les dones i sensibilitzar l'opinió pública sobre aquesta qüestió.

La FEC també ha rebut suport de l'UE i ha participat en el projecte europeu "Accions positives per als Drets de ciutadania de les dones i la igualtat d'oportunitats al Magrib".

La RACHDA (Rassemblement contre la Hogra et pour les droits des Algériennes), és una associació nacional creada a Alger l'any 1996.

Té com objectius la defensa dels drets de les dones i la promoció d'unes condicions de vida dignes per a les dones que permetin la seva participació en tots els àmbits socials. Per a l'assoliment d'aquests objectius dirigeix les seves activitats principalment a les accions de formació i a promoure l'educació de les nenes.

No obstant això, també ha participat en la redacció d'estudis per NU i en campanyes de lluita contra la violència exercida envers les dones i per a la introducció de canvis legislatius que permetin un reconeixement efectiu de la igualtat i està integrada en el Col·lectiu 95 Magrib Igualtat i a 20 Anys Barakat (centrat en la derogació del Codi de Família).

APEL (Association Pour l'Égalité devant la Loi) va néixer el 1990 arran d'una trobada de dones que havien participat a les campanyes per a la reforma del Codi de Família a Algèria amb altres dones procedents de l'emigració que volien estar informades i participar en el moviment associatiu femení algerià. Des del 2002 ha participat en tasques d'informació i sensibilització. Es presenta com una organització independent de tot partit o organització política o religiosa, i oberta sense exclusions a totes aquelles persones que desitgin contribuir a la realització dels objectius de l'associació. Aquests es centren sobretot en l'abrogació del Codi de Família i la promulgació de lleis civils igualitàries. Pertany al

CDNF (Collectif National des Droits des Femmes), i a Algèria mantenen relacions amb diverses associacions com el Collectif Bnet Fatma N'Soumer, Promotion et Défense des droits des Femmes, Association pour l'Emancipation des Femmes i SOS Femmes en Détresse. Evidencien que les dificultats que es troben sobre el terreny obeeixen a obstacles tant institucionals com derivats de la tradició.

Tot i que la seva implantació és reduïda, manté contactes estables amb diverses organitzacions locals i col·lectius de dones que podrien ser útils per a possibles projectes futurs.

Malgrat el seu caràcter oficialista, també s'hauria de fer referència a l'UNFA (Union Nationale des Femmes Algeriennes) creada pel FLN l'any 1963. Els objectius que declara són unir les dones algerianes per a la seva integració en l'economia tant agrària com industrial, mobilitzar-les per aconseguir millores en l'àrea política, social i cultural, i promoure llaços solidaris amb organitzacions que lluiten per la instauració de societats justes i democràtiques.

Les seves intervencions es realitzen per mitjà de col·loquis, conferències i seminaris i trobades. De totes maneres, cal tenir present que tant el seu discurs com la seva actuació es desenvolupen de forma paral·lela i segons els dictats del règim algerià, del qual és part integrant.

Una altra organització que també s'hauria de mencionar, tot i que el seu àmbit d'actuació són els drets humans en general i, per tant, la seva actuació no està únicament orientada a la defensa dels drets de les dones, és la LADDH (Ligue Algérienne pour la Défense des Droits de l'Homme).

Operativa des de començaments dels anys 80, no va ser reconeguda legalment fins l'any 1989.

Des del 1992 ha sofert les conseqüències de la seva clara oposició al cop d'estat que qualificà com "un cop d'estat militar amb l'objectiu d'aturar un procés democràtic". La repressió que ha hagut de patir des de llavors (tancament de locals, assetjament dels seus membres, assassinat en estranyes circumstàncies del seu president...) ha estat atroç.

No obstant, i a despit de les condicions extremadament precàries en les quals es veu obligada a actuar, no ha cessat de denunciar públicament les contínues violacions dels drets humans perpetrades a Algèria per totes les parts implicades en el conflicte civil.

Es tracta d'una organització veritablement independent que ha pagat i continua pagant les conseqüències de la seva opció per a una total autonomia respecte del poder.

Va participar en les negociacions de Roma i fou signatària de la declaració de Sant Egidí. Des del 1997 participa de forma activa en les actuacions per donar suport a les famílies de les persones desaparegudes durant el conflicte i amb les seves campanyes i declaracions públiques ha contribuït a trencar el silenci que s'imposava sobre aquesta qüestió.

Ha creat la Casa dels Ciutadans a Tizi-Uzu amb l'objectiu de formar a militants per a la defensa dels drets humans a fi de reforçar aquest moviment a Algèria.

En col·laboració amb la Comissió Europea ha concebut i ha començat a portar a cap un projecte anomenat Avicenna, per a promoure els drets humans a Algèria.

En una primera fase, el projecte està centrat en la realització de seminaris i tallers per a juristes i membres d'organitzacions no governamentals que tenen com objectiu un intercanvi d'experiències i coneixements per a poder lluitar de forma eficaç, en els terrenys respectius, contra les violacions dels drets humans i per poder promoure una convivència basada en el respecte d'aquests drets per part de la societat algeriana en el seu conjunt.

Un part important d'aquest projecte, que compta també amb la participació de la Fundació Freiderich Ebert, està adreçada a promoure la igualtat de drets i oportunitats per mitjà d'activitats de formació i sensibilització. El desembre del 2005 s'ha celebrat el primer seminari de formació amb el tema "dret nacional i internacional i la violència contra les dones".

Caldria mencionar igualment una organització de caràcter sindical i pròxima al poder, però amb una actuació que gaudeix de certa autonomia (si es compara, per exemple amb l'UNFA).

Es tracta de la Comissió Nacional de les dones treballadores, creada al si de l'UGTA (Union Générale des Travailleurs Algériens) l'any 2002. En les seves actes de constitució es fixa els següents objectius: convertir-se en un marc d'expressió, reflexió i d'acció específica per a les dones treballadores; defensar el dret al respecte de la dignitat de les dones; promoure unes condicions de treball decents, amb reconeixement de tots els drets econòmics; promoure l'accés de les dones a càrrecs de responsabilitat en els camp professional i sindical; ajudar a fer desaparèixer les traves socials i culturals que obstaculitzen l'accés efectiu de les dones a la vida professional.

En el marc de la igualtat d'oportunitats ha dut a terme diverses campanyes de sensibilització i ha aconseguit, d'una banda, implicar a algunes institucions i empreses públiques en la creació de departaments d'atenció per a les dones que han vist els seus drets laborals vulnerats i, de l'altra, el nomenament de dones a funcions que els hi estaven vedades de facto (com caps d'estació ferroviària o conductores de tren).

Pel que fa a l'assetjament sexual, també ha jugat un paper important en les mobilitzacions que han conduït a la seva inclusió al Codi Penal. A més, compta amb un centre de consell jurídic per a dones que hagin sofert aquest tipus d'agressió.

També dedica una part important dels seus esforços a promoure la presència de dones a tots els nivells de l'organització sindical. Mitjançant seminaris de formació i la creació d'estructures sindicals integrades per dones a nivell local pretén crear xarxes que permetin arribar a grans sectors de la població i lligams entre activistes que facilitin i augmentin l'impacte de les campanyes i accions que realitza.

Ha portat a cap un projecte –amb el suport de la cooperació canadenc– per tal d'afavorir una major presència de les dones a les instàncies de decisió dels sindicats, així com per augmentar la sindicació femenina.

Treballa de forma regular amb diverses associacions i universitats en diferents iniciatives (cursos de formació, trobades,...) i destaca, malgrat la seva proximitat amb el poder, per la seva oposi-

ció rotunda a l'actual regulació de l'estatut personal de la dona Algèria i per la seva reivindicació en favor de la derogació del Codi De Família.

Actualment participa, junt amb l'AFEPEC, en el projecte europeu "Accions positives per als Drets de ciutadania de les dones i la igualtat d'oportunitats al Magrib".

Caldria mencionar també tres iniciatives associatives que són un exponent d'actuació conjunta de l'activisme femení algerià.

El "Collectif 20 ans barakat" és un grup format per les organitzacions de dones Thwardani Fadhma n'Soumeur, AIDFP, VIE i SOS Femmes en Détresse, en el qual també col·laboren algunes organitzacions franceses i belgues. El seu objectiu immediat és la derogació del Codi de família. Han establert una bona xarxa entre l'emigració (sobretot a França) i tenen una important experiència en matèria de campanyes de mobilització i de comunicació.

L'Associació pel Manifest per les Llibertats, integrada a l'Association Independante Pour Le Triomphe Des Droits Des Femmes, la Association SOS Femmes en Detresse, el Collectif Feminin Briat N'soumer, Femmes Algériennes Unies Pour L'egalite Des Droits, Solidarite des Femmes Arabes i la Unió Nacional de les Dones Saha-rauis. Creat el 2004, el seu comitè executiu resideix a París. Defensa el pluralisme a tots nivells i és igualment hostil a l'islamisme militant i a les polítiques pactistes del govern.

Finalment, el Col·lectiu 95 Magrheb-Egalité que, malgrat que té una secció algeriana, no té estructura operativa a Algèria –les autoritats refusen de reconèixer legalment aquest col·lectiu–. Per aquesta raó, les accions que han de dur a terme es realitzen amb el suport de les seccions marroquina o tunisiana.

Si es tenen presents de forma global les dades estudiades en l'anàlisi legal, política i del moviment associatiu a Algèria, s'ha de reconèixer que el panorama que apareix es força desolador.

Ens trobem amb un país sotmès, per una banda, a un govern autoritari que només introdueix canvis sota la pressió dels esdeveniments, però sense una voluntat real d'endinsar-se en un veritable procés de democratització –i que, sense admetre-ho oficialment, ha

participat i participa en les violacions continuades dels drets humans que pateixen els seus ciutadans; per l'altra banda, al terrorisme fonamentalista, que ha sembrat el terror durant més d'una dècada i que, malgrat la proclamació oficial de la fi del conflicte, encara continua fent-se present, tot i que de forma aïllada.

Al mig, una població exhausta de tanta violència, i que reclama justícia i reparació.

En aquest context, s'ha de subratllar que les accions que han dut a terme activistes i associacions, no eren només actuacions militants, eren autèntics actes de coratge. Moltes persones ho han pagat amb la seva vida. El fet que el moviment associatiu algerià no hagi pràcticament desaparegut en aquestes circumstàncies ja és en sí mateix sorprenent.

A l'actualitat les condicions han millorat, però molts problemes persisteixen.

Com s'ha comentat en l'anàlisi precedent, les associacions de dones, com les altres associacions, han d'optar entre la precarietat –i la independència– o la instrumentalització per part del poder. I aquesta dada s'ha de tenir en compte a l'hora d'identificar possibles iniciatives futures.

Des del punt de vista geogràfic, les intervencions en les àrees rurals presenten força obstacles, especialment des del punt de vista de la seguretat. A més, les necessitats de les dones en aquestes zones són tan apressants que la major part del teixit associatiu és de caràcter assistencial.

L'autora de l'informe alternatiu sobre Algèria presentat a la CEDAW aquest any⁷, assenyalava que, tot i que l'índex d'analfabetisme rural ha descendit d'una manera dràstica en les últimes dècades, el grau de formació de la majoria de dones adultes en aquestes zones és encara molt baix. La situació d'aquestes dones és precària a tots els nivells. No coneixen els seus drets, no tenen accés a la informació, i, per tant, no tenen possibilitats d'establir el lligam entre l'acció política i les seves condicions de vida. En paraules de la

⁷ Wassyla Tamzali, Secretària Executiva del Col·lectiu 95 Magreb-Egalité

mateixa autora, en les zones rurals qualsevol actuació d'aquest tipus hauria de començar per la formació de les dones sobre els drets que tenen reconeguts i com fer-los efectius i, després, per la sensibilització sobre la importància de la política com a forma d'estructurar la societat (i, per consegüent, sobre la importància de la presència de les dones en aquest procés de decisió).

A les zones urbanes, especialment a les gran ciutats, els projectes de promoció de la presència de les dones a les instàncies locals de decisió serien més factibles. La fundació Friederich Ebert, en el marc del programa europeu IEDDH, està duent a terme un projecte de capacitació dels electes municipals de la ciutat d'Alger. Tot i que el projecte no està dirigit únicament a la capacitació de dones electes, els resultats del mateix podrien ser d'utilitat per a futures iniciatives en la matèria. En general, l'experiència d'aquesta fundació, amb una forta implantació a tot el Magrib, i present a Algèria en projectes diversos però relacionats amb el reforçament de principis democràtics o amb la promoció de la igualtat hauria de ser tinguda en compte.

També s'haurien de valorar els resultats de les actuacions que s'estan realitzant actualment per al reforçament de la societat civil per part dels fons comunitaris, ja que una part important del finançament s'està destinant a la consolidació d'associacions de promoció dels drets de les dones i a polítiques d'igualtat.

Pel que fa als recursos humans, s'ha de destacar que la majoria de les associacions esmentades han participat en campanyes i mobilitzacions en un context extremadament hostil, moltes vegades amb riscos importants per a la pròpia integritat. Les membres d'aquestes organitzacions no necessiten cap tipus de sensibilització sobre la mobilització militant.

En canvi, i com s'ha subratllat anteriorment, l'impacte de les accions que es duen a terme queda limitat pel caràcter conjuntural de les mateixes i per la falta de la capacitació necessària de les actives en matèria d'avaluació i planificació.

Per una altra banda, s'ha de tenir en compte, que malgrat que en les seves declaracions destaquen la importància de que les

dones puguin assolir càrrecs de responsabilitat per participar en el procés de presa de decisions, sobre aquesta qüestió existeixen reticències i posicions enfrontades: en la situació política actual, la representativitat dels partits polítics depèn del grau de complaença amb el règim.

3.4. Turquia

Tal com hem vist al llarg de l'anàlisi dedicada a l'estudi de la legislació i la situació política, Turquia presenta uns trets diferencials evidents respecte als països del Magrib.

D'una banda, el seu passat es troba marcat per una *revolució laica* que foragita la religió de l'espai públic des de fa més de vuitanta anys. De l'altra, el context polític turc actual és el d'un règim francament multipartidista, i no sols des d'un punt de vista jurídic formal. Al mateix temps, l'evolució del país en els pròxims anys estarà marcada pel procés ja obert d'adhesió a la Unió Europea.

No obstant això, el context actual turc presenta llums i ombres, tant pel que fa a la situació global del país com en relació a la situació de les dones. En aquest sentit, si bé l'arribada de Kemal Ataturk al poder i les reformes dutes a terme en els anys següents varen consagrar, almenys formalment, el respecte de certs drets, l'aplicació d'aquests mai ha arribat a ser realment efectiva, ni s'han aconseguit estendre a tot el país: existeix encara una acusada dicotomia entre el medi urbà, laic i modern, i la perifèria rural, en particular al sud-est del país.

Així doncs, ens trobem davant una situació en la qual, malgrat que la igualtat jurídica està formalment reconeguda, existeixen factors socials i especificitats territorials que condicionen negativament l'aplicació d'una legislació aparentment actualitzada.

En referència al moviment associatiu, cal subratllar que el procés de democratització encetat en el marc del procés d'adhesió a la UE, al qual ja s'ha fet referència abans, ha permès una major obertura de la regulació, i s'observa una clara tendència a la moderació en la

intervenció de les autoritats públiques en les activitats de la societat civil. I aquesta actitud dels poders públics en front del moviment associatiu també s'ha vist reflectida en la nova Llei d'Associacions.

La nova llei, aprovada pel parlament el juliol del 2004 (encara pendent de promulgació degut al vet presidencial) suposarà, quan entri en vigor, un avenç notable respecte a la regulació anterior.

Hi han estat eliminades les restriccions que s'establien prèviament per a la constitució d'associacions relacionades directa o indirectament amb grups minoritaris. Aquestes restriccions tenien com objectiu primordial d'impedir la creació d'organitzacions relacionades amb les reivindicacions de la minoria kurda.

A grans trets es pot dir que en el nou text legal pràcticament desapareix la desconfiança del legislador vers l'actuació de la societat civil. Aquesta característica es fa evident si es considera la important disminució del nombre de controls establerts. Així, desapareix el precepte que establia la necessitat d'autorització prèvia per establir agències o representacions a l'estranger, associar-se amb organitzacions estrangeres o celebrar reunions amb estrangers. Igualment, deixa de ser obligatòria la comunicació a les autoritats locals de les reunions en assemblea general; o bé, es prohibeix l'accés de les forces públiques a les seus de les organitzacions sense prèvia autorització judicial. En aquest sentit, a més, el Ministeri de l'Interior va dictar una circular l'agost del 2004 per prevenir i imposar sancions per qualsevol actuació desproporcionada dels cossos de seguretat de l'Estat. En la circular es commina els governadors a tractar aquest tipus de qüestions amb caràcter prioritari.

D'altra banda, la normativa autoritza la creació de federacions o xarxes i l'actuació conjunta de les associacions, amb caràcter temporal i provisional, i amplia les possibilitats de finançament, en permetre rebre fons tant d'institucions públiques com privades. També elimina el requisit d'autorització prèvia per poder rebre aquests fons (el vet presidencial que pesa sobre la nova llei es refereix precisament a aquest fet: l'autorització prèvia a la recepció de fons de l'exterior).

En la nova regulació, si bé s'ha mantingut l'exigència que tota associació limiti les seves actuacions a les previstes en els seus esta-

tuts, després de les esmenes introduïdes, la contravenció d'aquesta disposició té com a conseqüència una simple multa, i no la dissolució, com passava anteriorment.

Pel que fa a la cooperació internacional, es troba regulada per una circular de 2004 que estableix els requisits necessaris per permetre que les fundacions i organitzacions estrangeres puguin obrir agències o delegacions en el país.

L'autorització que es concedeix per poder desenvolupar activitats en territori turc té caràcter provisional, i es requereix la presentació d'un informe anual d'activitats per a la seva continuïtat. Les reunions de caràcter públic amb la participació d'estrangers segueix requerint autorització prèvia.

Quant al marc institucional relacionat amb les qüestions de gènere, caldria destacar el paper de la Direcció General de la Condició de la Dona (Kadin Statüsü Genel Müdürlüğü, KGSM). Aquest organisme de caràcter nacional es va crear el 1990. En un principi es va adscriure orgànicament al Ministeri de Treball i Seguretat Social i passà després a dependre de la oficina del Primer Ministre. La sentència d'inconstitucionalitat que va recaure sobre la llei que regulava la seva organització i funcions, va privar la Direcció General d'estatut legal durant més d'una dècada, fins a l'aprovació de la llei núm. 5251 del 27 d'octubre de 2004, que regulava un altre cop la seva organització i funcions.

És per això que, durant aquest llarg període, ha hagut d'enfrontar-se a nombroses dificultats, tant de caràcter pressupostari com en matèria de recursos humans, ultra les limitacions per poder establir contactes estables amb organismes nacionals i internacionals, inherents a la manca de reconeixement legal.

Segons la nova regulació, l'objectiu de la KGSM és la coordinació de les activitats relacionades amb la perspectiva de gènere dels diferents cossos i institucions de l'Estat i l'establiment d'un diàleg institucional entre els diversos ministeris per traduir les orientacions polítiques sobre la igualtat de gènere en actuacions concretes.

Entre les competències de la KGSM es troba el desenvolupament de programes d'investigació i anàlisi dirigits a identificar els

obstacles que impedeixen l'efectiva aplicació de la legislació turca en matèria d'igualtat de drets. I, entre els projectes que realitza, destaquen especialment les campanyes d'informació i sensibilització sobre les recents modificacions introduïdes en la legislació en aquestes qüestions per aconseguir el respecte dels drets consagrats a l'actual normativa.

La KSGM també porta a terme una important labor per prevenir i lluitar contra la violència exercida vers les dones.

També ha creat una xarxa de sistemes d'informació, biblioteques, centres de documentació i de recopilació d'estadístiques relacionades amb el gènere, que donin suport a la tasca que duu a terme, i organitza periòdicament trobades nacionals i internacionals sobre qüestions de gènere.

D'altra banda, caldria destacar que s'ha encarregat de promoure la cooperació entre organismes públics, universitats, governs locals i organitzacions no governamentals implicades en la defensa dels drets de les dones.

Tot i que resulta prematur avaluar el treball d'un organisme dotat de capacitat operativa amb tan poc marge de temps, s'ha de reconèixer que, malgrat les dificultats que ha hagut d'afrontar des de la seva creació, ha aconseguit establir una eficaç xarxa de cooperació entre les agències estatals i les organitzacions de la societat civil. La seva actuació ha contribuït a crear un diàleg fluid entre l'Estat i la societat civil en matèria de gènere i ha aconseguit establir una agenda comuna entre organismes públics i privats per a l'aplicació de polítiques d'igualtat.

No obstant, la seva capacitat per desenvolupar grans iniciatives que donin cobertura a tot el territori nacional segueix sent limitada. Informes recents de la Comissió Europea realitzats en el marc de les negociacions per a l'adhesió, assenyalen com a punt dèbil d'aquesta institució la insuficiència de recursos humans i l'escàs grau d'autonomia (per poder portar a terme estudis, informes, i recomanacions independents). Aquests informes recomanaven un reforçament institucional i operatiu de la KGSM per tal de permetre-li participar activament en el disseny d'un Pla d'Acció Nacional en matèria de gènere.

Tot i que la KGSM és la institució més rellevant en matèria d'igualtat de gènere, s'haurien de citar també dues altres institucions estatals, amb objectiu i abast més limitats: l'Institut d'Estudi sobre la Família, creat el 1989, l'objectiu del qual és abordar els problemes de les dones en el context de la família; i el Departament d'Estadístiques de Gènere adscrit a l'Institut Estatal d'Estadística, que té com objectiu recollir i difondre material estadístic desagregat.

Finalment, s'hauria de mencionar que sols dues institucions de l'Estat disposen en aquest moment de departaments encarregats d'integrar les polítiques d'igualtat en el disseny i execució de les seves accions: el Ministeri d'Agricultura i l'Oficina estatal de Planificació. Tanmateix, el fet que la Direcció General de la Condició de la Dona no hagi obtingut fins fa molt poc una mínima autonomia i operativitat ha condicionat sens dubte el desenvolupament i implantació d'un enfocament de caràcter transversal sobre aquestes qüestions.

Pel que fa a l'associacionisme femení, tot i que és cert que existeix un gran nombre d'organitzacions independents de dones del més variat tipus, és significatiu que la gran majoria d'elles acostumen a concentrar-se en les grans concentracions urbanes (Ankara, Izmir, Istanbul).

Així, encara que el nombre d'organitzacions no governamentals d'aquest tipus ha crescut de forma espectacular (fins a 473 l'agost del 2005), aquest increment s'ha produït sobre tot en les grans ciutats. Hi ha 27 províncies en les quals no n'hi ha cap (33% de Turquia) i en 18 províncies (22%) només existeix una organització. Solament en 5 províncies, les organitzacions són del tipus *grass roots*, mentre que en la resta es tracta de filials d'altres organitzacions amb seu a Ankara. El 48% de les organitzacions estant registrades en les tres grans ciutats mencionades.

Entre les organitzacions amb les quals es podria comptar per possibles projectes, cal destacar-ne una pel seu paper en la promoció de la presència de les dones en la vida política, KA-DER.

Fundada el 1997, es defineix com una organització independent, el principal objectiu de la qual consisteix en promoure la

participació activa de les dones en les instàncies de decisió i en donar suport a la candidatura de dones mitjançant campanyes i programes de capacitació de futures candidates.

Ha posat al dia una valuosa base de dades sobre la matèria i és un referent a nivell nacional.

Per aconseguir el seu objectiu desenvolupa programes i projectes a diferents nivells: des de programes de comunicació destinats a dones perquè prenguin consciència tant del seu dret a la igualtat de representació com de la importància de la seva implicació activa a l'esfera pública, fins a projectes de mobilització perquè s'hi adhereixin els partits polítics, tot fomentant candidatures de dones; o bé projectes de capacitació de candidates i de suport directe durant les campanyes electorals.

Ha participat activament en la campanya per a la implantació de la quota del 30% per a les eleccions legislatives locals –col·laborà en la redacció de l'avantprojecte de llei que es presentà al Parlament– així com en les campanyes per a la reforma dels codis civil i penal.

Un dels principals projectes que ha portat a terme ha estat “Gènere i Política”, finançat pel programa MEDA (UE) el 2002; el principal objectiu del qual era promoure la presència de dones en les instàncies de representació mitjançant activitats de capacitació i campanyes de sensibilització en els mitjans de comunicació. El projecte aconseguí arribar a més de 3.000 dones, en 32 districtes diferents, i va posar en marxa diferents punts de coordinació i seguiment dels resultats obtinguts, que segueixen funcionant.

Actualment treballa amb finançament de MATRA (Cooperació holandesa) en el projecte “Women in Charge”, dedicat a la sensibilització sobre la importància de la participació política de la dona per enfortir l'aplicació de valors com la justícia, la democràcia i la igualtat en la societat. La tercera fase del projecte, dedicada a la motivació de les candidates, encara no s'ha desenvolupat.

En l'àmbit específic de la política municipal, desenvolupa des d'Ankara el projecte “Women Friendly local Bodies”, projecte específicament orientat a la promoció de la dona en instàncies locals de decisió.

Ha identificat a través dels estudis i projectes que realitza –i en particular a través d’una “Assemblea General per cercar solucions als problemes de les dones”, que organitzà el 2003 –les àrees sobre les quals s’hauria d’incidir per aconseguir la plena integració de la dona en tots els àmbits de la societat: la promoció de l’educació –sobretot en les zones rurals–, la integració professional, la lluita contra la violència exercida envers les dones i la supressió dels obstacles per a la seva presència en la vida política. I encara que els seus projectes se centren de forma particular en aquest últim tema, atorga també un valor fonamental a la formació, des de la lluita contra l’analfabetisme fins a la capacitació tècnica especialitzada, en particular en la informàtica, un element que considera essencial per poder accedir a la informació. També col·labora amb partits polítics, treballa amb sindicats i amb altres organitzacions no governamentals.

Disposa de 12 centres en les principals ciutats del país amb uns 2.500 membres.

Si bé la seva labor destaca en molts àmbits, especialment es distingeix per la seva estratègia de promoció de la dona mitjançant el treball en els partits polítics, i per un ampli marc d’actuació, que no inclou únicament la política nacional i les zones urbanes, sinó també les zones perifèriques i la política local.

També s’hauria de citar Uçan Süpurge (Flying Broom), estretament unida a la primera.

Creada el 1966, adoptà des de bell començament una funció de coordinació entre les associacions de dones ja existents. Tot i que les activitats que realitza són de molt variada índole (des de l’elaboració de bases de dades, a programes de comunicació o de capacitació en diferents àrees), destaca especialment en les seves actuacions relacionades amb la comunicació i la documentació.

Participà activament en la redacció de l’informe alternatiu de les organitzacions no governamentals turques sobre l’aplicació de Beijing+5 i +10.

Des de 1998 edita periòdicament una publicació, *Flying News*. També dirigeix el programa radiofònic “Dones 2004”, amb finançament de la Unió europea, l’objectiu del qual és la lluita contra la

discriminació a través de la sensibilització sobre els drets humans i la igualtat de gènere.

Organitza des de 1998 un festival internacional de cinema amb el doble propòsit de la sensibilització sobre temes de gènere i la promoció i suport als projectes cinematogràfics realitzats per dones.

També, des de 2002 gestiona una pàgina web on es recullen els números ja editats de la seva publicació, així com temes d'actualitat relacionats amb les polítiques d'igualtat, o els programes i projectes en curs.

D'altra banda, està elaborant un projecte particularment interessant, l'objectiu del qual resideix en la creació d'una bases de dades que inclogui a organitzacions no governamentals nacionals i internacionals, així com també les diferents iniciatives que sobre temes de gènere es duuguin a terme en ambdós nivells. Amb aquesta base de dades es pretén aconseguir un millor accés a la informació i una intensificació de la cooperació entre associacions i organitzacions que treballen aquests temes.

Un altre projecte en el qual ha participat Flying Broom, finançat per la Unió Europea és "From paths to roads". Aquest projecte cerca el reforçament de la coordinació entre els membres de les diferents organitzacions no governamentals femenines, els governs locals i els mitjans de comunicació per desenvolupar espais de cooperació que permetin una evolució positiva dels reconeixement i el respecte dels drets de les dones.

A més, cal ressaltar la labor que ha portat a terme en l'edició d'un manual per al recurs individual al Comitè de la CEDAW, destinat a aquelles dones que, havent vist violats els drets reconeguts en la Convenció, no aconseguixin reconeixement i reparació d'aquesta vulneració a través del sistema judicial turc i decideixin recórrer a aquest Comitè (una vegada exhaurits els recursos interns).

En aquest mateix context, s'ha de ressaltar la seva col·laboració activa en l'elaboració dels informes alternatius presentats al Comitè de Nacions Unides per un grup d'organitzacions no governamentals en el 2000 i 2005, amb ocasió de la presentació dels informes governamentals.

En darrer terme, cal esmentar el seu projecte “Building bridges” portat a terme amb el suport de la Open Society (Fundació Soros) i la col·laboració de diversos govern locals. El projecte se centrava en el desenvolupament d’una campanya de sensibilització sobre temes de gènere, instrumentada a través de pel·lícules documentals subtitulades en turc.

La Fundació Soros també executa, amb la col·laboració del Grup Nacional d’Azerbaidjan “Societat per als Drets Humans”, amb seu a Baku i l’Associació per a la Investigació i l’Anàlisi de la Vida Social de les Dones, amb seu a Ankara, el Programa “Participació Activa de les Dones en les Eleccions Municipals. Experiències a Turquia”. El seu objectiu és donar suport als esforços per fomentar l’activisme social de les dones i la seva incorporació als òrgans de representació de nivell local, mitjançant un estudi comparatiu de les experiències de les dones turques que es presenten a les eleccions.

Una altra associació que caldria mencionar és Kandini Insan Haklari Projesi (Women for Women’s Human Rights-New Ways). Fundada el 1993 i amb seu a Istanbul. Es defineix com una organització no governamental que treballa per al reforçament dels drets humans de les dones a nivell regional, nacional i internacional i per al promoció de la seva participació activa a tots els àmbits en condicions d’igualtat.

Els temes prioritaris sobre els quals centra la seva actuació són els programes de formació en matèria de drets humans; la creació d’una xarxa regional de cooperació sobre temes de gènere i canvis socials a les societats musulmanes; i el recolzament de les associacions i organitzacions que es creïn en el marc dels seus programes de formació.

Pel que fa a l’objectiu dels programes de formació, s’ha de dir que cerquen, sobretot, posar a l’abast de les dones la informació necessària sobre els drets que tenen reconeguts i sobre la forma de defensar-los. Es tracta de proporcionar a les dones els instruments indispensables per fer valer aquells drets, que, a despit de la consagració en els textos legals, són contínuament vulnerats a la pràctica.

Gràcies a la col·laboració i el suport de la Direcció General de Serveis Socials, ha aconseguit fer arribar aquests cursos de formació –que tenen lloc de forma periòdica des de l'any 1995– a 24 ciutats turques.

A part de la formació jurídica mencionada, també ha desenvolupat programes en altres àrees, com la salut reproductiva i la lluita contra la violència exercida envers les dones; ha participat en diferents campanyes de mobilització (com les que es llançaren per aconseguir la reforma dels codis civil i penal) i duu a terme estudis i recerques, alguns dels quals estan disponibles a la seva pàgina web.

Caldria també fer menció d'altres organitzacions de dones que, tot i no centrar les seves activitats en la promoció de la participació activa de les dones en la vida política, pertanyen o estan relacionades amb xarxes implicades en la defensa dels drets de la dona.

Ystanbul Barosu Kadýn Haklarý Uygulama Merkezi és una organització que proporciona assessorament jurídic gratuït a dones a través dels centres de consulta creats en diverses ciutats turques.

També són conegudes pel paper actiu que realitzen en defensa dels drets de la dona, la branca turca d'Amnistia Internacional, la Fundació turca pels Drets Humans (que ha participat en el projecte de la UE "Drets Humans i Societat Civil") i l'Associació Turca de les Dones Universitàries (amb seu a Ankara).

Pel que fa a Nacions Unides, a més de col·laborar amb diverses organitzacions no governamentals turques, està portant a terme un programa sobre descentralització local (a través de l'UNDP) en el marc de l'Agenda 21, finançat amb 2 milions de dòlars, per a 60 ciutats, i el seu objectiu és precisament la promoció de la igualtat de gènere.

D'altra banda, tot i que no poden ser assimilats al moviment associatiu, caldria fer referència als diferents departaments universitaris especialitzats en temes de gènere i igualtat, així com a les institucions dedicades a la investigació sobre aquesta matèria, i no sols perquè molt sovint els seus treballs serveixen de base per a l'actuació en aquestes temàtiques, sinó perquè molts dels seus membres participen de forma activa en les activitats que realitzen les organitzacions no governamentals.

A Turquia, s'han creat en les dues últimes dècades centres d'investigació sobre temes de gènere en 14 universitats, i la capacitat sobre aquestes qüestions ha experimentat un progrés considerable com a conseqüència de la instauració de programes de postgrau relacionats amb la matèria. Algunes de les institucions que es podrien destacar són:

Kadin Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfi (Fundació Biblioteca i Centre d'Informació sobre Dones). És l'única institució turca que funciona com biblioteca dedicada en exclusiva als temes de gènere. A més d'una extensa bibliografia també gestiona una àmplia hemeroteca amb publicacions que es remunten a mitjan de segle XIX. Gran part del seu material es troba també disponible en francès, anglès i alemany.

La Middle East Technical University porta a terme un programa per a graduats universitaris sobre Gènere i Estudis sobre Dones.

El Centre d'Investigacions per a l'ocupació de les dones és un Departament de la Universitat de Màrmara, a Istanbul, que disposa d'una valuosa documentació centrada especialment en l'estudi dels aspectes econòmics i laborals de les diferències de gènere.

També trobem un centre d'investigacions sobre temes de gènere a la Universitat d'Ankara i un centre similar a la Universitat de Kukorova.

Pel que fa referència a possibles estratègies futures d'intervenció a Turquia, s'ha de tenir molt present l'impacte que està tenint i que tindrà en un futur pròxim, el procés d'integració a la Unió Europea.

La necessitat de portar a terme profundes reformes legislatives i institucionals per complir amb els criteris per a l'adhesió està permeant una transformació profunda de l'Estat turc.

I aquesta transformació, que s'aprecia de forma tangible a tots els nivells, està sent seguida i avaluada de manera constant per les institucions europees. Els informes que periòdicament realitza la Comissió Europea sobre les reformes són un instrument molt útil per identificar les diferents àrees que encara no es troben al nivell aconseguit a l'espai comunitari. I una d'aquestes àrees és la igualtat de gènere.

A banda de les recomanacions sobre la continuació de les reformes legislatives, l'últim informe periòdic de la Comissió Europea estableix com àrees prioritàries d'intervenció en aquesta matèria, el reforçament de la capacitat institucional de la KGSM i la necessitat d'establir un Pla d'Acció Nacional que permeti la introducció transversal de la perspectiva de gènere en totes les polítiques de l'Estat.

S'ha de tenir també en consideració que les recomanacions establertes en aquests informes s'acompanyen d'assignacions de fons per realitzar projectes que permetin al país candidat, amb el suport dels països membres, portar a terme les necessàries adaptacions i reformes.

En matèria d'igualtat, una primera concreció d'aquests ajuts ha estat la publicació recent d'un concurs per la realització d'un projecte d'agermanament i dues assistències tècniques, dotat tot plegat amb gairebé 6ME, l'execució del qual ha de començar en el tercer trimestre de 2006.

El projecte té com objectiu el reforçament de la capacitat de la KGSM i l'assistència per a la realització d'un Pla d'Acció Nacional. Els altres dos components tenen relació amb la lluita contra la violència exercida envers les dones. Un d'aquestes serà realitzat per l'UNFPA i l'altre està pendent d'assignació i consisteix en la realització d'un estudi exhaustiu sobre la violència de gènere a Turquia.

De totes maneres, caldria destacar que, si bé una gran part dels fons comunitaris es destinen a les reformes institucionals i legislatives, és a dir, a institucions de caràcter públic, tant en el marc del programa MEDA, de la Iniciativa Europea per a la Democràcia i els drets Humans, o actualment, del Programa Pre Adhesió, les organitzacions no governamentals turques han rebut i segueixen rebent un important suport de les institucions comunitàries.

Ja s'han comentat abastament en l'exposició diferents exemples d'aquesta col·laboració relacionats amb la lluita per a la igualtat de drets i oportunitats. Però caldria encara mencionar projectes d'un abast més ampli –el reforçament de la societat civil turca– com el que s'està desenvolupant per part d'un grup de consultores europees

per millorar la cooperació entre el sector públic i la societat civil, o el projecte “Democràcia, Drets Humans i participació cívica”, destinat principalment als joves i que l'està executant la Fundació per a la Participació Social i el Desenvolupament.

En aquest context també s'hauria de citar finalment el suport financer que proporciona l'Ambaixada Britànica a Ankara a diverses organitzacions que ja col·laboren regularment amb la UE i els projectes realitzats per l'Institut Suec, dependent del Consolat a Istanbul, que ja ha donat suport a diferents projectes, entre els quals caldria destacar els dedicats a la lluita contra la violència exercida vers les dones i aquells que cerquen de promoure una major participació de les dones a les instàncies de representació.

D'aquesta anàlisi se'n poden extreure diverses conclusions:

En primer lloc, que Turquia disposa d'una societat civil en plena efervescència, activa i força organitzada. De les associacions existents, s'ha fet menció a totes aquelles que es troben més relacionades amb els temes que han estat objecte l'anàlisi, però existeix un gran nombre d'organitzacions implicades de forma directa o indirecta en la lluita per aconseguir una aplicació efectiva dels principis d'igualtat.

En segon terme, cal valorar molt positivament la capacitat que han demostrat algunes organitzacions turques per desenvolupar activitats conjuntes en el marc de les grans campanyes de mobilització.

En tercer lloc, caldria ressaltar que la societat civil turca disposa actualment d'unes condicions molt favorables per al desenvolupament, ja que l'evolució legislativa i l'actitud dels poders públics, en el marc de la candidatura turca a l'adhesió, propicien la creació de grans espais de llibertat.

Per últim, i considerant tot el que s'ha exposat en els dos paràgrafs anteriors, si ens centràvem en la possibilitat de desenvolupar projectes per a la promoció de la presència de les dones en les instàncies de representació, caldria tenir ben present les consideracions següents:

- a Turquia aquest tipus d'intervenció no és desconeguda. S'han portat a terme força projectes d'aquesta matèria, per la qual cosa es podria disposar d'una inestimable experiència per fixar els possibles mètodes d'intervenció. En aquest sentit, s'hauria de considerar la labor de KA-DER. Però també la d'altres organitzacions de caràcter més generalista, que porten a terme una labor important per a la promoció de la dona en els diversos àmbits socials.
- Des del punt de vista geogràfic, les zones més desateses són les àrees rurals, especialment del sud-est del país. De totes maneres, caldria estudiar si és viable la realització de projectes d'aquestes característiques en zones on existeixen necessitats més urgents. Si es té present que la baixa presència de dones en les instàncies de decisió és comuna a totes les zones del país, potser seria més realista plantejar-se en un principi projectes per a zones urbanes (tanmateix, probablement a través de KA-DER seria més fàcil identificar les àrees d'intervenció).
- En matèria de recursos humans, també cal tenir en consideració l'experiència de KA-DER; les seves campanyes de mobilització i de suport a candidatures femenines han aconseguit arribar a un gran nombre de dones. Unes campanyes que han tingut el doble objectiu d'identificar i capacitar a futures candidates, i de sensibilitzar l'electorat. A més a més, aquesta organització col·labora de manera estable i regular, com ja s'ha explicat, amb altres associacions de dones, la qual cosa li permet estendre de forma notable la seva àrea d'actuació.

Bibliografia

- Edward Said: *Orientalisme. Identitat, negació i violència*. Eumo Editorial, 1991.
- Nilüfer Göle: *Musulmanes et modernes. Voile et civilisation en Turquie*. Editions La Découverte, Paris, 1993-2003.
- Tahar Gaïd: *La femme musulmane dans la société*. Editions Iqra, octubre 2003.
- Katerina Delacoura: *Islam, liberalism and human rights*. IB Tauris and Co. Ltd., 2003.
- Houria Alami M'Chichi: *Genre et politique au Maroc. Les enjeux de l'égalité hommes-femmes entre islamisme et modernité*. Editorial l'Harmattan, 2002.
- Yolanda Aixelà: *Mujeres en Marruecos. Un análisis desde el parentesco y el género*. Edicions Bellaterra. 2000.

Informes i estudis

- “Turkey: elections and political situation” Hanna Jansen, abril 2005.
- Fourth and Fifth periodic report of Turkey to the CEDAW. Buscar data.
- CEDAW: concluding comments on Turkey. Gener 2005.
- “Shadow NGO report on Turkey's fourth and fifth combined periodic report to the CEDAW”. Women for Women's Human Rights (WWHR), gener 2005.
- “Shadow report on the 4th and 5th combined periodic report for Turkey” Executive Committee for NGO Forum on Cedaw-Turkey. Novembre 2004.

- “The new legal status of women in Turkey”. WWHR. Abril 2002.
- “What brings the new Turkish Penal Code for women?” Ankara Turkish Penal Code Platform. Juliol 2005.
- “Turkey: women confronting family violence”. Amnistia Internacional. Juny 2004.
- Reportatges apareguts sobre Turquia entre el 21 i el 27 d’agost del 2005 a El País. Bernard Kennedy.
- “Democratització, prevenció de conflictes i manteniment de la pau: perspectives i paper de les dones”. Memoràndum presentat per la Delegació turca a la 5ª Conferència Ministerial Europea sobre la igualtat entre homes i dones. Skopje, gener 2003.
- “Towards gender equality: education, working life and politics. Executive summary”. Turkish industrialists’ and Bussinessmen’s Association. Març 2001.
- “Draft report on the role of women in social, economic and political activities” European Parliament. Committee on Women’s Rights and Gender Equality”. Abril 2005.
- “Regular report on Turkey”. European Commission. Desembre 2004.
- “Implementation of the Beijing Platform for action (response to the questionnaire). Turkey”. Abril 2004.
- Recomanació de la Comissió Europea sobre el progrés de Turquia envers l’accessió. Gener 2005.
- “Women’s livelihood and entitlements in the Middle East: what difference has the neoliberal polict turn made? Valentine M. Moghadam. Darft working document UNRISD. Abril 2005.
- “The Turkish feminist movement and the European Union” Gül Aldikaçti. 2003.
- Informe presentat per l’estat tunisià a la CEDAW, agost 2002.
- “Tunisie. Document de strategie 2002-2006. Programme indicatif National 2002-2004. Partenariat Euro Med”.
- “Tunisie: la liberté d’expression assiégée”. Echange international de la liberté d’expression (IFEX). Febrer 2005.

- “Universalité et spécificité: autours des droits des femmes en Tunisie”. Hafidha Chakir. Març 2004.
- “Multi-casual conflict in Algeria. National Identity, Inequality and Political Islam” Cathie Lloyd, 2003.
- “Enhancing women’s role in economic development”. Zoulika Nasri. Global summit of women. Juny 2003.
- “The women’s movement and political discourse in Morocco”. Rabea Naciri. UNRISD. Març 1998.
- Informe sobre la situació de la dona al Marroc. Rabea Naciri. Freedomhouse. Juny 2005.
- “Country report on Human rights practices-2004. Morocco”. US Department of State. Bureau of Democracy, Human Rights and Labor. Febrer 2005.
- “Women’s political participation: the case of Morocco”. Rachida Tahiri. ADFM. Novembre 2003.
- “Le processus d’examen et d’évaluation des progrès réalisés dans la mise en oeuvre du Programme d’action de Beijing en Afrique (Beijing+10). Rapport des ONG au Maroc. ADFM. Juny 2004.
- “Le rôle de l’Etat dans l’évolution des systemes de genre au Maroc”. Nadira Barkallil. Colloque International genre, population et développement en Afrique. Juliol 2001.
- 2nd report of Morocco to the CEDAW. Febrer del 2000.
- “Droits humains et gouvernance en Algérie. Un pays enchaîné par ses gouvernants”. Boudjema Ghechir. Ligue algérienne des Droits de l’Homme. Desembre 2003.
- “La mujer en Argelia”. Observatori Solidaritat. 1999.
- Informe sobre la situació de la dona a Algèria. Caroline Brac de la Perrière. Freedomhouse. Juny 2005.
- 2nd report of Algeria to the CEDAW. 2004.
- Observacions finals a l’informe d’Algèria del Comité per a l’eliminació de la discriminació contra la dona. Febrer 2005.
- “100 points sur l’Algérie et la Convention des NU de 1979 sur l’Elimination de toutes les formes de discriminations à l’égard des femmes” Wassyla Tamzali. Collectif 95 Maghreb-Egalité. Desembre 2004.

- “Briefing au Comité sur l’élimination de toutes les formes de discrimination à l’égard des femmes. Algérie”. Amnistia Internacional. Gener 2005.
- “Multi-casual conflict in Algeria: national identity, inequality and political islam”. Cathie Lloyd. Queen Elisabeth House. Abril 2003.
- “L’ambigüité de l’aventure démocratique des femmes algériennes”. Selima Guezali. Institut Français des Relations Internationales. Desembre 2004.
- “Les partis politiques en Algérie et la crise du régime des grands électeurs”. Lahouari Addi. Le Quotidien d’Oran. 12-15 d’octubre del 2003.
- “Les violations des libertés associatives”. Sahra Kettab. Comité Justice pour l’Algérie. Maig 2004.

Índex

Introducció	7
1. Situació legal	13
1.1. Tunísia	13
1.2. Marroc	25
1.3. Algèria	43
1.4. Turquia	62
2. Dona i política	99
2.1. Tunísia	100
2.2. Marroc	109
2.3. Algèria	119
2.4. Turquia	134
3. Moviment associatiu	147
3.1. Tunísia	147
3.2. Marroc	161
3.3. Algèria	180
3.4. Turquia	201
Bibliografia	215
Informes i estudis	215